

T.C.
NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE 12 EYLÜL 1980 ASKERİ
MÜDAHALESİ
VE
KIRŞEHİR BASINI**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet AKBAYIR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Adnan GÜL

Tarih Ana Bilim Dalı

Nevşehir
Ekim-2013

T.C.
NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE 12 EYLÜL 1980 ASKERİ
MÜDAHALESİ
VE
KIRŞEHİR BASINI**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet AKBAYIR

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Adnan GÜL

Tarih Ana Bilim Dalı

Nevşehir
Ekim-2013

Bütün hakları saklıdır

Kaynak göstermek koşuluyla alıntı ve gönderme yapılabilir

©Ahmet AKBAYIR, 2013

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiği beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ahmet AKBAYIR

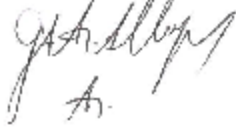

İmza

KLAVUZA UYGUNLUK ONAYI

"Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinde 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve Kırşehir Basını" adlı yüksek lisans tezi Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Klavuzu'na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ahmet AKBAYIR

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Adnan GÜL

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

Yüksek Lisans Tezleri için "Kabul ve Onay" Sayfası

Yrd. Doç. Dr. Adnan GÜL danışmanlığında Ahmet AKBAYIR tarafından hazırlanan "Türkiye'de demokratikleşme sürecinde 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve Kırşehir Basını" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

03/10/2013

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Adnan GÜL

Çye : Yrd. Doç. Dr. Emin ÖZDEMİR

Çye : Yrd. Doç. Dr. Osman DOĞANAY

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 11.02.2013...tarih ve 2013-232...sayılı

Kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Alper ASLAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

TÜRKİYE’DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE 12 EYLÜL 1980 ASKERİ MÜDAHALESİ VE KIRŞEHİR BASINI

Ahmet AKBAYIR

Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Ağustos 2013
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Adnan GÜL

‘ *Türkiye’de demokratikleşme sürecinde 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve Kırşehir Basını*’ isimli çalışmamda ilk olarak demokrasi, demokratikleşme, ihtilal gibi kavramların anlaşılması gerektiği düşüncesindeyim.

Demokrasi, vatandaşların, devlet politikasını şekillendirmede eşit hakka sahip olduğu bir yönetim biçimidir. Cumhuriyet halkın egemenliğine dayanan bir sistem, demokrasi ise cumhuriyetin uygulanış şekillerinden biridir. Demokrasiye uygun bir şekilde yaşama biçimine ise demokratikleşme denilmektedir. İhtilal, Bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın kuvvet kullanarak köklü bir değişiklik için yapılan militarist bir harekettir.

Ülkemizde yaşanan askeri müdahalelerin gerekçeleri; ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak olarak gösterilmiştir. Geçmişte çeşitli sebeplerle yaşananlar da göstermiştir ki demokrasinin işlemesi ve yürütülmesi için çalışan parlamento kapatılarak demokrasi ve demokratikleşme sağlanamaz. Müdahaleyi yapanların her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciye başvurulamazlığı sağlayan anayasa maddesi 2010 referandumu sonrası değiştirilmiş ve o dönemle ilgili yargılama 13 Eylül 2010 tarihinde başlamıştır. Şu da bir gerçektir ki hiçbir askeri müdahale ülkeyi rahata, huzura götürememiştir. Müdahale sonrası; ister sağ, ister sol kesimden olsun -Türkiye’nin yarınları, umutları belki de gelecekleri olan büyük çoğunluğu gençlerden oluşan ülkesini milletini seven- birçok insanın mağduriyetine herkes tanık olmuştur.

12 Eylül ülkenin geçmiş birikimini, deneyimini belki de en önemlisi yarınını ortadan kaldırmıştır.

Türkiye, 27 Mayıs 1960,12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980'leri yaşayarak, demokrasisi çeşitli sebeplerle askıya alınarak bugünlere gelmiştir. Eğitim seviyesi yükseltilerek ülkenin varlığı ve birliği için çalışan sivil toplum kuruluşlarının daha da yaygınlaşması, temel haklarını bilen vatandaşların yetişmesi ve demokrasinin birlikte yaşama anlayışı olduğunun anlaşılması olarak kabul edilmesi rahat, mutlu, huzurlu ama kesintiye uğramayacak demokratik yarınların göstergesi olacaktır. Evrensel değerler bağlamında amaç birlik ve beraberlik içinde daha güzel, daha mutlu yarınlara ulaşmaktır.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, Demokratikleşme, Askeri Müdahaleler ve Basın.

ABSTRACT

IN MY STUDY THAT NAMED SEPTEMBER 12TH, 1980 MILITARY INTERVENTION AND THE KIRŞEHİR PRESS IN THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION IN TURKEY

Ahmet AKBAYIR

Nevşehir University, Institute of Social Sciences

Department of History August 2013

Supervisor: Assistant Professor Adnan GÜL

In my study that named ‘September 12th, 1980 Military Intervention and the Kırşehir Press in the process of democratization in Turkey’, firstly it should be understood the terms such as democracy, democratization and revolution.

Democracy is a form of government that all citizens have equal rights in shaping government policy. Republic is the system that based on the sovereignty of the people, democracy is on the other hand one of the forms of implementation of the republic. Living in accordance with democracy called as ‘democratization’. The revolution is a wide public movement for a radical change by using force in order to change a country’s political, social and economic structure or layout of the management.

The reasons for military intervention in our country are shown as to protect the integrity of the country, to ensure national unity and solidarity, to prevent a possible civil war and fratricidal quarrel, to re-establish the existence of state authority and to eliminate the reasons that prevent functioning of the democratic system. The events about past for various reasons have shown that by closing the parliament which functioning and executing for democracy, it is not possible to achieve democracy and democratization. Because of their all kind of decisions and possessions for the people who interfere it is not asserted the claim of criminal, financial and legal responsibility and for this purpose it may not be applied any judicial authority. The constitutional court were changed after the 2010 referendum and the trial about that period began 13th September 2010. But this is also a fact that no military intervention take the country to peace and comfort.

After the intervention, whether right or left part supporter, many people were lost especially and vast majority of them youngs who are Turkey’s tomorrows, prospects and perhaps the future and this fact has witnessed by many people.

September 12th eliminated the country' s past knowledge, experience and perhaps most importantly its future.

Turkey has survived until today by living May 27th 1960, March 12th 1971, September 12th 1980 and by suspending its democracy for various reasons. It will be the indicator of comfortable, happy, peaceful but uninterrupted democratic future as the expansion of non-governmental organizations that are working for their country's existense and cooperation by taking into account or even increasing the level of education,the growth of citizens who know their fundemantal rights and adoption of democracy as the understanding of living together. In the context of üniversal values the aim is to achieve happier and more beautiful future living unity and solidarity.

Key words: Democracy, Democratization, military Interventions and Press

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin son 40-50 yılında siyaset üzerinde askerinin etkisi kabul edilen bir gerçek olmuştur. Ancak bilinmektedir ki demokratik parlamenter ülkelerde böyle bir yapılanma demokrasiye uymamaktadır.

Türk Demokrasisi'nin gelişmesi için Türkiye'de militarist kuralların değil; evrensel demokratik kuralların geçerli olması gerekmektedir.

Demokrasi, elbette çoğunluğun yönetimi ilkesine dayanmakla birlikte, bunu azınlığın temel haklarıyla bağdaştıran bir yönetim biçimidir. Kamunun iyiliği, toplum içindeki çeşitli grupların bulunmasından ve bunlar arasındaki özgür tartışma ve pazarlıklardan ortaya çıkar. Buna göre çoğunluk iradesini sınırlayan tedbirler ve kurumlar demokrasinin özüne aykırı değil, uygundur. Demokrasi, bir salt çoğunluk yönetimi olarak görülse bile, yine de demokratik bir rejimde azınlık haklarının çoğunluğa karşı korunması ilkesinden vazgeçilemez. Çünkü toplum iradesinin gerçek manada ortaya çıkabilmesi için çeşitli görüşlerin özgür biçimde ifade edilebilmesi ve tartışılabilmesi gerekir.

Yakın dönem kurumsal demokrasi tarihimize bakıldığında, devletin kutsal ve dokunulmaz kabul edildiği tarihi geleneğimiz içerisinde devlet toplumdan soyutlanarak, adeta sanal varlık olarak görülüp güvenlik, kamu düzeni gibi gerekçeler ileri sürülüp özgürlüklerin ve hakların heba edildiği anlayışlar dayatılmaya devam edile gelmiştir. Güvenlik ve kamu düzeni, devletin bekası tabii ki önemli ve vazgeçilmez hususlardır. Yanlış olan, bunlar yönünden bir tehlike yokken bilerek ya da bilmeyerek sanal bir tehlike paranoyası içerisinde özgürlükleri kısıtlamak ve ortadan kaldırmaktır. Demokratik bir devlet anlayışında olması gereken "*Devlet toplum içindir.*" özdeyişi tersine çevrilerek "*Toplum devlet içindir*" anlayışı hâkim kılınmıştır.

Ülkemizde yaşatılmaya çalışılan demokratik hayat askeri müdahalelerle çeşitli dönemlerde genellikle aynı sebeplerle kısıtlanmış yahut kısıtlanmaya çalışılmıştır. Konuyu aydınlatmak için ülkemizdeki askeri müdahalelere baktığımızda genelde Türk Silahlı Kuvvetleri, yaptıkları müdahaleleri İç Hizmet Kanunu 35.Maddesi'ne dayanarak yapmışlardır.¹

¹Askeri darbelerle "yasal dayanak" olarak gösterilen 35'inci maddedeki, "Silahlı Kuvvetler'in vazifesi, Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır" ibaresi, "Silahlı Kuvvetler'in vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi

Bu doğrultuda da üç önemli müdahale görülmektedir. Bunların ilki 27 Mayıs 1960, ikincisi 12 Mart 1971 ve üçüncüsü ise 12 Eylül 1980 tarihli müdahalelerdir. Bu askeri müdahaleler yapılırken ülkede asayiş ve devlet otoritesi hâkim kılınmaya çalışılmış, ülke çıkarları her şeyin üstünde tutulduğu iddiasıyla müdahaleyi yapanlar önceliklerinin bu şekilde olduğunu iddia etmişlerdir.

Yakın tarihimizde sivil otorite karşısında konumunu güçlendiren askeri bürokrasi ve askeri bürokrasiyle koalisyon yapan elitler, yönetim konusunda halkın doğru karar veremeyeceğini iddia etmişlerdir. Hatta doğru kararı onlar adına ancak kendilerinin verebilecekleri iddiasıyla, demokrasi adına ilan edilen meşrutiyetten günümüze halkı yönetime ortak etmeme düşüncesini kararlılıkla devam ettirmişlerdir. Bu şekilde halka rağmen halk için demokrasi düşüncesi egemen kılınmıştır. Ama bu yaşam biçimi demokratik geleneklere uymamaktadır.

Gerek 1961 Anayasası'nda gerekse 12 Eylül 1980 asker darbesinden sonra yürürlüğe konulan 1982 Anayasası'nda, egemenlik hakkının millete ve onun temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne tek başına verilmediği, onun yanında seçimle işbaşına gelmemiş kişi ve kurumlara egemenliğin paylaştırıldığı görülmektedir. Her iki Anayasa da egemenliğin, anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanılacağı ibaresine yer verilmiştir. Bu durum, mevcut sistemimizde demokrasinin tam olarak halen içselleştirilemediğini, gücünü millettten almayan, seçimle işbaşına gelmemiş bürokrasinin bir şekilde ipleri elinde tutmak istediğini göstermektedir. Bu kesimler şeklen demokrat görünmekle birlikte, işler kendilerinin veya ideolojisine hizmet etmiş oldukları güç odaklarının istediği gibi gitmediği takdirde demokratik yönetime müdahale yollarını aramaya başlarlar. Bunun için sürekli sistemde kendilerine bu imkânı sağlayacak boşluklar bulunmasını arzu ederler. İstedikleri ortama demokrasi dışı yollarla ulaşmak gerekiyorsa derhal o oluşum ve çalışmaların yanında yer alırlar.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni her zaman koruma ve kollama görevini üstlenen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elbette bu görevi ülkemizin jeopolitik ve jeostratejik konumu da göz önünde bulundurularak sürdüreceği bir hakikattir. Ancak demokrasiye yapacağı her müdahalenin iç siyasette olduğu kadar dış siyasetimizde de bizleri ve demokratik yaşamımızı olumsuz etkileyeceği de bir hakikattir.

kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır" şeklinde değiştiriliyor. Hürriyet,27 Haziran 2013

Kuşkusuz hepimizin arzusu geçmişteki olayların tekrar etmemesidir. Geçmişte olup bitenleri öğrenen bizler bir daha böyle olayların yaşanmamasını istiyorsak, zamanı geldiğinde fikirlerimiz dile getirebilmeli ve olumsuz eylemlerden uzak durmalıyız. Fakat asıl önemli olanın ordunun esas görevinin dış müdahalelere karşı olması gerektiği düşüncesini oturtmaktır. Bunun için de askeri müdahaleleri meşru kılan çeşitli kanuni düzenlemelerin acil bir şekilde yapısal değişime tabi tutulmasıdır(Örnek TSK İç Hizmet 35. Madde ve Emasya Kanunu'nda olduğu gibi).

Mustafa Kemal Paşa'nın 1908'de Selanik'te : *'Ufukta tehlike bulutlarını görüyorum. Ordunun siyasete karışması artık bitmelidir. Asker kışlaya, siyasetçi siyaset sahnesine dönmezse her şey mahvolur,'*²sözleri de unutulmadan demokratik hayatımıza devam etmeliyiz.³

² **Doğan, Orhan.** '12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi', **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-19.-20.Yy. Türkiye Tarihi**, Okutman Yayıncılık, Üçüncü Baskı, Ankara, Eylül,2011,s.364.

³ Bu 35.Maddenin 14 Temmuz 2013'te kaldırıldığını ve bunun sivilleşme ve demokratikleşme adına önemli bir adım olduğunu da aşikârdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1
YÖNTEM.....	3
VARSAYIM.....	4
SINIRLILIKLAR.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHDE DEMOKRASİ İHTİLAL ve TÜRKLER

1-Demokrasi ve İhtilal Kavramı.....	5
2-Türk Tarihi'nde Demokratik Gelişmeler	12
A-Batıyla Yüzleşme	12
B-Osmanlı Devleti Mondoros Mütarekesi ve Meclis	18
a-Meclis ve Gruplar	19
b-İlk Parti.....	20
C-Yeni Anayasa	21
D-Atatürk ve Demokrasi	23
E-Millî Mücadele'de Siyasal Katılım ve Karşı Koyma Bilinci	23
F-1919 Seçimleri ve Mustafa Kemal	24
G-Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925–1930).....	25
3-Türkiye'de Demokratikleşme ve Çok Partili Siyasal Hayat	26
4- Üçüncü Çok Partili Siyasal Hayat ve Soğuk Savaş Dönemi Demokrasisi.....	31
A-Çok Partili Siyasal Hayata Geçişini Sağlayan Dış Faktörler	31
B-Çok Partili Siyasal Hayata Geçişini Sağlayan İç Faktörler.....	32
a-Ekonomik Sebepler	33
b-Sosyal Sebepler.....	33
c-Siyasal Sebepler	34

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİK MÜDAHALELER

1-27 Mayıs 1960 Müdahalesi.....	38
A- 27 Mayıs 1960 İhtilal Bildirisi	39
2-12 Mart 1971 Muhtırası	43
A-Milliyet.....	45
B-Cumhuriyet.....	46
C-Akşam.....	47
D-12 Mart 1971 Değerlendirmesi	48
3-12 Eylül 1980.....	48
A-TSK'NİN Uyarı Mektubu (27 Aralık 1979).....	52
B-Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü.....	53
C-Orgeneral ve MGK Başkanı Kenan Evren'in 30 Ağustos Zafer Bayramı Mesajı	54
D-Darbenin Dayandığı İddia Edilen Üç Senaryo.....	56
E-Darbenin Gerekçeleri	57
a-Siyasi İktidarsızlık.....	57
b-Ekonomik Sebepler.....	59
c-Dış Siyasetin Etkileri.....	59
F-12 Eylül Bildirisi.....	68
G-Darbeler Cumaları Yapılır.....	68
Ğ-Milli Güvenlik Konseyi	69
4-12 Eylül 1980 Sonrası Açıklamalar.....	70
A-Parti Liderlerine Tebliğ (12 Eylül 1980)	70
B-Kenan Evren'in Radyo-Televizyon Konuşması (12 Eylül 1980)	71
C- Kenan Evren'in Devlet Başkanı Olarak Ant İçmesi (13 Eylül 1980)	72
D- Kenan Evren'in Basın Toplantısı (16 Eylül 1980)	74
E-Yerli Basın Mensuplarının Soruları ve Cevaplar	75
F-Yabancı Basın Mensuplarının Soruları ve Cevaplar	77
5-Siyasi Haberler.....	78
A-12 Eylül'den Önce	78
B-12 Eylül'den Sonra	79
C-ANAP, MDP ve HP İle Çok Partili Demokrasiye Geçiş	80
6-Terör Haberleri.....	80
A-Manşetlerde 12 Eylül	81

a-Cumhuriyet.....	81
b-Hürriyet.....	81
c-Milliyet.....	82
d-Tercüman	83
B-Makalelerde 12 Eylül	83
a-Cumhuriyet.....	83
b-Milliyet.....	84
c-Hürriyet	85
d-Tercüman	85
7-12 Eylül Dönemi Sıkıyönetim ve Dönemle İlgili Birkaç Makale.....	89
12 Eylül Darbesinden 29 Yıl Sonra Ölümüne 10 Dakikası Kalanların Son Sözleri.....	90
Darbeciler Topluma Karşı Suç İşledi	91
Dün 11 Eylül'dü Bugün 12 Eylül	92
20 Yıl Sonra 12 Eylül.....	92
Yaşasın Bugün 12 Eylül, Neşe Doluyor İnsan	93
12 Eylül Özel Köşesi.....	94
Devam Ediyor Hala	95
12 Eylül	95
20 Yıl Geçmiş.....	96
Baykal: Hesaplaşmam Henüz Bitmedi	96
İşkencecisinden 28 Yıl Sonra Hesap Sordu	99
12 Eylül 1980'den Sonra Kenan Evren'in Uşak Ziyareti	100

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRŞEHİR BASINI ve DEMOKRATİKLEŞME

1-Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayat ve 1950'den 2002'ye Kadar	
Yapılan Seçimler, Siyasî Partiler Oy Dağılımı	102
A-Kırşehir 1920-2002 Yılları Tbm'm'deki Milletvekilleri.....	108
2-Kırşehir'de ANAP ve ANAP'TA Siyasete Soyunanlar.....	112
A-23 Temmuz 1983 Cumartesi.....	113
B-Bizim Kırşehir'le Siyasi Çekişmemiz Yok Ki Küselim.....	113
3-12 Eylül Sonrası Kırşehir'de İlk Seçimler.....	114
A-Turgut Çetintürk DYP'Yİ Kuruyor ve İlk Seçimler	115
B-Halkçı Parti'deki Vetolar ve Adaylık Telâşı.....	116
C-Sosyal Demokratlar İki Parça.....	117

D-Sabri Yavuz HP'DEN SODEP'E Geçiyor.....	117
E-Millî Nizam Partisi'nden Başlayan Saadet Partisi'yle Devam Eden Erbakancılığın Kırşehir'deki Siyasî Yolculuğu	118
a-1973 Milletvekili Seçimi ve İmamın Sala'sı.....	118
F-CHP'NİN En Büyük Rakipleri: MHP ve CHP	119
G-ANAP'TA İkinci Göçen Dönemi Mi?.....	119
4-Kırşehir'in Değişmeyen Makûs Talihi	120
5-Söyleşiler ve Değerlendirilmesi.....	121
SONUÇ	129
EKLER	132
KAYNAKLAR	159

KISALTMALAR

- ANAP. : Anavatan Partisi
A.P. : Adalet Partisi
Araşt. : Araştıran
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.t. : Adı geçen tez
bkz. : Bakınız
B.T.P. : Büyük Türkiye Partisi
C. : Cilt
ev. : Çeviren
C.G.P. : Cumhuriyetçi Güven Partisi
C.H.P. : Cumhuriyet Halk Partisi
C.K.G. : Cumhurbaşkanlığı Kontenjan Grubu
D.Y.P. : Doğru Yol Partisi
Ed. : Editör
F. : Fakülte
Haz. : Hazırlayan
H.P. : Halki Parti
Ltd. : Limited
M.B.G.: Milli Birlik Grubu
M.D.P.: Milliyetçi Demokrasi Partisi
M.G.K.: Milli Güvenlik Konseyi
M.H.P. : Milliyetçi Hareket Partisi
M.S.P. : Milliyetçi Selamet Partisi
Şti. : Őirketi
S. : Sayı
s. : Sayfa

S.C.F. : Serbest Cumhuriyet Fırkası
SODEP:Sosyal demokrasi Partisi
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.R.T. : Türkiye Radyo Televizyonu
Ü. : Üniversite
Yay. : Yayınevi
yay. : Yayınları

GİRİŞ

Milletlerin hayatında en önemli etkenler yaşadığı toprak parçası ve düzeni sağlayan kurallarıdır. Bu kurallar, halkın uyduğu milli kurallar olarak nitelendirilebileceğimiz, dinî ve ahlakî kurallar ile birlikte devletin gücünü yansıtan hukuk kurallarıdır. Bu kurallarında temel noktası da demokratik olması ve demokratik olarak yaşamını devam ettirebilmesidir. O halde yaşamın başlangıcında demokrasi hangi anlamlara gelmektedir?

Demokrasi; tüm üye veya vatandaşların, organizasyon veya devlet politikasını şekillendirmede eşit hakka sahip olduğu bir yönetim biçimidir. Yunanca "*dimokratia*" sözcüğünden türemiştir. Türkçeye, Fransızca '*démocratie*' sözcüğünden geçmiştir. Genellikle devlet yönetim biçimi olarak değerlendirilmektedir. Demokrasi diğer yönetim şekillerinin arasından sıyrılarak günümüzde en yaygın olarak kullanılan devlet sistemi haline gelmiştir. Artık siyaset bilimciler hangi sistemin daha iyi işlediğinden çok hangi demokrasinin daha iyi işlediği tartışmalarına girmişler ve liberal, komünist, sosyalist, muhafazakâr, anarşist ve faşist düşünürler kendi demokratik sistemlerinin erdemlerini ön plana çıkarmaya çalışmışlardır.

Demokrasi ilk olarak eski Yunanistan'da, şehir devletlerinde uygulanmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde uygulanan devlet sistemi, temsili demokrasiye yakın bir nitelik taşımaktaydı. Demokratik haklar genellikle sosyal sınıf ayrımına göre şekillenirdi ve güç elitlerin elindeydi. Bununla beraber, Eski Hindistan'da bazı bölgelerde uygulanan sistemler de temsili demokrasiye benzetilir. Roma İmparatorluğu ile paralel olarak, kast sisteminin varlığı, gücün varlıklı ve asil bir azınlığın elinde olduğu söylenebilir.

Orta çağda demokrasinin gelişme süreci içindeki en büyük olay İngiltere'de kralın yetkilerini din adamları ve halk adına sınırlayan Magna Carta Libertatum'un (Büyük sözleşme) ilan edilmesidir. Bu belge doğrultusunda ilk seçimler 1265 yılında yapılmıştı. Fakat bu seçimlere, yapılan kısıtlamalar sebebiyle, halkın çok az bir bölümü katılabiliştir.

Birçok ülkede örneğin İtalyan şehir devletlerinde, İskandinav ülkelerinde, İrlanda'da ve değişik ülkelerde bulunan küçük otonom bölgelerde demokrasinin prensiplerinden seçim yapılması, meclis oluşturulması gibi uygulamalar olmuştur fakat hepsinde demokrasiye katılım erkek olma, belli miktarda vergi verme gibi standartlarla kısıtlanmıştır.

18. ve 19. yüzyıllarda demokrasi, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile hızlıca yükselen bir değer haline gelmiştir.

20. yüzyılda demokrasi hızlı bir değişme ve gelişme göstermiştir. Yüzyılın başlarında, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devletlerinin yıkılmasıyla birçok yeni devlet ortaya çıktı ve bu yeni ülkelerin devlet yönetimi genellikle, o döneme göre, demokratik sayılabilecek yöntemlere sahiptir.

Cumhuriyet bir rejim, demokrasi ise cumhuriyetin uygulanış şekillerinden biridir. Demokratik cumhuriyetin yanında dini cumhuriyet, oligarşik cumhuriyet ve sosyalist cumhuriyet biçimleri vardır. Demokratik cumhuriyetlerde, meclisi ve ülkenin başkanını belli aralıklarla halkın seçmesi temeldir. Bu sistem genellikle Kara Avrupa'da kabul görmüşken örneğin İngiltere'de ülkenin başında görünüşte halkın seçmediği bir kral ya da kraliçe bulunmasına rağmen yönetim halkın elindedir (oligarşik cumhuriyet). Bir cumhuriyetin tam demokratik cumhuriyet olabilmesi için, çoğulcu özgür iradeleri ile katılımcı olarak yönetim ve denetim süreçlerine doğrudan katıldığı, demokrasiyi tüm sivil kurum, kuruluş ve kadroları ile var ettiği bir arada yaşamasına olanak veren bir devlet yapılanmasının gerçekleştirilmesi gerekir. Parlamento, siyasi partiler, anayasa, sivil toplum kuruluşları, dış güçlere karşı kolluk kuvvetleri demokrasinin olmazsa olmasıdır.

Çeşitli dönemlerde çeşitli sebeplerle halkın yaşam tarzı aksayabilir yahut da durdurulabilir. Genellikle böyle durumlar olağanüstü dönemler olarak adlandırılırken sözde demokrasi adına yapıldığı askeri müdahaleler hemen göze çarpmaktadır. Türkiye'de de 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihli müdahalelerle demokrasi çeşitli sürelerle askıya alınmıştır.

Çalışmamla demokrasi anlayışını Türkiye'de incelerken 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi'nin değerlendirmesini Kırşehir özelinde yapacağım.

Çalışmam Birinci Bölüm; Tarihsel Süreçte Demokrasi ve İhtilal Kavramları, İkinci Bölüm; Türkler ve Demokrasi, Üçüncü Bölüm; Türkiye'de Demokratikleşme Çok Partili Siyasî Hayat, Dördüncü Bölüm; Demokratik Müdahaleler, Beşinci Bölüm; 12 Eylül 1980 Sonrası Açıklamalar ve Altıncı Bölüm Kırşehir ve Demokratikleşme ana başlıklarından oluşmaktadır.

Kaynakları bölümünde alfabetik sırayla sunmaya çalıştım.

YÖNTEM

Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinde 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve Kırşehir Basını isimli tezimde ilk olarak demokrasi kavramı derinlemesine incelenmiş, dünyada, Türkiye’de ve Kırşehir’deki ki seyri takip edilmiş ve son olarak da askeri müdahalelerin demokrasiye etkisi değerlendirilerek bütün oluşturulmaya çalışılmıştır.

Milli Kütüphane’den dönemin mikrofilmleri alınarak çalışmaya başladım. Sonra ise Türk Tarih Kurumu, ATESE, Devlet Arşivleri, döneme ait geçmişten kalan kitap-gazete-dergi ve dönemi yaşayan insanlarla yapmış olduğum söyleşilerle konuyu incelemeye devam ettim.

Kırşehir İl Halk ve İlçe Halk Kütüphanelerinden konuyla ilgili kaynakların temini sağladım. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinde yayımlanmış konuyla ilgili tezler ve çalışmalarla ilgili taramalar yaptım.

Yapmış olduğum çalışmalar danışmanım Yard. Doç. Dr. Adnan GÜL ile görüşme saatlerinde incelenerek hatalar düzeltilmeye çalışıldı. Kaynaklardaki durumlar incelenip ve değerlendirmesi yapıldı.

Tezimizin son bölümünde genel bir değerlendirme yaparak Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinde 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve Kırşehir Basını çalışmanın Türk Tarihi’ne ve günümüze ne gibi katkılar sağlayacağını ve neler çıkarabileceğimizi ortaya koymaya çalıştım.

Bu çalışmayla Türk Milleti’nin demokrasi yolundaki yaşantısı, demokrasiyi kabullenmesi ve geliştirmesinin ne dönemlerden geçerek bugünlere geldiğini aydınlatılmaya çalıştım. Dar anlamda ise Kırşehir’in geçmiş ile bağlantısını kurarak neler yaşadığını ortaya çıkarmaya çalıştım.

Bu çalışmamla gerek Türkiye’de gerekse de Kırşehir’de demokrasi hamlesine katkısı olması için daha önceden yapılan çalışmalara yeni bir çalışma daha ilave etmeye çalıştım.

VARSAYIM

‘Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinde 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve Kırşehir Basını’ konuyla demokrasi ve askeri müdahalelerin değerlendirilerek demokrasi yolunda fayda sağlamak niyetindeyim.

Konuyla ilgili eski ve yeni ortaya çıkan kaynaklar bir araya getirilerek genişletilmeli ve son dönem mahkeme duruşmaları ve görüşmeleri de ele alınarak daha kapsamlı bir çalışma ortaya çıkabileceği kanaatindeyim.

Geçmiş dönemin demokratik hayatını inceleyerek tarih bilimi açısından değerlendirip demokrasi basamaklarını görmek ve Kırşehir temelinde ele almak önemlidir.

SINIRLILIKLAR

‘Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinde 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve Kırşehir Basını’ isimli çalışma demokrasinin tarihçesi ve gelişmesinden sonra Türkiye’de demokrasi anlayışıyla ve askeri müdahalelerle devam edip dar anlamda Kırşehir Basını’nıyla son bulmaktadır. Konuyla ilgili kavramların ortaya koyduğu anlamlar dönemi de içine alarak incelenirse, gerekli kaynaklar da ortaya çıkarılabilirse konu daha aydınlatıcı olur.

Yeterli çalışmaların olmaması ya da az kaynaklara ulaşabilmem, özellikle de dönemi yaşamış insanların yeterince bilgi vermek istememesi karşıma çıkan zorluklar olarak gözükmektedir.

Yine de konum dahilinde elimde bulunan bilgilerle değerlendirme yapmaya çalıştım.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHDE DEMOKRASİ İHTİLAL ve TÜRKLER

1-Demokrasi ve İhtilal Kavramı

İnsan tarihin, coğrafyanın, ahlâkın, estetiğin, felsefenin, hukukun, siyasetin, ekonominin, din ve inançlar ile bilimin hem konusu, hem öznesi, hem de malzemesidir. O halde insanın yaşam biçimi de son derece önemlidir.

Demokrasi “*halkın egemenliğine dayanan yönetim şekli*” olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanımda ise “*Özgür bir seçim sistemi sonucunda seçilen temsilcilerden kurulan halk yönetimidir.*” Bu durumda halkın kendi arzu ve iradesinin yönetime yön verdiğini görüyoruz. Çoğunluk ve azınlık arasındaki katılım ve söz hakkı demokrasilerdeki eşitliğin bir sonucudur. Hak ve hürriyetlerin kullanılmasıdır. Her bakımdan gelişmiş bazı ülkelerin büyük çoğunluğunda yönetme gücü yani egemenlik halka aittir. Halk hiçbir ayırım gözetmeksizin hem yöneticilerini seçme hem de yönetici seçilme hakkına sahiptir. Bu tür yönetimlere; demokrasi adı verilir. Bu tür yönetimlere; Türkiye, Fransa, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere gibi devletler örnek olarak gösterilebilir.

‘Demokrasi en genel tanımıyla halkın halk tarafından yönetilmesi, egemenliğin millete veya halka ait olmasıdır’⁴. Bu çerçevede demokrasi iktidarın halkın elinde olmasına vurgu yapan bir kavramdır. ‘Demokrasinin esas prensibi, halkın egemenliğidir. Ama milletin kendini yönetecekleri iyi seçebilmesi için, yetişkin ve iyi eğitim görmüş olması şarttır. Eğer bu sağlanamazsa demokrasi, otokrasiye geçebilir. Halk övülmeyi sever. Onun için, güzel sözlü demagoglar, kötü de olsalar, başa geçebilirler. Oy toplamasını bilen herkesin, devleti idare edebileceği zannedilir’⁵.

Abraham Lincoln 1864 yılında verdiği bir söylevde demokrasiyi “*Halkın, halk tarafından, halk için yönetimi*”⁶ olarak tanımlamıştır.

⁴ **Derdiman, R.Cengiz.** ‘Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni’, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa, 2006, s.91.

⁵ **Eflatun.** ‘Devlet’, Palme Yay. Ankara, 2007, s.18.

⁶ **Gözübüyük, Şeref.** ‘Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar’, Turhan Yay.2.Baskı, Ankara 2008 s.81.

Atatürk demokrasiye ilişkin olarak “*Demokrasi prensibi, hâkimiyete istismar eden vasıta ne olursa olsun esas olarak milletin hâkimiyete sahip olmasını ve sahip kalmasını icap ettirir*”, “*Demokrasi esasına müstenit hükümetlerde, hâkimiyet halka, halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi, hâkimiyetin millete ait olduğunu, başka yerde olamayacağını iltizam eder.*

Demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin, hâkimiyetin menşesine ve meşruiyetine temas etmektedir” demiştir⁷. Zaman içinde oluşan tecrübeler demokrasinin daha geniş kapsamlı tanımlara konu olmasına neden olmuştur. Bu kapsamda demokrasi “*En üst iktidarın halkta bulunduğu ve halkın belli aralıklarla tanınan özgür seçimlerde, temsilcilerini seçtiği, temsil ve devredilmiş otorite yoluyla halk tarafından dolaylı olarak kullanılan hükümet biçimine imkân veren siyasi sistem*”⁸ olarak ifade edilmiştir. *Eğer bir devlette yürütme erkinin lideri ile yasama organının yani parlamentonun, üyeleri rekabetçi ve hile karıştırılmamış seçimlerde belirleniyorsa, bu seçimlerde en az iki bağımsız parti rekabet ediyorsa, bu parti serbestçe çalışabiliyorsa, kapatılmıyorsa veya kapatılmayla tehdit edilmiyorlarsa, ayrıca nüfusun en az yarısı seçimlerde oy veriyorsa iktidarı seçimle en az bir kere el değiştirdiği saptanıyorsa, o ülke demokratiktir.*⁹Dünyada demokrasi anlayışının gelişiminin ilk adımı Helenistik Dönemde ortaya çıkmış olan Yunan antik site şehir yönetimidir. Bu adımı daha sonraları Roma Cumhuriyet-Senato Dönemi (seçilmiş imparatorlar), 1215 Magna Carta, 1776 Amerika Birleşik Devletlerinin kurulması ve 1789 Fransız İhtilali ile devam etmiştir.

1215’teki Magna Carta Anlaşması’na kadar uzatılabilecek süreçler arasında “Rönesans, Hümanizm, Kapitalizm, Aydınlanma, İngiliz, Amerikan, Fransız İhtilali, Sanayi İnkılâbı sayılabilir. Günümüz dünyasını etkileyen ve ona biçim veren, ilmi, ideolojik, siyasal, sosyal, ekonomik, sanatsal, kültürel bütün düşünce ve kurumlar oluşmuştur.

Roma Cumhuriyet-Senato Dönemi (seçilmiş imparatorlar), 1215 Magna Carta, 1776 Amerika Birleşik Devletlerinin kurulması ve 1789 Fransız İhtilali ile şeklindekileri klasik demokrasi olarak adlandırırken 1776 Amerikan Bağımsızlık Savaşı sonrası ortaya çıkan anlayış ise bugün anladığımız modern demokrasidir.¹⁰

⁷ “**Demokrasi Üzerine Özlü Sözler**”, Derleyen Prof.Dr.Coşkun Can AKTAN, www.canaktan.org, 08.03.2009.

⁸ **Webster’s Third New International Dictionary, Unabridged, G. And C. Merriam Company**, Massachusetts 1971, s.600,Çev. Hasan Tunç, ‘**Anayasa Hukukuna Giriş**’, Nobel Yayınları, Ankara 1999, s.187-188.

⁹ **Çizakça**, Murat.’**Demokrasi Arayışında Türkiye**’ Yeni Türkiye Yayınl. Ankara, , Ahlmark,1998-99, s.26.

¹⁰ **Aksoy**, İlhan. **Türkiz Dergisi-Türklerde Demokrasi Anlayışı** Güntülü Eğitim Yay. Ticaret Ltd,Şti.5.sayı, Eylül-Ekim 2010,s.149-150

Bugün en ileri uygulamalarını Batı Ülkelerinde gördüğümüz demokrasi ve en genel anlamda modernite, çeşitli nedenlerle (Batı'nın gelişmesinde Doğu'nun sömürülmesinin payının da bu nedenlerden biri olduğu gerçeği unutulmamalı) yerkürenin diğer bölgelerinde aynı zaman diliminde oluşmadı. Batıda ilk olarak milletler sonra ise hükümet ve yasağa saygı oluşmuş akabinde de seçim mevzuları ve iletişim araçları gelişti.¹¹

M.Ö. Beşinci yüzyılın ilk yarısında, sayıca az ve dünya yüzeyinin küçük bir parçasında, yerleşik olmakla birlikte, Eski Yunanlılar arasında belirmişti ki birçokluk tarafından yönetilmeyi ifade eden o olağanüstü anlayış demokrasi idi.¹²Nitekim Yunanlılardan önce Mezopotamya'da ilk insanlığın medeniyetlerinden birini kuran Sümer, Elam ve Akat Türk Kavimleri birleşik cumhuriyeti oluştururlarken demokrasi tatbik olunmuştur.¹³

Eski Yunan'da demokrasi İÖ 5. yüzyılda yaygınlaştı. Ne var ki, kadınlar ve köleler yurttaş sayılmadıkları için bu tam anlamıyla katılımcı bir demokrasi değildi. Eski Yunan'da yurttaşlar arasında eşitlik vardı; ama insanlar arasında eşitlik yoktu.

Eski Roma'da da herkes yurttaşlık hakkına sahip değildi. Senatörler halk tarafından seçilmiyor, genellikle toprak sahipleri ve eski devlet görevlilerinden oluşuyordu. Ortaçağda da bulunan halk meclisleri daha ilerde parlamentolara ve yasama meclislerine giden yolda bir adım oldu.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda özellikle Avrupa'da sanat, düşünce ve siyaseti etkileyen Aydınlanma Akımıyla birlikte yeni düşünceler bu dönemde yaygınlık kazandı. 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde tüm insanların eşit yaratıldığı ve Tanrı tarafından onlara vazgeçilmez haklar tanındığı; hükümetlerin de varlığının bu hakların elde edilmesine yardımcı olmaktan başka bir nedeni olamayacağı dile getiriliyordu.1789 Fransız İhtilali'yle birlikte de halk yönetime katılabilmıştır. Ama bu yeni yaşam tarzı da kolay uygulanamadı. ABD ve Güney Afrika gibi ülkelerde ise siyahların hakları için çetin mücadeleler vermeleri gerekti.

Günümüz demokrasilerinde genelde, yasal yaş sınırının üstünde olan tüm yurttaşların ülke yönetiminde görev alacak temsilcileri seçme hakkı vardır. Yurttaşların temel hak ve özgürlükleri ülkelerin kendi anayasalarıyla güvence altına alınmıştır.

¹¹ Kışlalı, Ahmet Taner. *Siyasal Sistemler, Siyasal Uzlaşma ve Çatışma*, İmge Kitapevi, İstanbul, 2000,s.29.

¹² Tökin, F.Hüsrev.' *Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965)*,Elif yay. İstanbul,1965,s.5-7

¹³ Tunaya Tarık Zafer, '*Türkiye'de Siyasî Partiler*', 1859-1952,İletişim yay. İstanbul, 1952,s.75

Temel hak ve özgürlüklerden bazıları, kişinin görüş ve düşüncelerini herhangi bir baskı olmaksızın özgürce belirtmesini sağlayan konuşma özgürlüğü; sendika ya da siyasi parti gibi örgütler kurmak üzere kişilerin bir araya gelmesini sağlayan toplanma özgürlüğü; herkesin dilediği biçimde dinsel inançlarının gereklerini yerine getirmesini sağlayan inanç özgürlüğüdür.

Gazetelerin serbestçe bilgi toplama ve yayımlamasını sağlayan basın özgürlüğü ve herkesin yasalara uygun olarak yargılanmasını sağlayan yasa önünde eşitlik hakkı da temel hak ve özgürlüklerdendir. Unutulmamalıdır ki demokrasinin ana temel noktası hiç şüphe yok ki seçimlerdir. Demokrasilerde seçimler dışı sistemler uygulanamaz.

Demokrasinin yerleşmesi ve sürmesi, demokratik ilke ve kurallarının günlük yaşamda benimsenmesi ve gözetilmesiyle de yakından ilişkilidir. Ailede, okulda, oyunda benimsenecek demokrasi ilkeleri bir yaşam boyu insanın davranışlarını etkiler ve yönlendirir. Çocukların, yaşları küçük de olsa, aile içinde söz sahibi olabilmeleri, alınacak kimi kararlarda onların da düşüncesinin sorulması, ailede görevlerin paylaşılması ve hakların gözetilmesi demokrasinin uygulama alanından bir örnektir.

Demokrasinin gelişim sürecinde birbiriyle bağdaşmayan, birbirine zıt iki ayrı demokrasi anlayışı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilkinde klasik demokrasi veya çoğulcu demokrasi ya da batı demokrasisi, ikincisine ise Marksist ya da sosyalist demokrasi denilmektedir. Çoğulcu demokrasi ideal özgürlüğe yine özgürlük yolu ile ulaşmayı amaçlayan bir rejimdir. Bu rejimde özgürlük hem amaç hem de araçtır. Marksist demokrasi rejiminde ise özgürlük, bir araç değil sadece varılması gereken bir amaçtır. Bu amaca özgürlük kanalı ile değil ancak proletarya diktatörlüğü ile ulaşılabilmektedir. Çoğulcu demokrasiyle karıştırılmaması gereken bir de “çoğunlukçu” demokrasi vardır. Birçok milletin tarihinde uzun bir geçmişe sahip olan demokrasi düşüncesi ve uygulamasının Türkiye’de de yaklaşık 200 yıllık bir tarihi gelişim süreci vardır. Osmanlı Devletinde 1808’de Senedi-i İttifak ile başlayıp, 1876 yılında Kanun-i Esasi’nin ilanı ile gelişen, 1908 İkinci Meşrutiyet Dönemi ile hem siyasi, hem de toplumsal kültürel anlamda demokratik çoğulculuğun başlaması noktasına gelen süreç, Cumhuriyetin bir başarısı olarak günümüze kadar devam etmiştir.

Bu süreç oldukça zorluklar içinde işlemiştir. Birçok sorunlar yaşanmıştır. Ancak bu sorunlar Türk Milleti’ni yürümekte olduğu demokrasi yolculuğundan döndürememiştir. Bugün gelinen noktada Türkiye’de demokrasinin vazgeçilmez bir yaşam biçimi olduğu konusunda tam bir görüş birliği bulunmaktadır.

İhtilal ise bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik yapısını veya yönetim düzenini değiştirmek amacıyla kanunlara uymaksızın cebir ve kuvvet kullanarak yapılan geniş halk hareketine verilen addır.

Bir başka ifadeyle ihtilal; bir memleketin siyasi yapısını, fikri temellerini, büyük ve ani değişikliklerle, güç kullanarak ortadan kaldırma ve onların yerine yeni düzeni, gene kuvvete dayanarak yerleştirme işidir. İhtilal köken olarak Arapça bir kelimedir ve “*halel*” kökünden gelmektedir. Çoğulu ihtilalat olan kelime bozukluk, bozulma, karışıklık ve düzensizlik anlamlarına gelmektedir. Bizzat milletin gerçekleştirdiği ve devlet düzeni, toplumsal değişiklikler gibi konularda gerçekleştirilen milli harekete ihtilal denir. Darbe ise silahın dipçiklerinin millete dönmesine denir. Darbeler, belirli bir zümrenin güdümünde, genellikle de güdülen zümrelerin güdümünde gerçekleştirilir.

İhtilal, milletin isteği dâhilinde gerçekleştiği için, illa silahlı bir hareket olması da gerekmemektedir. İç çatışma da söz konusu olamayabilir. Çünkü hareket milletin katıldığı bir harekettir ve kaos durumlarından ziyade, ihtilallerde millet kendisine silah çekmez. İhtilalin en dikkat çekici yanı, kültür hareketinin baskın olmasıdır. Bu bakımdan tarihimizde İkinci Göktürk Devleti bir ilktir. Göktürk Devleti kurulmadan önceki süreçte, kültür konusunda milli bilinç yükselmiş; Türkçe ad almayanlar, toplum tarafından dışlanmışlardır. Bu Türk Tarihi’ndeki ilk ihtilaldir.

Bir fikrin etrafında yeni insanlarla gerçekleştirilen yeni bir girişimdir ihtilal. Devlet tarafından yapılan sert ve köklü değişiklikler de ihtilaldir. *Yıkılan eski düzen ile kurulan yeni düzen arasındaki geçiş de ihtilal olarak değerlendirilmektedir.*¹⁴ *İhtilâl zayıf bir iktidarı yıkar, yerine kuvvetli bir idare kurar.*¹⁵ *İhtilâl anlaşılabilirlik içinde olur. Hiç bir emare onu önceden haber vermez, hiç kimse neticelerini kestiremez. Meydana gelmesi için bazen yüzyıllar gerekir, fakat olaylar kıvamına geldi mi, oluverir.*¹⁶

İhtilâl başlangıçta sevimidir ve sevinç ve mutluluk getirecektir. İhtilâlin bu ümit dolu anları halkın hafızasına silinmez şekilde yazılır ve o zamana kadar karanlık olan ufuklarda mutlu yarınlar görünür. İhtilâli yapan kitleler harekete bilmeden, anlamadan atılır:

¹⁴ Esenkova, Enver. ‘İhtilal, İhtilâl nedir? Nasıl olur? Olmalı mı?’ Türkiye Basımevi, İstanbul,1962,s.11-12

¹⁵ Jouvenel B. de. ‘Çağdaş İktisadi Sistemler’, Ankara Ü.Siyasal Bilimler F.yay. Ankara,1982,s.56

¹⁶ Montesquieu. ‘Kanunların Ruhu Üzerine’. Çev. Fehmi Baldaş, Hiperlink yay. İstanbul,2011,s.12

Baskıya, zora, yoksulluğa dayanamadığı için İhtilâller iki-üç kuşak öncekilerin halletmedikleri meseleler yüzünden çıkar.¹⁷İhtilâli kim yapar? Cesur adamların işidir o. İhtilâlciler bilgili, vatan sevgisinden başka hiç bir duyguya yer vermeyen kişilerdir.¹⁸Cesaret ediniz! ihtilâllerin bütün özü bu sözdendir.¹⁹

Dünyadaki ilk büyük ihtilaller şu şekildedir;

İlk olarak ihtilal 1688-1689 tarihinde İngiltere’de olmuş ve onsekizinci yüzyılda sistem olacak liberal felsefenin temelini oluşturmuştur.

Krala halkın istemediği bir şeyi yapmaması gerektiği anlatılmıştır. Amerikan İhtilali de bu hareketten etkilenmiştir. Burada da ihtilal için halkın hem ruhsal hem de siyasal olarak inanması kendini ortaya çıkarmıştır. Bu inanan halk hareketlendi ve temsilciler kongre halinde toplanarak Tanrı’nın huzurunda o zaman ki 13 Müstemlekenin bağımsızlık haklarının olduğunu 4 Temmuz 1776 tarihinde ilan ettiler.²⁰

Sonrasında ise halk toplanma yerleri (kahvehaneler, edebiyat dernekleri, fikir kulüpleri),halk kütüphaneleri (okuma odaları) açılıyor ve gazetelerin sayısı artıyor. Bunun etkisi de halkta hemen kendini göstermiş, toplantılar ve fikir tartışmaları yapmışlardır. Bu toplantılarda millet, milliyet, vatan, vatansever gibi yeni kavramlar da kendisini bulmuştur.

Fransa’da; 1830, 1848, 1851, 1870 ihtilalleri kendisini göstermiş, 1870 tarihinde ise cumhuriyet gerçekleştirmiştir. Bu kavram Avrupa’yı da etkilemiştir.²¹*Halk arasında kavgalar (Marksın Komünist Beyannamesinde olduğu gibi) başladı. Bu hareket çok fazla sürmediği için (18 Mart-28 Mayıs) çok fazla kan akmadı fakat halkı da etkilemeyi başardı.²²*

Haksızlıkları yıkmak için girişilen gerçekleştirilen 1917 Rus İhtilâli Şubat 1917’de Bolşeviklerle ilgisi olmayan Ekim 1917’de darbeyle yönetimin komünistlere geçtiği iki hamleyle oluşmuştur. Lenin; *Bolşevik İhtilâlini; Hazırlık yılları (1902 - 1905),İlk ihtilâl (1905 - 1907) ,İhtilâle karşı yıllar (1907 - 1910) ,İhtilâlin gelişme yılları (1910-1914),Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1917),İkinci ihtilâl (Şubat - Ekim 1917) ,Ekim İhtilâli (1917) şeklinde açıklar.²³*

¹⁷ **Madariaga** Salvador de. ‘Avrupa’nın Portresi’, Çev. Mehmet Cihangir, Türkiye İş Bankası, Ankara,1966,s.26.

¹⁸ **Wells**, H. G. ‘Dünyanın Sonuna Doğru’, Çev. Osman Talat Taşkın, Baskan yay. İstanbul,1983,s.52.

¹⁹ **Esenkova**, Enver. ‘İhtilal, İhtilâl nedir? Nasıl olur? Olmalı mı?’ Türkiye Basımevi, İstanbul,1962,s.11-12
²⁰A.g.e. s.13.14.15.16.

²¹ **Kısakürek**, Necip Fazıl. ‘İhtilal’, Büyük Doğu yay. İstanbul,1976,s.268,269.

²⁰ **Esenkova**, Enver, **İhtilal, İhtilâl nedir? Nasıl olur? Olmalı mı?** Türkiye Basımevi, İstanbul,1962, s37.

²³ A.g.e. s.39-40

*Bu noktada şunu da belirtmek gerekmektedir ki ihtilallerin mutlaka temel olarak etkilendikleri ülkeler yahut da önderleri bulunmaktadır.1918 ile 1919 ve 1923 Alman ve Macar ihtilalleri de dönemlerinin etkisinde gerçekleşmiştir.*²⁴

Çin’de de yapılan mücadeleler sonrası gerçekleştirilmeye çalışılan demokrasi çalışması 1911 yılında Sun Yat Sen darbesi ve 1 Şubat 1912’de Cumhuriyet’in ilânıdır.²⁵

Anadolu’daki askeri müdahaleler ise, Tanzimat’tan sonra başlar. Tanzimat’tan sonra uzaktan veya yakından askeri müdahaleye benzer hareketler;

Abdülaziz’in tahttan indirilmesi ve öldürülmesi, İkinci Abdülhamîd’e karşı İttihat ve Terakki darbesi, Millî Kurtuluş hareketi, 27 Mayıs 1960 gece baskını,12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleridir.

Türkiye’de yapılan askeri müdahaleler hakkında yapılacak değerlendirmede görülen en büyük özellik batı kaynaklı olmasıdır.²⁶

İhtilal kavramını tanım ve örnekleriyle açıkladıktan sonra şu açıklamayı da yapmam gerektiği kanaatindeyim; *Amerikan İhtilali iyiyi korumak için yapılmış ve Fransa’dan etkilenmiştir. Bolşevik İhtilâli bir avuç kararlı, ihtiraslı kişinin iktidara geçme savaşı ile gerçekleşmiştir.*²⁷ İnkılâp ile ihtilal kavramları genellikle birbirine karıştırılmaktadır, bazen yanlışlıkla birbirinin yerine de kullanıldığı görülmektedir. Bu iki kavram arasında ki en belirgin fark; inkılâbın, gelişmeye, tekâmüle doğru bir değişikliği çağrıştırırken ihtilalin, mevcut düzeni ve uyumu bozmaya, siyasi ve idari düzeni çökertmeye yönelik bir hareket olmasıdır. İnkılâp daha geniş bir ifadedir ve ihtilali kapsar. Yani ihtilal, inkılâbın bir parçası, bir basamağıdır. Az öncede bahsettiğimiz gibi inkılâp müesseseseleşmeyi bünyesinde barındırırken ihtilalde böyle bir zorunluluk yoktur.

Şimdi Türkiye’de demokrasi düşüncesinin ve uygulamasının Türk Tarihi’ndeki demokratik gelişmelerinden bilgiler vereceğim.

²⁴A.g.e. s.305.

²⁵ A.g.e.s.308.309.310.311.312.313.

²⁶ **Kısakürek**, Necip Fazıl. ‘**İhtilal**’, Büyük Doğu yay. İstanbul,1976, s.313.314.315.

²⁷ **Esenkova**, Enver. **İhtilal, İhtilâl nedir? Nasıl olur? Olmalı mı?** Türkiye Basımevi, İstanbul,1962,s.63.64.65

2-Türk Tarihi'nde Demokratik Gelişmeler

Çağdaş demokrasinin temelinde özgürlük ve geniş halk kesimlerinin siyasal-sosyal örgütlenmesi yatmaktadır. Avrupa Uygarlığı'nın insanlık tarihindeki tartışılmaz en önemli katkısı, demokrasiyi kitlelere mal eden bir siyasal mekanizmayı geliştirmiş olmasıdır.²⁸ Avrupa'nın geliştirdiği demokrasi mimarlığında Türk Milleti'nin öncü ve etkin bir rolü olmamakla birlikte yüz yılı aşkın bir süredir demokrasiyi geliştirme süreci içinde olduğu da bir gerçektir. Türklerdeki demokrasinin gelişim sürecine baktığımızda karşımıza çıkan ilk kurum "*kurultay*" olmuştur. Kurultay kökü Türkçe, eki ise Moğolca bir kelimedir. Kurultayın asıl Türkçe karşılığı ise "*Kengeş Meclisi*" dir.²⁹ Bu meclis bir nevi müzakere ve dayanışma meclisidir. Türklerde kurultaya kağan, boy beyleri ile halk arasında yetişmiş büyükler de girerdi. Kağan öldükten sonra kimin kağan olabileceğine bile karar verebiliyordu.³⁰

MÖ 209 ile başlayan Türklerin siyasi tarihinde günümüze kadar birçok değişiklik olmuştur. Bu değişim zinciri içinde en az değişime uğrayan kurum askerî sistem olmuştur. Yönetimde kimin, nasıl yer alacağı konusu ise daha ağır ve uzun bir süreçte değişime uğramıştır. Bu gelişim sürecini anlatırken Batı dünyasından örnekler vermemizin nedeni bu değişimdeki '*anokronizmik*'³¹ hataları ortadan kaldırmak ve farklılıkları ortaya koymaktır. Batıda başlayan ve güçlenen sanayi inkılabı sonucunda batılı devletler ulusal sınırları aşarak dış pazar ve hammadde arayışına yönelmişlerdir. El emeğine ve tarıma dayalı ekonomisiyle Osmanlı Devleti o dönem açık pazar konumundadır.

A-Batıyla Yüzleşme

Osmanlı Devleti'nin Batı'yla yüzleşmesi 1699 yılında Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasından sonra başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin, zayıfladığının belirtisi olan bu anlaşma ile Hıristiyan devletlerden haraç almasına son verilmiş ve büyük Avrupa Devletleri ile olan ikili ilişkilerin de bu devletlerin isteklerine göre şekillenmesi başlamıştır.³² Netice itibarıyla Batılılaşma politikasının yansımaları olan Tanzimat ve Meşrutiyet girişimleri ve bunlardan önceki gelişmeler bu çerçevede şekillenmiştir.

²⁸ Ortaylı İlber, '*Gelenekten Geleceğe*', Ufuk Kitapları, İstanbul,2001, s.57.

²⁹ Ögel Bahaddin, '*Türk Kültürü'nün Gelişme Çağları*', İstanbul,1988,s.549

³⁰ Kafesoğlu İbrahim, '*Türk Milli Kültürü*', İstanbul,1982, s.248.

³¹ Anokronizma: Bir eserde, eserin yazılış tarihinde var olsa, olayların geçtiği iddia edilen zamanda var olmayan iş, oluş ve olguların kullanılması. Oryantalist tarihçilerin tarihleri saptırma biçimi.

³² Berkes Niyazi, '*Türkiye'de Çağdaşlaşma*', Doğu-Batı Yayını, İstanbul 1978, , s. 41.

Osmanlı Devleti'nde ilk parlamento girişimi olması ve padişahın yetkilerine bazı kısıtlamalar getirmesi açısından Meşrutiyet önemli bir konumdadır.

Tanzimat ve Meşrutiyet hareketlerine bağlı olarak sosyal ve siyasal alanda bir takım örgütlenmeler görülmekle birlikte bu örgütlenmeleri gerçekçi bir katılım mekanizması içinde işlerlik kazandırabilecek sosyo-ekonomik yapı mevcut değildi. Her şeyden önce devletin monarşik, merkezîyetçi ve teokratik karakteri böyle bir olgunun gerçekleşmesinde en büyük engeli oluşturmaktaydı. On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde de Rusya'nın güçlenmeye başlaması kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhinde bozmuş ve idarecileri devletin dengesini düzeltme çare ve yollarını aramaya zorlamıştır.

Bu maksatla 1720'lerde Çelebi Mehmet, Türklere faydalı olabilecek şeyleri arayıp bulmak ve getirmek amacıyla Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu gezi sonucunda, matbaa, Lale Devri (1718-1730)'nde³³ Osmanlı Devleti'ne getirilmiştir.³⁴ Yabancı kitapları çevirimi için Tercüme Cemiyeti kurulmuştur. On sekizinci yüzyılda askerî okullar açılmıştır. Fransız örneklerine göre okullar kurulmuştur. Öğretmenleri de batıdan getirilmiştir. Ahmet adını alan Fransız soylusu Comte de Bonneval'e Humbaracı Ocağı kurdurulmuştur.

Denizciler yetiştirmek üzere Baron de Tott'un yardımıyla Mühendishane-i Bahri-i Hümayun adı altında bir okul açılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde çağdaşlaşma hareketi başlamıştır.³⁵ Üçüncü Selim zamanında Meşveret Meclisi (Danışma Meclisi) toplanmıştır. Meşveret yönteminin devlet yönetimine sokulması, "*Meşrutî*" yönetim lehine yapılmış önemli bir atılımdır.³⁶ Batılı Devletlere elçilikler açılarak Batı'ya dönük liberal bir aydınlar çekirdeği oluşturulmaya başlamıştır. ³⁷Alemdar Mustafa Paşa Sadrazam olunca, merkez ile taşra arasındaki ilişkiyi yeniden güçlendirmek ve reformlara devam edebilmek için 7 Ekim 1808 tarihinde "*Senedi-i İttifak*"³⁸ adı verilen bir belge imzalamıştır. "*Senedi-i İttifak*" padişah ile Ayan adı ile anılan Beyler arasında, iktidar paylaşımının düzenlenmesini amaçlayan hukuksal açıdan iki taraflı bir işlem, bir tür siyasal sözleşmedir.³⁹

³³ Refik Ahmet, '*Lale Devri*', İstanbul 1932, s.41.

³⁴ Karpaz Kemal, '*Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*', AFA yay. İstanbul 1996, s.31

³⁵ Türk Parlamento Tarihi, aynı cilt, s. 4.

³⁶ Thema Larousse Tematik Ansiklopedi, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994, s.173

³⁷ Senedi-i İttifakla ilgili olarak bkz. Niyazi Berkes, a.g.e., .s.132-140. ;Suna Kili - Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1985. s.3-7; "Halil İnalçık, Senedi-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu", Belleten, Sayı: 112, s.604.s.3-7

³⁸ Gözübüyük Şeref, a.g.e. s. 97.

³⁹ Türk Parlamento Tarihi, aynı cilt, s.6.

Halk egemenliği anlamını taşımayan Senedi-i İttifak, padişahın yetkilerinin kısıtlanmasıyla Tanzimat dönemine geçilmesinde yararlı olmuştur.⁴⁰

Padişahın yetkilerinin kısıtlanmasına paralel olarak, askerî, sivil ve dinî bürokrasi de giderek padişahın bağımsızlaşmış, o zamana dek tek mutlak siyasi güç olan padişahın yönetimdeki ağırlığı Sadrazama geçmiş ve bu gelişmelerin sonucu olarak da “Babiâli” kavramı bundan sonra sık sık kullanılmaya başlamıştır. İkinci Sultan Mahmut mevcut Osmanlı müesseselerinin yanı sıra Batılı örnekte askerî, idarî ve adlî çeşitli meclisler kurmuştur. Böylece çağdaşlaşmayı adeta bir devlet politikası biçimine sokmuştur.

Devlet ve toplum hayatını değiştiren reformlar yapmıştır. Bu amaçla ülkenin yararına olacak yasaları tüzükleri çıkaracak yeni bir örgütün oluşturulmasına ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı üç önemli meclis kurulmuş, padişahın yetkilerinin kullanılmasına, bu kuruluşların katılması olanağı sağlanmıştır. “*Meclisi Ahkâmı Adliye*”, “*Darı Şurayı Babı Ali*” ve “*Darı Şurayı Askeri*” adlı bu meclisler devlet yaşamında önemli görevler üstlenmişlerdir.⁴¹

Böylece, Osmanlı Devleti’nin anayasacılık hareketlerinde önemli bir yeri olan “*Tanzimat Dönemi*”⁴² başlamıştır. Gülhane Hattı Hümayunu ile devletin Müslüman ve Hıristiyan tüm uyruklarına eşit haklar tanınması, ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması, vergi, askerlik ve yargı alanlarında yeniden düzenlemeler yapılmıştır. Bu ferman ile padişahın yetkileri tek taraflı olarak kısıtlanmış ve hukuk kurallarına uygun hareket edeceği konusunda, iç ve dışa karşı kendisini bağlamıştır. Gülhane Hattı Hümayunu’ndan sonra, hemen hemen aynı vaatleri taşıyan 1856 Islahat Fermanı ilân edilmiştir. Bu ferman ile Müslüman uyruklar ile Hıristiyan uyruklar arasında hak, vergi, askerlik, eğitim, kamu hizmetlerine girme yönündeki farklar kaldırılarak eşitlik sağlanmak istenmiştir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı ilân edildikten hemen sonra vilâyetlerde malî ve idarî sorunları çözümlenmekle görevlendirilen fevkalâde yetkili “*muhasıllık meclisleri*” kurulmuştur.

⁴⁰ Nükhet Turgut, ‘*Türkiye’de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı*’, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, Editörler, Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay, Beta Basım Yayım, İstanbul 1986 s.416.

⁴¹ Tanzimatla ilgili olarak bkz. Sina Akşin, “*Tanzimatın Padişahı Abdülmecit*”, **Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, İstanbul 1988; Halil Cin, “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri*”, **150 Yılında Tanzimat**, TTK Yayını, Ankara 1992; Halil İnalçık, “*Tanzimat Uygulaması ve Sosyal Tepkiler*”, **Belleten**, XXVIII, 1964; Ed. Engelhardt, *Tanzimat*, Milliyet Yay.1976; Roderic h. Davison, “*Osmanlı Türkiye’sinde Batılı Eğitim*” **Belleten**, L I, 1978; Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara 1954; M.A Ubicini, **Osmanlı da Modernleşme Sancısı**, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yay. İstanbul 1995; Eugene Morel, **Türkiye ve Reformları**, İstanbul 1984; Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1956; Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri, Türkiye’nin Meseleleri**, İstanbul 1981; İsmail Doğan, *Tanzimat’ın İkinci Ucu*, Münif Paşa ve Ali Süavi, İstanbul 1991; Kamuran Birant, **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesi’nin Tanzimat’a Tesirleri**, Ankara 1955; Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856**, İstanbul 1993.

⁴² **Temuçin** Faik Ertan, “*Osmanlı Devleti’nde Anayasalı Rejime Geçiş (1876 Kanun-ı Esasi’si)*”, **H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.12, Sa.1-2, s.s.(98-120), Ankara, 1995, s.98.

Bu meclisler Türkiye’de halkın yönetime katılma geleneğinin bir başlangıcı sayılmalıdır.1864 ve 1871’de idare meclisleri kurulmuş üyeler bazen seçimle bazen de gayrimüslim cemaat liderlerinin isteğiyle göreve başlamıştır.⁴³Ancak 1860’lı yıllarından itibaren ise yapılanlar yeterli bulunmamaya başlamış ve esin kaynağı olan Avrupa’nın düzeyine Osmanlı Devleti’ni çıkarabilmek için daha ileri düzeyde reform yapılması zorunlu görülmüştür. Ülke sorunlarını halkın anlayacağı bir dil ile gerek gazete gerekse de çeşitli yollarla halka anlatarak çözüm yollarını göstermişlerdir. Böylece tek yönlü düşünmeye alışmış bireyleri çok yönlü düşünmeye yöneltmişlerdir. Osmanlı yöneticilerinin alışık olmadığı bir kamuoyu oluşturmaya başlamışlardır. Fransız Aydınlanma Felsefesi düşüncesinin etkisi altında kalan gençler; Anayasa hazırlanarak meclisin açılması, düşünce özgürlüğünün sağlanması, halka egemenlik hakkının verilmesi ve bunları sağlayabilecek örgütlü bir muhalefetin oluşturulması amacıyla 1865 yılında Genç Osmanlılar Cemiyeti’ni⁴⁴ kurmuşlardır.23 Aralık 1876’da Kanun-i Esasi ilan edilmiştir⁴⁵Böylece Tanzimat Dönemi sona ermiş ve Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Kanun-i Esasi ile Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm halklar Osmanlı sayılmış ve onlara bir takım bireysel haklar tanınmıştır. Ayrıca atamayla oluşturulan Meclis-i Ayan ve seçimle oluşturulan Meclis-i Mebusan’dan oluşan bir parlamentolu sistemle halkın ülke yönetimine katılması ilkesi benimsenmiştir. İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877’de toplanmıştır.⁴⁶Vilâyetlerden gelen, parlamento üyeleri geldikleri yerlerin problemlerini ortaya atmışlardır. Kısa zamanda iç ve dış politikayı yönlendirme girişimlerini başlatmışlardır.⁴⁷ Meclis-i Mebusan’ın salâhiyetlerini tehdit etmesi üzerine Rus Harbi’nin de başlamış olmasıyla⁴⁸ İkinci Abdülhamit 14 Şubat 1878’de meclisi kapatmış⁴⁹ ve dönem bitmiştir.

⁴³Düzenlenen törende, padişah, bakanlar, ulema, devletin askerî ve mülkî erkânı, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi Hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri ve elçiler hazır bulunmuşlardır. Bkz. Şeref Gözübüyük, a.g.e. s.99.

⁴⁴Genç Osmanlılar Cemiyeti ile ilgili olarak bkz. Şerif Mardin, ‘**Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**’, Ankara 1964; Sina Akşin, ‘**100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakkî**’, İstanbul 1980; Şükrü Hanioglu, ‘**Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Siyasi Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**’, İstanbul 1985; Ebuzziya Tevfik, ‘**Yeni Osmanlılar Tarihi**’, İstanbul 1973.

⁴⁵Kanun-i Esasi’nin yapıldığı ortam, esin kaynağı, yapısı ve uygulanmasıyla ilgili olarak Bkz. Tarık Zafer Tunaya, ‘**Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**’, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2001. Ayrıca yine aynı yazarın makalesi için bkz.”1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayını, İstanbul 1985; Bülent Tanör, “**Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**” **Tanzimat’tan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayını, İstanbul 1985; Coşkun Üçok, “**1876 Anayasasının Kaynakları**”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976**, Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara 1976.

⁴⁶Karpat, a.g.e. s.36.

⁴⁷Ortaylı, a.g.e, s.62.

⁴⁸Price M.Philips, **Türkiye Tarihi**, Çev. Selahattin Atalay, Ararat Yayınevi, İstanbul 1977,s.103.

⁴⁹ Jön Türkler arasındaki ayrılıkların en önemlisi 1902 tarihinde Paris’teki I.Jön Türk Kongresinde ortaya çıkmıştır. Bu kongredeki ikili bölünme çok önemlidir. Çünkü bu bölünme gelecekteki Türk demokrasi tarihinde iktidar ve muhalefet merkezlerinin çekirdeğini oluşturacaktır. Daha sonra İttihat ve Terakki adıyla iktidara gelecek olan grup (Ahmet Rıza Grubu) güçlü bir merkezîyetçi devlet anlayışını savunarak var olan yönetime son vermede yabancı müdahalesini kabul etmeyecektir. Diğer grup ise (Prens Sabahattin Grubu ve Teşebbüsü Şahsi

Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve anayasanın uygulamadan kaldırılmasından sonra padişah yetkilerini daha da artırmış, hafiye örgütüyle, sansür kurumuyla Osmanlı aydınının demokratik hak ve isteğini engellemiş, özgürlükleri kısıtlamıştır. Bu durumda da muhalefet tekrar meclis dışına çıkarılmıştır.⁵⁰ Bundan ötürü de gizli cemiyetler kurulmuştur.

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra kurulan gizli cemiyetlerden belki de en önemlisi daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihadı-ı Osmanî'dir. Jön Türkler adıyla anılan bu cemiyetlerin başlıca amacı; içlerinde zaman zaman ayrılıklar olsa da⁵¹ Abdülhamit'in baskısına son vermek, Kanun-i Esasiyi tekrar yürürlüğe koymaktır. Bu amaçla 27 Aralık 1907'de Paris'te bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ndeki yönetimi yıkmak üzere birleşmişlerdir. Bu durum karşılığında da İkinci Abdülhamit Meclisi yeniden açacağını duyurmuştur. Meşrutiyetin ilânı ile özlemi çekilen hürriyet ülkeye getirilmiş ve böylece de halk özgürlüğüne kavuşmuştur. Ayrıca gazete ve dergiler çıkarılmaya, dernekler ve siyasî partiler kurulmaya başlamıştır. Meşrutiyetin yeniden ilânı ile ülkede katılımcı, yarışmacı, çoğulcu bir demokratik yaşama başlanacağı umudu doğmuştur. Siyasal partiler de kurulmuştur.

Siyasal iktidarı kaybetmemek için, demokratik ilkelerle bağdaşmayan, seçimlerde devlet gücünün kullanılması geleneğinin tohumları ekilmiştir. Mecliste çoğunluğu sağlamanın siyasal iktidarı elde tutmak için yeterli olmadığı adeta bu dönemde belgelendirilmiştir. Yine bu dönemde oldukça renkli bir siyasal hayat başlamıştır. Mebusların çoğunluğu ittihatçı olmasına karşın bir süre sonra ideolojik ayrılıklar nedeniyle parçalanma başlamış, bu da meclisin verimini düşürmüştür. Ayrılıklar siyasal partilerin ortaya çıkması açısından yararlı olmuştur. Meclis-i Mebusan'ın gücünü artırmışlar, padişahın yetkilerini daraltmışlardır.

Hükümetin oluşumunu sadrazama bırakarak kendi içinde uyumlu bir hükümetin kurulması geleneğini başlatmışlardır. Mebusan üyelerine başkanları seçme, yasa önerme, hükümeti denetleme gibi haklar vermişlerdir. Temel hak ve özgürlükleri yok eden 113 üncü maddeyi kaldırarak anayasayı gerçek niteliğine kavuşturmuşlardır.

ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti) devletin federatif bünyeli âdemi merkeziyet esasına göre yönetilmesi gerektiğini, yerli ve yabancı burjuvazinin işbirliğine dayanan liberal bir ekonomik anlayışı ve amaca ulaşmak için yabancı bir devletle işbirliği yapmanın zorunlu olduğunu savunmuştur. İşte ilk kez açık ve farklı bir siyasî görüşün savunuculuğunu yapan bu grup da, ilerde kurulacak olan muhalefet partilerinin kökenini oluşturmuştur. Yorum için bkz. Nükhet Turgut, a.g.m. s. 421.

⁵⁰ Türk Parlamento Tarihi, aynı cilt, s.672.

⁵¹Bkz. Hakkı Tarık Us, **Meclis-i Meb'usan 1293-1877**, 2 Cilt, İstanbul 1940-54; İhsan Ezherli, Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920), Ankara 1988.

İlk olarak Osmanlı Devleti'nin hızla parçalanmaya doğru gidişini durduracak önlemlerin alınmasına çalışılmıştır.

İkinci olarak da milli devlete gidecek yolu açacak tartışmaların başladığı ve bunların Meclis-i Mebusan'a yansımış olmasıyla birlikte demokratik kültürümüzün tohumlarının atıldığı bir dönem olmuştur.⁵²Daha sonraları mecliste Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911'de kurulmuştur. Ancak daha sonra yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Yönetimi yeniden çoğunluğu sağlayacak şekilde meclise girmiştir. Bu zaman zarfında da Makedonya'da eyleme geçen subaylar hükümeti işbaşından uzaklaştırmıştır ve meclis de 22 Temmuz 1912'de dağıtılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son Meclis-i Mebusanı⁵³ yapılan seçimler sonucunda 12 Ocak 1920'de toplanmış ve 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi⁵⁴ kabul etmiş ve 17 Şubat 1920'de de bunu açıklamıştır. 16 Mart 1920 yılında İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve bazı üyelerinin tutuklanması üzerine çalışamaz duruma gelmiştir. Bunu tespit eden Meclis çalışmalarına 18 Mart 1920'de ara vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti'ne yerleştirilmeye çalışılan parlamenter sistem fiilen ve hukuken sona ermiştir.⁵⁵Osmanlı Devleti'nin, tüm yenilik hareketlerine karşın dönemin gerisinde kaldığı ve kaçınılmaz sona ilerlediği açıkça belli olmuştur.

Ondokuzuncu yüzyılda açılan modern okullar sayesinde aydın kişilikler de yetişmeye başlamıştır. Ordu içinde de bir subaylar kuşağının yetişmeye başladığını ve yirminci yy.ın ilk yıllarında ordu saflarına katıldıklarını görüyoruz. Mustafa Kemal, Enver, İsmet, Ali Fuat gibi isimleri de içinde barındıran bu kuşak ülkenin kaderine ileriki yıllarda damgasını vuracaktı.⁵⁶İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'de İkinci Meşrutiyet'i Abdülhamit'e ilan ettirdiklerini görüyoruz. Bu dönemin esas konumuz cumhuriyetle bağlantısını Akşin özetlemektedir : *'1908 inkılâbı, Türkiye Türklerini 1839'da başlayan yeniçağlarından son çağlarına geçiren bir dönüşümdür.*

*Gerek İkinci Meşrutiyet, gerekse Cumhuriyet inkılâpları Türklerin - demokratik yeniliklerin aşamalarıdır, birbirinin devamı olan demokratik- milli hareketlerdir.'*⁵⁷

⁵²Misak-ı Milli (Ulusal And) adlı belgenin önemi Meclisi Mebusan, ulusçuluk ilkesini esas alarak, Türk toplumunun ulusal varlığının kutsal ve parçalanmaz olduğunu, her ulusa uygulanması gereken özgür ve bağımsız yaşama hakkının Türk ulusuna da uygulanması gerektiğini ve bunun zorunlu olduğunu dünyaya ilân etmektedir. Bu belge Anadolu'da başlamış olan ulusal kurtuluş hareketinin temelini oluşturan ilkelerin, Meclisi Mebusan'ca da benimsenmesi yönünden de önemlidir. Gözübüyük, a.g.e. s.109.

⁵³ Güneş, a.g.e. s.42.

⁵⁴ Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğusu**, Türk Tarih Kurumu, 1998,s.179.

⁵⁵ Akşin, Sina, **İkinci Meşrutiyet Üzerine Bir İnceleme**; Aykut Kansu, "The Revolution of 1908 in Turkey", ODTU Gelişme Dergisi, 2000, c.27, s.207-212.

⁵⁶ Güneş, İhsan. a.g.e. s.47.

⁵⁷ A.g.e. s.Bkz. Büyük Millet Meclisi, Kavinin Mecmuası, Birinci İntihab Devresi, C.I, Ankara 1341.

B-Osmanlı Devleti Mondoros Mütarekesi ve Meclis

Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da işgal girişimleri olunca Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'ya geçerek Milli Egemenliğe dayanan bağımsız bir Türk Devleti kurma çabasını bu cemiyetlere dayanarak başlatmıştır. Bunu 22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi, 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum ve 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas kongreleri izlemiştir. Erzurum Kongresi bazı doğu illerinden gelen delegelerin oluşturduğu sınırlı bir kongre olmasına karşın, kararları geniş kapsamlı olmuştur.

Heyeti Temsiliye kurularak meşru tabanı ona sağlamıştır. Heyet-i Temsiliye, tüm ulus adına hareket eden bir kurul haline getirilmiştir. Heyet-i Temsiliye, Ankara'da TBMM kurulana kadar, ulusal kurtuluş hareketinin yöneticisi ve uygulayıcısı olmuştur. Böylece ülkede, İstanbul Hükümeti'nin yanında Anadolu'da yeni bir iktidar doğmaya ve devlet otoritesi yavaş yavaş Heyeti Temsiliye'ye geçmeye başlamıştır.⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye başkanı olarak İstanbul'un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Anadolu'daki bütün komutanlıklara, valiliklere bir genelge yollayarak, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin Ankara'da toplanabilmesi için, yürürlükte olan seçim yasasına göre, seçimlerin 15 gün içinde yapılmasını istemiştir.⁵⁹ Bu genelge bir yandan ülkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken, öte yandan seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını belirtirken yapılan çalışmalarda nispeten de olsa demokratik bir nizam takip edildiği kendini göstermiştir. Kuşkusuz Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye, halk kitlesinin katılımını sağlamak istemişlerdir. "*Salâhiyeti fevkalade*" ile yetkili meclisin, İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekilleriyle seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görmüşlerdir.⁶⁰ Bu genelge doğrultusunda seçimler yapılarak Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılmıştır.⁶¹

MÖ 209'dan TBMM'nin açılışına kadar hâkimiyetin kaynağı olan padişah, kağan ve sultandır. Başka bir deyişle "*hâkimiyet*" kayıtsız şartsız "*Allah*" adına padişahın iken 23 Nisan 1920'den sonra hâkimiyet "*millet*"e geçmiştir.

⁵⁸ Güneş İhsan, a.g.e. s.55.Bkz. Büyük Millet Meclisi, Kavinin Mecmuası, Birinci İntihab Devresi, C.I, Ankara 1341; Mustafa Küçük, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri, Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi; Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele'de TBMM, I.Dönem (1919-1923), Ankara 1993.

⁵⁹ 23 Nisan 1920'de açılan I.TBMM en yaşlı üye olan Sinop milletvekili Şerif (Avkan) Beyin başkanlığında ilk toplantısını yapmış ve aynı gün 1 numaralı kararı ile Meclisin İstanbul Meclis-i Mebusanından katılanlarla yeni seçilenlerden oluştuğunu kabul etmiştir. Bkz. Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri "**Senedi-i İttifak'tan Günümüze**", Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1985.s.87.

⁶⁰ 1921 Anayasası ile ilgili olarak bkz. Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, AAM Yayını, Ankara 1992.

⁶¹ Gözübüyük Şeref, a.g.e. s.111

Yaklaşık 2000 yıldır devam eden Türk Devlet Geleneği içinde en ciddi değişimlerden biri de budur. Çünkü padişahın Allah'tan aldığı yetkiye dayanarak çıkardığı ferman yetkisi bitiyordu. İslam öncesi Türk Devletlerinde bu anlayışa "kut" adı veriliyordu ve tarihî "kut" anlayışının sona ermesi ise 1 Kasım 1922 Saltanatın kaldırılması ile mümkün olacaktır. Bu laiklik ve egemenlik anlayışıyla yakından ilgilidir.⁶²Yeni seçilenlerden ve Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından gelenlerden oluşan bu meclis,⁶³bütün kuvvetleri "Hâkimiyeti Milliye" ilkesi gereği kendisinde toplamıştır. Böylece Türkiye'de ilk kez, Meclis Hükümeti Sisteminin uygulanmasına başlanmıştır. İlk İcra Vekilleri Heyeti, TBMM'nce 3 Mayıs 1920'de seçilmiştir. Böylece TBMM, hükümetini de seçerek millet adına tüm yönetimi üstlenmiştir. Meclis üstünlüğü ilkesi egemen olmuş ve Türk Devleti'nin anayasasında göstermiştir.20 Ocak 1921 tarihindeki Teşkilatı Esasiye Kanunu ile bu duruma hukuksal bir nitelik kazandırmıştır. Güçler birliği ilkesi ve Meclis Hükümeti sistemi benimsenmiştir. Buna göre Türkiye Devleti, TBMM tarafından yönetilir. Yasama ve Yürütme güçleri Mecliste toplanmıştır. Meclis Başkanı Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. 1921 Anayasası, egemenliğin millette olduğu, milletin bu egemenliği TBMM eliyle kullanacağı ilkesini benimsemekle kalmamış, ayrıca illere, ilçelere, bucaklara halk yönetimini getirme, halkın etkin bir biçimde yönetime katılmasını sağlamak amacı da gütmüştür.⁶⁴

a-Meclis ve Gruplar

Mustafa Kemal Paşa 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nu oluşturarak Meclisin birliğini sağlamıştır. Ancak Müdafaa-yı Hukuk Grubu'nun kendi içinde Birinci ve İkinci Grup şeklinde ayrılmalar olmuştur. Hükümete iyi çalışması için mecliste destek verenler Birinci Grup olarak nitelendirilmişler, bu grubun dışında bırakılmış ya da kalmış öteki milletvekilleri de İkinci Grup⁶⁵ olarak bir araya gelmişler ve meclisin ilk muhalefeti oluşturmuşlardır.

Nihayet mecliste muhalefeti oluşturan İkinci Grup, ikinci dönem yeni meclisin Birinci Grup üyelerinden seçilmesi sonucunda tasfiye olmuştur.⁶⁶

⁶²Nutuk, s.405. ; I. TBMM'deki Gruplar için bkz. İ.Güneş, a.g.e.; Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923 - 1931**, Yurt Yayınları, Ankara 1995; Samet Ağaoğlu, '**Kuvay-ı Milliye Ruhu**', Kültür Bakanlığı.

⁶³AAM Yayını, Ankara 1981; Ahmet Demirel, '**Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup**', İletişim Yayınları, İstanbul 1994

⁶⁴120 civarında üyeye sahip olduğu sanılan İkinci Grubun resmen ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, Başkumandanlık Kanununun üçüncü kez uzatılması görüşmeleri sırasında (4 Mayıs 1922) vücut bulduğu tahmin edilmektedir. Bkz.Tunaya, '**Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**', İstanbul 1952.s.537.

⁶⁵Goloğlu Mahmut, '**Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**', Ankara 1972. s.227; Ahmet Demirel, a.g.e.

⁶⁶Tunaya, a.g.e. , s.559.

b-İlk Parti

Meclis, 1 Nisan 1923’de seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağılmıştır. Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923’te dokuz ana prensibe dayanan bir seçim beyannamesi yayınlamıştır. Bu beyannamede Birinci Grubun Halk Fırkası’na dönüştürüleceğini de açıklamıştır.⁶⁷ Seçimlerden önce hazırlanan dokuz umde esas olmak üzere yapılan tüzük 9 Eylül günü kabul edilmiştir. Aynı gün oybirliği ile aldığı karar gereği Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti’nin Halk Fırkası’na dönüştürüldüğü ilân edilmiştir.⁶⁸

Halk Fırkası’nın 104 maddelik tüzüğünün ikinci maddesinde “*Halk Fırkası nazarında halk kavramı herhangi bir sınıfa ait değildir ibaresi yer almıştır.3.maddesinde Halk Fırkası’nın her türlü ve hariçten gelip türlü tabiiyet ve her şeyi kabul eden her fert dâhil olabilir*” açıklamalarının halkçılık ilkesinin; demokrasiye ait katılımcı hür iradenin topluma yerleşmesi arzusunun önemli bir göstergesidir.⁶⁹ Bir yıl sonra 10 Kasım 1924’de de verilen bir karar ile adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak ilân etmiştir. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçildiğinden, 19 Kasım 1923’te bir yazı ile Halk Fırkası başkanlık görevini işlerinin çokluğu nedeniyle yapamayacağını açıklamıştır.⁷⁰ Atatürk Halk Fırkası’nın milletin temsilcisi olduğunu vurgulamıştır.⁷¹

Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra askerî alanda kazanılan başarının siyasî ve sosyal başarılarla bütünleştirilmesi gerekmiştir. Bunun ilk adımı 29 Ekim 1923’de Cumhuriyet’in ilânı ile sağlanmıştır. Sonra ise 29 Ekim 1923’de TBMM’de yeni rejimin anayasasını kabul etmeden önce üç önemli yasa çıkarmıştır. Bunlardan biri; askerlikle milletvekilliğinin aynı kişide birleşmeyeceğine, ikincisi; eğitim sisteminde lâikliği ve Öğretim Birliğini esas alan Tevhidi-i Tedrisat Kanunu ile tüm okulların Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmasına ve üçüncüsü de; hilâfetin kaldırılmasına ilişkin yasalardır.

⁶⁷Tunaya, a.g.e. s.419. CHF’nin 1935’de yapılan 4.Büyük Kongresinde kabul edilen Tüzüğün birinci maddesi ile Cumhuriyet Halk Partisine dönüştürülmüştür. Bkz. Tunaya, a.g.e. s.560.

⁶⁸Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, s.419.; Nizamnamenin ayrıntıları için bkz. Bila, a.g.e., s.41-43; Ayın Tarihi, “**Halk Fırkası Nizamnamesi**” C.I, No: 1, 1923.s.78.; Füzûzan Hüsrev Tokin, “**Türkiye’de Siyasal Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi**”, Ekim, İstanbul 1965.s.68.

⁶⁹“**Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991.s.553.; Tunaya, a.g.e., s.583.

⁷⁰“**Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri 1-3**”, 2. Kısım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997.s.101.

⁷¹ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.38-39. 1924 Anayasası ile ilgili olarak bkz.A. Ş.Gözübüyük, - Z. Zengin, ‘**1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri**’, A.Ü. SBF Yayınları, 1957; Bülent Tanör, ‘**Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**’, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996; T.Timur, ‘**Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**’, A.Ü. SBF Yayınları, 1968; A. Şeref. Gözübüyük, ‘**Anayasa Hukuku**’, Turhan Kitabevi, Ankara 1997; ‘**Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**’, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

C-Yeni Anayasa

Milli Mücadele sonrası eksikliklerin daha iyi görülmesi üzerine milletin ihtiyaçlarını daha iyi karşılamak amacıyla yapılan demokratikleşmelerden bir tanesi de 1924 yılında yapılan yeni anayasadır. Daha sonra 20 Nisan 1924 günü altı bölüm 105 maddeden oluşan yeni Anayasa TBMM’de kabul edilmiştir. Üçüncü maddesinde devletin temel niteliği, “*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir*” şeklinde belirlenmiştir. Uygulamada 1924 Anayasası çok farklı siyasal ortamlarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’ye hem tek partili hem de çok partili dönemde hizmet etmiştir.⁷²Sosyal ve siyasal alanda için atılımlara girişilmiştir.

1924’de şeyhülislamlık müessesesi ile Dini İşler ve Vakıflar Bakanlığı kaldırılmıştır. Onların yerine Diyanet İşleri Müdürlüğü ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Eylül 1925’te türbeler ve tekkeler kapatılmıştır. Yine aynı yıl Kasım ayında fes giyilmesi yasaklanmıştır.

1926 yılı başında miladi takvim ve Batı’da uygulanan saat esası kabul edilmiştir. Aynı yıl 17 Şubat 1926’da İsviçre Medenî Kanunu ile İtalyan Ceza Kanunu esas alınarak büyük bir hukuk reformu yapılmıştır.⁷³1928 yılında alfabe değiştirilerek, Arap harfleri yerine Lâtin harfleri kabul edilmiştir. Eski rejimin efendi, paşa gibi tabirleri kaldırılmıştır. Yine 1928’de “Devletin Dininin İslâm Dini” olduğuna ilişkin hüküm Anayasa’dan çıkartılmıştır. Cumhurbaşkanı ve Milletvekili andındaki “*Vallahi*” sözcüğünün yerine “*Namusum Üzerine Söz Veririm*” ibaresi eklenmiştir.

TBMM’nin görevleri arasında sayılan “*Şeri Hükümlerin Yerine Getirilmesi*” ibaresi kaldırılmıştır.⁷⁴5 Aralık 1934 yılında Anayasada değişiklik yapılarak kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bu gelişme Türk Demokrasi Tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. O tarihlerde birçok Batılı Ülkede henüz kadınlara oy hakkı tanınmamıştır.⁷⁵ Cumhuriyetin lâiklik ilkesi doğrultusunda 21 Haziran 1934’de Soyadı Kanunu çıkartılmıştır. 24 Aralık 1934’de yürürlüğe girmiştir.

⁷² Medenî Kanun ile dine dayalı hukuk, yerini lâik ve çağdaş bir hukuk sistemine bıraktı. Böylece Türk vatandaşlarının arasında ırk, din, cins, mezhep ayrımının olması engellenmiştir. Tekeşlilik, boşanma, velâyet, kanunî mirasçılık gibi kavramlarda kadın-erkek eşitliği benimsenmiştir. Kadına her alanda ekonomik hayata katılma hakkı verilirken, medenî nikah ve hâkim kararıyla boşanma ilkeleri getirilmiştir.

Ayrıca vesayet, vasiyet, mülkiyet gibi kurumlar modern bir anlayışla düzenlenmiştir. İsviçre Medenî Kanunu’nun rüşet ve evlenme yaşı gibi bazı hükümleri Türk toplumuna uygun biçimde değiştirilmiştir. Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.81.

⁷³ Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.39.

⁷⁴ Bu düzenleme ile artık 22 yaşını bitiren her Türk kadını erkeklerle birlikte seçmen olabilecek, 30 yaşını bitirenlerde milletvekili seçilebileceklerdir. Nitekim bu tarihten sonra Şubat 1935’te yapılan seçimler sonucunda TBMM’ye 18 Kadın milletvekili seçilmiştir. Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.228.

⁷⁵ **Aydemir**, Şevket Süreyya, "**Tek Adam**", Remzi Kitabevi, 1967,s.353.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de demokrasi adım adım gelişecek, bazen güçlükler olacak ve geri adımlar atılabilecektir. 19 Mayıs 1919’da başlayan Türk Kurtuluş Savaşı dönemi içinde bile savaşın tüm aşamalarındaki tutum ve uygulamalar, cumhuriyet düşüncesinin - milli egemenlik - nasıl da mücadelenin içine sinmiş olduğunu gösterir. Nihai amaç demokrasidir. Bu amaca giden yolların da demokratik olması gerekmektedir. Yunus Nadi bile elindeyken meclisle niye uğraştığını Mustafa Kemal’e sormuş, ancak Mustafa Kemal’in meclis olmadan kendisinin de bir hiç olduğunu vurgulayan net yanıtıyla karşılaşmıştır.⁷⁶

Malum üzere de meclis demokrasinin temeli olmak zorundadır. Tabi ki 1923 öncesi yapılan ya da yapılmaya çalışılan yenilik hareketleri nerede kalmıştı şeklinde düşünebiliriz. Fakat daha önce bahsettiğimiz gibi modern dünyayı modern dünya yapan süreçlerden yüzyıllarca uzak kalınmıştır. 10 yılı askın süredir savaşmaktan tükenme noktasına gelmiş, okuma yazma oranının %5’in altında olduğu 10 milyon insandır söz konusu olan bir milletin o dönem yaşadığını da unutmamız gerektiği kanaatindeyim. Bu hususta⁷⁷; Mustafa Kemal Milli Mücadeleye, Osmanlı Devleti’nden eksikleri olmakla birlikte bir kadro alarak başladı. Sayıları az da olsa gazeteciler, yazarlar, o döneme göre yetişmiş hukukçular, üniversite bilginleri, avukat, doktor hatta mühendis gibi yetişmiş kişiler de cephesinde yer almışlardır. Bunlar dışında iktisatçısından tutun da ziraatçısına, bankacısına ve birçok alanda eksikliğine de devlet sahipti. Osmanlı Devleti açık pazar konumundaydı. Bunun temel sebepleri de ne yazık ki eskilerde de kendini göstermiştir.⁷⁸Ekonomik gerçeklerle ithalat ile ihracat uyumsuzluğu, ulaşım, tarım, sanayi, okuma yazma, sağlık da durum şartları itibarıyla oldukça geridedir. Bu sarsıcı tablonun yanı sıra Çanakkale Zaferi’nin yetişmiş insan gücünün kaybı açısından önemini göz ardı etmek mümkün değil: Çanakkale deniz ve kara muharebelerinde toplam 211.000 insan zayıyatı veren Türk Milleti, bu arada binlerce okumuş ve aydınını da kaybetti. Tahmini rakamlara göre, 100.000’den fazla öğretmen, mülkiyeli, tıbbiyeli ve Türk Ocakları’nda yetişmiş okur-yazar yitirildiği sanılmaktadır. O günün koşullarında ülkenin beyin takımını oluşturan bu kayıpların olumsuz etkileri, Türk İstiklal Savaşı’nda da fazlasıyla hissedilmiştir.

Nitekim 1923’te Cumhuriyetin ilanından sonra, Mustafa Kemal Atatürk’ün başlattığı inkılaplar ve bunların paralelinde girişilen reformların kitlelere yaygınlaştırılıp mal edilmesinde, hayli sıkıntılar çekilmiştir.

⁷⁶Age. s.334

⁷⁷Aydemir, Şevket Süreyya, "İkinci Adam", Remzi Kitabevi, 1988,s.334.

⁷⁸Tunaya, 'Siyasî Partiler', s. 75

D-Atatürk ve Demokrasi

Atatürk demokrasi kavramını gerçek ve geleneksel anlamda yani hürriyetçi siyâsi demokrasiyi ifade etmek üzere kullanmıştır.⁷⁹ Siyasi hürriyet sağlanmadan siyasi anlamda demokrasi sağlanamaz şeklinde ifade eder Mustafa Kemal Paşa.⁸⁰ Yine Atatürk demokrasi egemenliğinin millette olduğunu her zaman belirtir. Demokrasinin yönetim şekli de cumhuriyettir.⁸¹ Milletın, demokrasiyi ilan etmesi yaşam tarzının bir göstergesidir.⁸²

Demokrasi hâkimiyetin millete ait olduğu bir anlayıştır. Hâkimiyet bir bütündür, parçalanamaz, bölünemez, başkasına veya başkalarına devredilemez. Millî hâkimiyet, millet tarafından devlete verilen iktidardır. Yani millî hâkimiyet ile demokrasi birbirinden ayrılmaz iki unsurdur. Zaten günümüzde demokrasi prensibi millî egemenlik prensibi şekline dönüşmüştür.⁸³

Demokrasi millî hâkimiyet, millî egemenlik ve millî irade kavramları ile eş değer niteliktedir. İşte bu kavramlar da Millî Mücadele dönemi boyunca Mustafa Kemal tarafından söylenegelmiş ve böylece Millî Mücadele'nin dayanak noktasını millet teşkil etmiştir. Şimdi bu dönemdeki demokrasi hadiselerini ve Mustafa Kemal'in bu hadiselerdeki rolünü incelemeye çalışacağız.

E-Millî Mücadele'de Siyasal Katılım ve Karşı Koyma Bilinci

Millî Mücadele, halkın ortak hareketidir. Liderler de halkı birlik haline getirerek Millî İradeyi, ön plana almışlardır. Burada da siyasal katılıma inanmak en başta gelmektedir. Siyasal katılım ise; toplumdaki bireylerin siyasal karar, süreçleri içerisinde yer alabilmesi ve bu kararların oluşumunu etkileyebilmesi demektir. İşte bu siyasal katılımın değişik araçları bulunmaktadır.

Bunlar: Basın, Parti ve Seçimdir. Seçim, Millî Mücadele boyunca millî hâkimiyet ilkesinin halka anlatılarak benimsetilmesi sonucunda halkın aydınlanarak seçimi benimsemeye başlaması ve nihayet meclisin açılması ve Cumhuriyetin kurulmasıyla başarıya ulaşmıştır. Siyasal katılıma giden süreç Mondros Mütarekesi ile başlayan işgaller dönemidir. En önemli sebep ise İzmir'in işgalidir. Millî Hareket o zaman başlamıştır. Evet, İzmir'in işgalinden sonra elinden silâhı da alınan halk Türk Milleti'nin bütünüyle yok edileceğini anlamıştı. Türk Milleti, milli hâkimiyet anlayışıyla yeni bir devlet kurma mücadelesine başladı.

⁷⁹ A.g.e s.3 99

⁸⁰ A.g.e, s.404

⁸¹ Seden Selime, 'Türkiye'de Demokrasi', İstanbul, 1946, s.51-52

⁸² Tunçay, 'Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)', İstanbul 1946, s. 39

⁸³ Tunçay. a.g.e, s.47-48

F-1919 Seçimleri ve Mustafa Kemal

Millî Mücadele hareketi boyunca millî iradeye dayanmayı şiar edinmiş olan Mustafa Kemal egemenlik için İstanbul hükümetiyle görüşmüş ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasını istemiş 20–22 Ekim 1919 tarihli Amasya Görüşmesi'nde meclisin açılmasını kabul ettirmiştir.

Barış görüşmelerinde nasıl davranılacağı, yani Osmanlı topraklarının kaderini, hangi toprakların nereye ve kime ait olduğunun kararını, Türk Halkı'nın temsilcilerinin toplandığı meclisin hükümeti vermeli idi. Bu sebeptir ki hükümet, 7 Ekim'de bir emir name ile seçimlerin yapılacağı ilân etmiştir.⁸⁴ 9 Ekim 1919'da da Mebuslar; Seçimine Mahsus Kararnameyi yayınlamak bu karnameyi telgrafla illere duyurmuş ve seçimlere başlanılmasını emretmiştir.⁸⁵

Seçim konusunda ilk harekete geçen fırkalardan biri Hürriyet ve İtilâf Fırkası olmuştur. Hürriyet ve İtilâf Fırkası için olumsuz sayılabilecek bu sonuca karşılık az çok ulusal çizgide olan teşkilatlar Millî Kongre çatısı altında milletvekili adaylarını belirlemek için toplantılar yapmaya başlamışlardır.⁸⁶ Bu arada Heyet-i Temsiliye de seçimlerde faal bir rol oynamaya başlamıştır.

11 Ekim' de Batı Anadolu'daki teşkilât ve milletvekili seçimleri konusunda Heyet-i Temsiliye'nin görüşleri Konya'daki Refet Beye bildirilecektir şeklinde bir karar alınmıştır. Yine seçilecek milletvekillerinin millî emel ve amaçların Meclis-i Mebusan'da sağlanmasına çalışacak kimselerden olması istenmiştir.⁸⁷ Demek oluyor ki siyasal katılımın, bir diğer deyişle millî hâkimiyetin unsurlarından olan seçim başarıyla gerçekleşmiş ve milleti temsil eden meclis böylece açılarak çalışmalarına başlamıştır.

Demokratik toplumlarda vazgeçilmez olarak niteleyebileceğimiz meclis böylece Türkiye'de de çalışmalarına başlamıştır. Almış oldukları kararlar insan hakları ve demokrasinin savunucuları olan ülkelerin çıkarlarına ters düşmüş ve 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ederek meclisi kapatmışlardır. Görmedikleri millî hâkimiyet ilkesi ise artık halkın içine işlemiş ve İtilâf Devletleri'nin bu işgal hareketi karşısında demokrasi ruhunu yok etmemiş, kamçulamıştır.

⁸⁴ Karpat, Kemal H. 'Türk Demokrasi Tarihi', İstanbul, 1967 s.42

⁸⁵ Tunçay, a.g.e, s.57

⁸⁶ Sezgin Ömür, 'Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu', Ankara, 1984 s. 134

⁸⁷ Tunaya, a.g.e, s. 610

G-Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925–1930)

Cumhuriyetin kurumasından sonra çok partili sisteme *geçiş* denemeleri üzerinde durmadan önce Osmanlı Devleti'ndeki partili döneme değinmekte yarar vardır. Şunu kabul etmek gerekir ki siyasal alanda çok partili hayata girişin Türk Tarihi'ndeki geçmişi çok da eskiye dayanmaz. Osmanlı Devleti'nde partilerin katıldığı bir seçim ve millet meclisi ancak İkinci Meşrutiyet'ten sonra siyasal hayatımız girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'yle fiilen son bulması ve ardından başlayan Millî Mücadele Hareketi'nin zaferle sonuçlanması sonucunda Türkler kendilerine yeni bir siyasal hayat biçimi seçtiler ve millî egemenliğe dayalı bağımsız bir Türk Devleti için mücadelelerini verdiler. Kurulan bu devletin adı, Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu devletin ilk hükümet şekline de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti denilmiştir. Atatürk'ün demokrasi anlayışı millî egemenlik ilkesinde belirginleşmektedir bu anlayış ise cumhuriyet rejimiyle şekillenmiştir.

5.11. 1923'te Akhisar'da yaptığı bir konuşmada '*Bu devletin dayandığı temeller tam bağımsızlık ve kayıtsız şartsız millî egemenlikten ibarettir*' demiştir. Atatürk'ün düşüncesine göre demokrasi düşüncesi eskiden beri Türk Devleti'nde uygulanmıştır, Atatürk'ün özetlenen şu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Türk Milleti en eski tarihlerinde ünlü kurultaylarıyla, bu kurultaylarda da devlet başkanlarını seçmeleriyle demokrasi düşüncesine ne kadar bağlı olduğunu göstermiştir.

Demokrasi bir anlayış ve ruh meselesidir. Cumhuriyet rejimlerinin işleyiş şeklidir. Günümüzde bu manaya gelen demokrasi, Millî Mücadele döneminde Millî Hâkimiyet, Millî Egemenlik, Millî İrade ve Halkçılık kavramlarıyla eşdeğer olarak kullanılmış, halka benimsetilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sağlanmıştır. 1920'li yılların insanları içinde buldukları tüm kötü şartların mevcudiyetine rağmen bu ilkelerin ruhu ile Ortadoğu'da Cumhuriyet kurmasını bilmişler ve bunu günümüze kadar getirmişlerdir. Bunun aksi olması zaten düşünülemezdi. Çünkü Atatürk'ün dediği gibi Türkler fitraten demoktrattır. Türk Milleti'nin karakterine en uygun idare cumhuriyettir. Etrafımızda dönen bütün emperyalist emellere rağmen her yıl kutladığımız ve kutlayacağımız olan Cumhuriyet bunun en güzel örneğidir.

3-Türkiye'de Demokratikleşme ve Çok Partili Siyasî Hayat

İkinci Meşrutiyet'ten itibaren önce gizli cemiyetler sonrasında ise siyasî partiler halinde organize olması, modern çağın siyasî gelişmelerini hayata geçirmiştir. 1908'den sonra Osmanlı siyasî hayatına damgasını vuran parti ilk siyasi hareket İttihat ve Terakki Partisi olmuştur. İttihat ve Terakki, millî sanayi ve ekonominin kurulması, azınlıklar ve yabancıların ekonomileri ile mücadele etmek için millî bir şuurun oluşmasına çaba harcamıştır.⁸⁸ İttihat ve Terakki'nin 31 Mart Olayı ile iktidarı elde etmeye yönelik faaliyetlerini artırarak baskıya dönüştürmesi, karşısına güçlü bir muhalefeti çıkarmıştır. Bu muhalefet 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'dır.⁸⁹ Hürriyet ve İtilâf Partisi eski düzeni yeniden kurmak isteyenlerin rol oynadığı bir parti olarak siyasî hayatta yerini almıştır.⁹⁰ İttihat ve Terakki, Bâb-ı Ali Baskını (1913) ile iktidarı ele geçirmiştir. İttihat ve Terakki tek parti iktidarı olarak hâkimiyetini 1918 yılı sonuna kadar devam ettirmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla, İttihat ve Terakki Partisi tarihin sayfaları içerisinde yerini almıştır.⁹¹ Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmasını sağlayan 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan devre, Anadolu'da yeni millî Türk Devleti'nin doğması yönünde son derece önemli bir devre olmuştur.⁹² Bu dönem siyasî partilerin ve teşkilatların çok fazla olduğu hatta İstanbul Hükümeti yanlısı politika izledikleri söylenmiştir.⁹³

1919 yılı içinde Sivas Kongresinde Millî Cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiş ve etkili bir siyaset izlemeye başlamıştır.⁹⁴ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin uyguladığı siyaset sonucunda Damat Ferit Hükümeti istifa etmiş Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. 12 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan çalışmalarına başlamış, 28 Ocak 1920'de Misak-ı Millî, bu meclisin gizli toplantısında kabul edilmiştir.⁹⁵ Misak-ı Millî'nin kabul edilmesinden bir süre sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilmiş ve Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 19 Mart'ta Heyet-i Temsiliye adına yazdığı yazılarla Anadolu'da millî hâkimiyete dayalı meclisin açılacağını duyurmuştur.⁹⁶

⁸⁸ Tunçay, a.g.e, s.57

⁸⁹ Sezgin Ömür, 'Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu', Ankara, 1984 s. 134

⁹⁰ Karpat, a.g.e, s.44-45

⁹¹ Tunaya, a.g.e, s. 610

⁹² Karpat, a.g.e, s.45-46

⁹³ Goloğlu Mahmut, 'Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)', Ankara, 1974 s. 3

⁹⁴ Karpat, a.g.e s.45-46

⁹⁵ Karpat, a.g.e, s.61

⁹⁶ Yetkin Çetin, 'Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı', İstanbul, 1982 s.39

Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Bu mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tek gruptan oluşmuyordu. Meclis içinde Tesanüt grubu, Müdafaa-i Hukuk zümresi, İstiklal grubu, Halk zümresi, Islahat grubu gibi topluluklar kısa zamanda oluşmuştur.⁹⁷ Hatta 1920 yılında "*Türkiye Komünist Fırkası*" ve "*Türkiye Halk İştirakiyim Fırkası*" kurulmuş, daha sonra bunların faaliyetlerine son verilmiştir.⁹⁸ Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun yeni iç tüzüğü'nün kabulünden sonra, Mustafa Kemal Paşa gazetecilere bir demeç vererek, barışın sağlanmasıyla halkçılığa dayanan ve "*Halk Partisi*" adını taşıyan bir parti kurulacağını açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa yeni kurulacak partinin programında, ekonomik problemlerin çözümü, vergi sisteminin düzenlenmesi, mülkiyet esasının korunması, tabii kaynakların iyi kullanılması, vakıfların hizmetleri, imar, askerlik konularını görüşülmesini istemiştir.⁹⁹

8 Nisan 1923 tarihinde dokuz maddelik bir program yayımlayan Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasî parti şekline dönüştüreceğini açıklamıştır.¹⁰⁰ 11 Ağustos 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi ikinci dönemi açıldıktan iki gün sonra, Mustafa Kemal Paşa yeniden Meclis Başkanlığı'na, Ali Fuat Paşa'da Meclis İkinci Başkanlığı'na seçilmiştir. Rauf Bey istifa ettiğinden yeni hükümeti Fethi Bey kurmuş ve bu hükümet T.B.M.M tarafından Lozan Antlaşması'nı imzalamıştır.

9 Eylül'de (Resmen tescili için başvurulması 11 Eylül) seçimden önce yapılan açıklamalar doğrultusunda¹⁰¹ Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Halk Fırkası¹⁰² resmen kurulmuştur. Cumhuriyet ilân edildi. Hilafet, Şeriat ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı. Tevhidi Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretim birleştirildi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, 30 Ekim'de İsmet Paşa ilk cumhuriyet hükümetini kurmakla görevlendirilmiştir.

İlk cumhuriyet hükümeti 1924 yılına önemli problemlerle girmiştir. Musul'un statüsünün belirlenmesiyle ilgili olarak İngilizlerle, mübadele konusunda Yunanlılarla anlaşmazlık devam etmektedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun düzenlenmesi görüşmeleri sırasında tartışmalar yaşanmıştır.

⁹⁷ Karpaz a.g.e s.62

⁹⁸ Öz, Dr. Esat. 'Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesi Nedenleri ve Sonuçları Sosyo-Politik Yoldaşım', Nisan/Mayıs 1993,s.48

⁹⁹ Hughes Preston, 'Atatürkçülük ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci', İstanbul, 1993, s.60-61

¹⁰⁰ Karpaz, a.g.e. s.62-63

¹⁰¹ Öz Dr. Esat, 'Serbest Cumhuriyet Fırkası Denemesi: Nedenleri ve Sonuçları Sosyo-Politik Yaklaşım', Nisan/Mayıs 1993,s.49

¹⁰² Erer Tekin. 'Türkiye'de Parti Kavgaaları', İstanbul, 1963, s.69

Halk Fırkası içinde bir muhalefet ortaya çıkmış ve giderek kuvvet kazanmıştır.¹⁰³ Ordu müfettişliğinden istifa ettikten sonra meclise giren Kâzım Karabekir ve Ali Fuat(Cebesoy) Paşalar, Rauf(Orbay), Refet(Bele)Paşa, Adnan (Adivar), İsmail (Canbulat) ve birkaç milletvekili Halk Partisi'nden ayrıldıktan sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adı altında yeni bir siyasî parti kurmuşlardır. (17 Kasım 1924)¹⁰⁴ Partinin programında demokratik, liberal, düşünce ve inanca saygılı olunacağı öncelikle belirtilerek, diğer önemli görülen prensipleri şu şekilde sıralanmıştır: Tek dereceli seçim sistemi, anayasanın milletten vekâlet alınmadan değiştirilmeyeceği, Cumhurbaşkanı seçilince mebusluk sıfatının düşeceği, idarî yönden âdem-i merkeziyetçilik, milletten izin alınmadan yeni inkılâp yapılmayacağı öngörülmüştür.¹⁰⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğması normal demokratik şartlar içerisinde olmadığından, meclis içinde iki farklı görüşte grup oluşmuştur. Muhalefet, ara seçimlerde partilerinin baskı gördüğünü söyleyerek, iktidarı baskı yapmakla suçlamışlar ve Ankara İstiklal Mahkemesi'ne idam yetkisi verilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır.¹⁰⁶

Demokratik bir gelişmeyi öngören fakat ülkenin o günkü şartlarıyla bağdaşmadığı açık olan bu prensipler, partiyi bir anda inkılâp karşıtlarının sığınağı haline getirmiştir. Doğu Anadolu'da 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait İsyanı patlak verdi. 4 Mart 1925 de Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilerek isyanın bastırılması için İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması kararlaştırıldı.¹⁰⁷ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na taraftar olan kişilerin, Cumhuriyete karşı olan kimselerden oluşması¹⁰⁸ sonucu 5 Haziran 1925'de parti kapatıldı.¹⁰⁹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk kez çok partili parlamenter sisteme geçilmiştir fakat amaçlanan demokratikleşme gerçekleştirilememiştir. Mustafa Kemal Paşa "*Times Gazetesi*" İstanbul muhabirinin yazılı sorularına 11 Aralık 1924'te: "*Hâkimiyeti milliyeye esasına dayanan ve bilhassa cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasî partilerin mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyetinde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur*"¹¹⁰ demek

¹⁰³ TBMM'nin altı aylık tatilden sonra, 18 Ekim 1924'te toplanması ve burada muhaliflerin verdikleri önergelerle hükümeti sıkıştırmalarıyla ilgili olarak bkz. TBMM ZC II. Devre C.9, Ankara 1975.s.26-73 vd.

¹⁰⁴ **Karpat**, a.g.e, s.68

¹⁰⁵ **Cebesoy**, '*Siyasi Hatıralar II*', s.112-113; Beyanname ve program için bkz. Tunaya, a.g.e., s.615-620.

¹⁰⁶ **Karpat**, a.g.e, s.69-70

¹⁰⁷ **Burçak** Rifkî Salim, '*Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*', Ankara, 1979, s.33-34

¹⁰⁸ **Köseoğlu** Talat, '*Demokraside Davalarımız*', İstanbul 1962. s.222

¹⁰⁹ **Erer**, a.g.e, s.69

¹¹⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri 3, s.77.

suretiyle böyle bir girişimi doğal, son derece de olumlu ve Cumhuriyet rejiminin gereği olarak karşıladığını ifade etmiştir.

1928-1929 yıllarının iyi bir mahsul yılı olmaması, bütün dünyayı saran bir ekonomik bunalımın bulunması ülkenin durumu çok zorlaştırdı. Ayrıca Milletler Cemiyeti'ne girme isteği ve teşebbüsü, Atatürk'ü yeni girişimlerde bulunmaya sevk etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası bu olaylar ve şartların bir sonucu olarak doğmuştur.¹¹¹ Serbest Cumhuriyet Fırkası, normal demokratik şartlar altında aynı fikre ve inanca sahip kişilerden ve kuruluşlardan meydana gelmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda Fethi Bey'in görevlendirilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930'da resmen kurulmuştur. Bu '*Güdümlü Muhalefet Yaratma Düşüncesi'nin*' bir devamıdır.¹¹² S.C.F. ,C.H.P'ye karşı muhalefetin giderek artırdı ve muhaliflerin desteğiyle Atatürk'ün tahmininden daha fazla güçlendi. Bu desteğin içinde inkılâpları ve millî birliği tehdit eden fanatik unsurların varlığı endişeye neden oldu. Mustafa Kemal Paşa partiler arasında tarafsız kalacağını belirtmesine rağmen, gelişmeler karşısında C.H.P'yi destekleme kararı aldı.¹¹³ Fethi Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya, partiler arasında tarafsız kalmasını söylemesiyle, C.H.P'liler bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ile Fethi Bey'i karşı karşıya getirmek yolunda tahriklere giriştiler.

Fethi Bey durumunun kötüye gittiğini görerek, Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmek istemediği için 17 Kasım 1930 tarihinde S.C.F.'yi kapatma kararı aldı.¹¹⁴ Partinin kapatılmasında Ekim ve Kasım ayları içerisinde yoğunlaşan tartışma ortamının büyük etkisi oldu.¹¹⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan farkı, kurucularının Atatürk'e karşı değil O'nun yakın arkadaşları olmalarıdır. İkinci olarak bu parti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi, hükümet tarafından kapatılmamış, kendisini fesih kararı almıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ekonomik görüşleri ile ayrılarak, ekonomide devletçi politikalarına karşı liberalizmi savunmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programında ve tüzüğünde¹¹⁶ Cumhuriyete, onun temel

¹¹¹ Erer, a.g.e, s.69-70

¹¹² Esmer Ahmet Şükrü - Sander Oral, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası', C.I 7 Alkım Kitabevi, Ankara, 1989 s. 184

¹¹³ Karatepe Şükrü, 'Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme', İz Yayıncılık. İstanbul,1993, s.202

¹¹⁴ Karpat, a.g.e, s. 123

¹¹⁵ Karatepe, a.g.e s.200

¹¹⁶ Partinin programı için bkz. Türkiye'de Siyasi Dernekler 2I, İçişleri Bakanlığı, Ankara 1950.s.77-84.; Tuncay Mete, a.g.e., s.318-405.; Yetkin Çetin, 'Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı', İstanbul 1982.s.253-265.; Okyar Fethi, a.g.e., s.476-477.

ilkelerine, milliyetçiliğe, lâikliğe, inkılâplara bağlı olduğu ayrıca bunların gelişmesine katkı sağlayacağı vurgulanmıştır.¹¹⁷

Olayların kontrolden çıktığını hisseden Fethi Bey, partiyi kapatmak zorunda kalmıştır.¹¹⁸Bu iki demokrasi denemesinin siyasal düzeyde başarısızlıkla sonuçlanmasına karşılık, toplumsal yapıda bir muhalefet partisi fikrine alışılmasını sağlama yönünden etkileri olmuştur.

CHP 1931 yılı kurultayında cumhuriyetin altı ana prensibi tespit edilmiş, 1935 Kurultay'ında Parti Genel Sekreterinin İçişleri Bakanı tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Valiler hem mülki idarenin hem de parti teşkilatının başına getirilmiştir. Bölge müfettişleri de parti ve devlet işlerini denetlemekle görevlendirildiler. Bu gelişmelerin sonucunda bütün millet C.H.P'nin üyesi kabul edildi.¹¹⁹ 10 Kasım 1938 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar durum böyle devam etmiştir. Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü zamanında bu siyasette yumuşama olmadığı gibi rejim daha fazla sertleştirilmiştir. Hükümet parti hükümeti haline getirilerek parti daimi başkanı ve Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, milletin ve devletin sembolü olarak yüceltilmiş,¹²⁰ bu uygulamaların etkisiyle C.H.P'ye karşı, şiddetini giderek artıran tepkiler kendini göstermeye başlamıştır.

İsmet İnönü Dönemi'nin büyük bir bölümü 1939-1945 arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı içinde geçmiştir. Türkiye savaşa girmemiş ancak savaşın yükünü önemli ölçüde üstlenmek zorunda kalmıştır.

Örneğin bu dönemde Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi uygulamalar halkın genelinde ekonomik ve sosyal sıkıntılara ve mevcut iktidara karşı muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Milletvekili olarak Hikmet Bayur, basın olarak Ahmet Emin Yalman bu muhalefetin başını çekmiştir. Halktan gelen yakınmalar muhalefeti daha fazla güçlendirmiş, bu durum tek partinin disiplinini bozmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi içinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Hikmet Bayur gibi isimlerin uygulanan ekonomik politikalara yönelik eleştirileri ve olumsuz oy kullanmaları giderek yaygınlaşmıştır. C.H.P kendisine yönelen bu eleştirileri bir süre sonra ciddiye almaya başlamış ve 1944 yılında komisyona rapor hazırlatmıştır.

¹¹⁷ Tunaya, Siyasi Partiler, s.628.

¹¹⁸ Partinin kapatılış nedeni ile ilgili olarak bkz. Yetkin, a.g.e. s.227-240.

¹¹⁹ Koçak Cemil, 'Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945', Ankara. 1986 s.386

¹²⁰ Karatepe, a.g.e, s.201

Hazırlanan komisyon raporu T.B.M.M.'de görüşmeye açılınca büyük tartışmalar meydana gelmiş, mecliste büyük heyecan yaşandığı gözlenmiştir. Bu görüşmelerde İstiklâl Mahkemeleri'nin tekrar kurulmasını teklif edenler bile çıkmıştır.

Görüşmeler sonunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu 23 Mart 1944 günü meclis grubundan gizli oyla güvenoyu isteyince 251 beyaz (olumlu) oya karşılık 57 kişinin kırmızı (olumsuz) oy kullandığı, 100 den fazla milletvekilinin de oylamaya katılmadığı görülmüştür. Bu durum tek parti rejiminde şaşkınlık oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın verdiği sıkıntılar tek parti rejimini sarsarak, fikir ve kanaatlerin değişimine yol açmış, sıkıntıların kaynağı olarak tek parti rejimi görülmüş ve muhalefet mekanizmasına süratle ihtiyaç olduğu görüşü kuvvetlenmiştir.¹²¹ Türkiye'de siyasî tablo böyle iken, İkinci Dünya Savaşı devam etmekteydi. 6 Haziran 1944 tarihinde Normandiya kıyılarına yapılan müttefik çıkartmasıyla, Almanlara karşı üstünlük sağlandı. Türkiye, Almanların savaşı kaybedeceklerini görünce 2 Ağustos 1944 tarihinde Hitler Almanyası ile siyasî ve ekonomik bağlanın kopardı. Müttefik devletlerle yakınlaşması artan Türkiye, Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni kabul ederek, Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etti.¹²² Japonya'ya 14 Ağustos 1945'te atılan atom bombalarıyla savaş sona erdi. Japonya'nın teslim olmasından bir gün sonra Birleşmiş Milletler Anayasa'sını kabul etmek üzere toplanılmış. Sanfransisko'da kabul edilen kararlar aynen T.B.M.M tarafından tasdiklenmiştir.¹²³

4-Üçüncü Çok Partili Siyasi Hayat ve Soğuk Savaş Dönemi Demokrasisi

A-Çok Partili Siyasi Hayata Geçişini Sağlayan Dış Faktörler

İkinci Dünya Savaşı'nı Türkiye'nin müttefiki olan hür devletler tarafı kazandı. Müttefikler Sanfransisko şehrinde bir araya gelerek "*Birleşmiş Milletler Teşkilatı*"nı kurmaya çalıştılar.¹²⁴ 5 Mart'ta Sanfransisko Konferansı'na katılan Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurucuları arasında yer aldı.¹²⁵

¹²¹ Koçak, a.g.e, s.386

¹²² Köseoğlu, a.g.e, s. 232, Avukat Talat Köseoğlu, Amerika'nın gerçek demokrasiyle yönetilen ve kamuoyunun etkisinde hareket eden bir ülke olduğunu bahsettikten sonra, "Şu halde ideal olan Amerikan dostluğunu sağlayabilmemiz için Amerikan halkının itimat ve sempatisini kazanmamız icap ediyordu. Amerikan milleti, demokratik bir rejimle idare edilmeyen bir devlete karşı samimi olarak sempati duyamaz ve böyle bir milletle de ciddi bir ittifaka girişmezdi, "demektedir.

¹²³ Sertel M.Zekeriya, '*Hatırladıklarım*', İstanbul, 1968 s.252

¹²⁴ Tunaya Tank Zafer, '*İslamcılık Cereyanı*', İstanbul,1962 s. 189

¹²⁵ Tezel Yahya S. '*Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*', Ankara 1982 s. 162

Heyette bulunan Feridun Cemal Erkin, "*İsmet Paşa, Amerikalıların sorması halinde, en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemeleri talimatını vermişti.*" demektedir.¹²⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrası demokratik uygulamaların arttığı bir dönem oldu.¹²⁷

Türkiye'nin demokratik ülkelerin siyasî yelpazesinde yer almasını sağlayan önemli bir gelişme Sovyetlerin Türkiye'den toprak istemeleri olmuştur.¹²⁸ Sovyetler Birliği, Mart 1945'te verdiği bir nota ile 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Adlaşması'nın süresini yeni oluşan şartlara uymadığı için uzatmayacaklarını ve Montreaux Anlaşması'yla oluşan durumun değiştirilmesini, doğu sınırlarımızda ise kendi lehlerine değişikliklerin yapılmasını istedi.¹²⁹ Bu durum üzerine Türkiye; batılı müttefiklerden destek arama yoluna gitti.

Türkiye'nin demokratik cepheye yaklaşmasında Sovyetler Birliği'nin bu politikasının önemli bir etkisi oldu.¹³⁰ Türkiye'de çok partili siyasî hayatın oluşumunda dış etkenler önemli olmakla birlikte, zorlayıcı ve baskıcı bir şekilde olmamıştır. Buna rağmen, bu durumun Amerika'ya şirin görünmek isteyen C.H.P.'nin bir taktiği olduğu düşüncesini taşıyanlar olmuştur. Bu dönemde Amerikan dostluğunun millî bir gelenek şeklinde yerleşmesine çalışıldığı da inkâr edilemezdi.¹³¹ İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik ve siyasal sıkıntılardan Türkiye savaşa fiilen girmediği halde doğrudan etkilenmiş ve hükümete karşı muhalefetin güçlenmesinde önemli rol üstlenmiştir.

B-Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş Sağlayan İç Faktörler

Birleşmiş Milletler Teşkilatı kurulması yolunda insan haklarını güvenlik altına alma çalışmaları artarken, Türkiye'nin bu faaliyet içerisinde yer alması olumlu bir gelişmedir. Bu gelişmeler Türk siyasî hayatına zamanla yerleşecektir.¹³² C.H.P, olarak siyasî arenada giderek gelişmiş,¹³³ Türk siyasî hayatına 1919-1950 arasında damgasını vurmuştu.C.H.P,İkinci Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği problemleri savaşın sonunda bütün ağırlığı ile yaşamaya başlamıştı. C.H.P'nin yaptığı uygulamalar hükümete ve partiye karşı sessiz ama giderek artan bir muhalefetin doğmasına yol açtı. C.H.P'ye karşı muhalefetin oluşmasını etkileyen sebepleri üç başlık altında görebiliriz.

¹²⁶ Burçak, a.g.e. s.25-26

¹²⁷ Köseoğlu, a.g.e, s.239

¹²⁸ Korkut Boratav, '*Türkiye'de Devletçilik*', Ankara,1982, s. 246

¹²⁹ Burçak, a.g.e. s.29-30, *Ayın Tarihi*, No. 130, (Mayıs 1945), s.95

¹³⁰ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, s. 189

¹³¹ Karpat. a.g.e, s.91

¹³² Burçak, a.g.e, s.27

¹³³ Atabay Mithat, '*Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948 -27 Ocak 1954)*' Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,1991,

a-Ekonomik Sebepler

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na fiilen girmediyse de savaşın getirdiği her türlü olumsuzluktan etkilenmiş, ülke ekonomisini sarsmıştır.¹³⁴ Pahalılık ve spekülasyonlarla karşılaşılması C.H.P hükümetine karşı artan bir memnuniyetsizlik oluşturmuştur.¹³⁵ Bazı yerel birimlerin idarecilerinin kendilerine sağladığı nüfuz, merkezi teşkilattaki ayrıcalıklı zümreyi gölgede bırakmıştır.¹³⁶ 18 Ocak 1940 tarihinde Millî Korunma Kanunu'nun çıkarılması ekonomi üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş,¹³⁷ Millî Korunma Kanunu'ndan sonra 1942 yılında Varlık Vergisi çıkarılmıştır. Varlık Vergisi'nin tüccar, emlak sahibi, büyük toprak sahiplerinden alınmaya çalışılması C.H.P. içindeki toprak sahipleri ile C.H.P'nin yollarının ayrılmasında önemli bir etki yapmıştır. Görevlendirilen mahsulü tahmin eden memurların hububatın kıt olduğu dönemde yaptıkları suiistimaller halkın sıkıntılarını¹³⁸ arttırmıştır. 26 Nisan 1944 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile ortaya çıkan bu durum küçük köylü ile hükümeti karşı karşıya getirmiştir. C.H.P'yi ekonomik istikrarın sağlanamaması, devletçilik politikasının olumsuz etkileri, tek parti meclisinin almış olduğu kararları yukarıdan aşağıya uygulaması¹³⁹ yıpratmıştır.

b-Sosyal Sebepler

Sosyal sorunlardan en fazla yol ve tarım ürünleri vergilerini toplayan jandarma ve tahsildarlardan çok fazla eziyetler gören nüfusun % 83'ünü oluşturan köylü kesimi etkilenmiştir. Altı liralık yol vergisini ödeyemeyenler günlerce yollarda ve madenlerde çalışmak zorunda bırakılmış, köylü ekonomik yapının baskısı üzerine binince acil ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştu.¹⁴⁰

27 Haziran 1945 tarihinde Sendikalar Kanunu çıkarılmış, 22 Temmuz 1945'te Çalışma Bakanlığı kurulmuş, ancak bu girişimlerde işçi ücretlerinin¹⁴¹ iyileştirilmesinde etkili

¹³⁴ **Burçak**, a.g.e, s.34-35

¹³⁵ **Koçak**, a.g.e, s.388

¹³⁶ **Karatepe**. a.g.e s. 199-200

¹³⁷ **Hughes**, a.g.e s.77, Karatepe, a.g.e, s.202,

¹³⁸ **Seden**, a.g.e, s.53-54, *Aym Tarihi. Basın Yayın Umum Müdürlüğü. 1-31 Mayıs 1945 Sayı. 138* (İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te Türk Gençliğine hitabından alınmıştır.),s.52-53

¹³⁹ **Erer** Tekin. a.g.e, s.71.

¹⁴⁰ **Barutçu** Faik Ahmet, 'Siyasî Anılar (1939-1954)', İstanbul, 1977 s.290-291

¹⁴¹ **Erer**. a.g.e. s.73

olmamıştır. İş dünyası açısından duruma bakıldığında iş adamları, büyük toprak sahipleri savaş içerisinde hükümetin çıkardığı, Varlık Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu uygulamalarından büyük ölçüde rahatsız olmuşlardır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı 1945 Mayıs'ında 7 aylık bütçe görüşmeleri sırasında vekillerden yoğun eleştiri almıştır. Tasarı, 11 Haziran 1945'te kanunlaşmış fakat kanun hayata geçirilememiştir. Bu uygulamalar toplumun bu kesimini mevcut iktidara karşı harekete geçiren önemli bir etken olmuştur.¹⁴²Ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri C.H.P'nin karşısına organize bir güç olarak çıkma hazırlıklarına başlamışlardır.

c-Siyasal Sebepler

C.H.P, muhalefetin güçlenmesi ve mecliste "*Tek Parti*" rejiminin özelliğine uymayan bir şekilde doğmasına ilk anda kabul edemezdi ve bu çalışmalara izin vereceği de düşünülemezdi.¹⁴³1939 yılında yapılan 5.Kurultay'da C.H.P. "*Müstakil Grup*" adı alan, C.H.P'den bağımsız hareket eden bir grup çıkardı. Bu grup, yapı olarak muhalefet yapacak bir dununda değildi. 1931 yılından itibaren milletvekili adayları listelerinde bir kısım adaylıklar boş bırakılıyor, meclise sınırlı sayıda partili olmayan milletvekili girmesi sağlanıyordu. Sonuç olarak, Şefe bağlı olan müstakil grup milletvekilleri, Şefin görüşlerinin savunulması dışında, iktidara karşı gerçek bir muhalefet yapamamışlardır.¹⁴⁴İsmet İnönü verdiği nutukta demokratik uygulamaların artacağı, hükümetin yaptığı işlerin iyi bir şekilde kontrol edileceğini belirterek, kendi ağzından çok partili siyasî hayata geçileceği müjdesini verdi.¹⁴⁵

İsmet İnönü gelecek nesillerin kendisini, "*Tek Parti*"nin hamisi, demokrasi düşmanı olarak tanıyacağını düşündüğünden 1945'de Cumhurbaşkanlığı gibi en yüksek makamda bulunduğu sırada ve kendisine büyük bir rakip kabul ettiği Mareşal Fevzi Çakmak'ı emekliye sevk ederek, muhalefet için zemini hazırlamıştı. Hikmet Bayur'un muhalefeti bayraklaştırması tenkit ve tartışma ortamının doğmasına neden olmuştu.¹⁴⁶ Mayıs 1945'te B.M.M.'nde Toprak Kanunu ve 7 Aylık Bütçe gibi iki önemli konu görüşülmekteydi. 7 Aylık Bütçenin görüşülmesi sonunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 29 Mayıs 1945 tarihinde B.M.M'den güvenoyu istemesiyle düğüm çözüldü. Yapılan oylamanın sonucunda 359 mebusun Saraçoğlu hükümetine oy vermesi ve 7 mebusun ret oyu vermesi muhalefeti ortaya çıkardı. Ret oyu verenler, Manisa Mebusu Hikmet Bayur, Kütahya Mebusu Recep Peker, İzmir Mebusu Celal

¹⁴² Erer. a.g.e s. 73-74.

¹⁴³ Bayar Celal. *Başvekilim Adnan Menderes*, İstanbul. 1969 s.33

¹⁴⁴ Aydemir Şevket Süreyya, *İkinci Adam* (1908-1950) C.U. 5.Basım İstanbul, 1985 s.410

¹⁴⁵ Barutçu. *Siyasî Anılar*, s.309, *Karpat, Türk Demokrasi Tarihi* s. 130

¹⁴⁶ Karatepe. a.g.e. s.204

Bayar, Eskişehir Mebusu Emin Sazak, İçel Mebusu Refik Koraltan, Aydın Mebusu Adnan Menderes, Kars Mebusu Fuat Köprülü idi.¹⁴⁷

7 Muhalif Mebusun oylamayla ortaya çıkması ve Recep Peker'in de muhalif Grubun içinde olması şaşkınlık yaratmıştır.¹⁴⁸Bu grubu dağıtmak ve tehlikeyi çabuk atlatmak gerekmektedir ve hemen hükümette değişikliğe gidildi, C.H.P Genel Sekreterliğinden Mahmut Şevket Esendal ayrıldı, yerine Kansu getirildi. Ticaret Bakanı Celâl Sait Siren'in yerine Raif Karadeniz atandı. 7 Haziran 1945 tarihinde yeni bir muhalefet grubu ortaya çıktı. Manisa Mebusu Rıdvan Nafiz Ergüder, Bilecik Mebusu Kasım Gülek, Urfa Mebusu Kutsi Tecer C.H.P genel idare kurulundan istifa ettiler. C.H.P parçalanmaları engellemek için parti disiplinini hatırlatarak, isteklerin göz önünde tutulacağını bildirdi.¹⁴⁹

C.H.P'nin etkisiz hale getiremediği Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü C.H.P Meclis Grubuna 7 Haziran 1945 tarihinde "*Dörtlü Takrir*" verdiler. Takirde, kanun ve tüzüklerin değiştirilerek, demokratik hayatı engellemeyecek duruma getirilmesi isteniyordu.¹⁵⁰ Takrir partide fırtınalar kopardı. İmza sahiplerinin hırpalanmaları kararı alınmış,¹⁵¹ 12 Haziran 1945 tarihindeki parti grup toplantısında okunmuştur.¹⁵²

Başbakan son sözü alıp, bu tekliflerini geri çekmelerini, bu istekleri görüşme yerinin B.M.M olduğunu söyleyerek müzakereleri bitirmiştir. Bundan sonra oya sunulan "*Dörtlü Takrir*" reddedilmiştir.¹⁵³ İsmet İnönü bu nedenle bir açıklama yaparak "*muhalefeti parti içinde yapmamalarını, istiyorlarsa yeni bir parti kurmalarını ve mücadelelerini orada yürütmelerini*" söylemiştir.¹⁵⁴ "*Dörtlü Takrir*"in reddiyle muhalif dört kişi parti içindeki durumları güçleştiği için birlikte hareket etmek durumunda kaldılar.¹⁵⁵ C.H.P. 17 Haziran

¹⁴⁷ Bayar, Celal.'**Başvekilim Adnan Menderes**', s.34, Dörtlü Takrir'in reddi yeni bir parti kurulması için çalışmaların başlamasına yol açtı. **Ağaoğlu Samet**, '**D.P nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**', Yayına Hazırlayan: Cemil Koçak, İletişim Yayınları. İstanbul, 1992. s.85

¹⁴⁸ **Teziç** Erdoğan, 100 soruda '**Siyasî Partiler**'. 1.Baskı, İstanbul 1976. s.254. Karpat. **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 129

¹⁴⁹ **Haytoğlu** Ercan, '**Millî Kalkınma Partisi ve Siyasî Hayatı**'. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 1990. s.39-44

¹⁵⁰ **Haytoğlu**. A.g.e, s.45

¹⁵¹ **Vatan**, 13. 14, 18, 22 Eylül 1945, **Toker** Metin, '**Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973)**' Bilgi Yayınevi. Ankara 1990, s.74-75

¹⁵² **Eroğul**, a.g.e, s. 11

¹⁵³ **Birant** Mehmet Ali, Can **Dündar**, Bülent **Çaplı**. **Demirkırat**, '**Bir Demokrasinin Doğuşu**', Milliyet Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 1991 s.29-31

¹⁵⁴ **Sencer** Muzaffer. '**Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**', İstanbul, 1971 s. 194. **Ulus** 2 Kasım 1945,

¹⁵⁵ **Vatan**, 13. 14, 18, 22 Eylül 1945, **Toker** Metin, '**Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973)**' Bilgi Yayınevi. Ankara 1990, s.74-75

1945'te yapılacak ara seçimlerde adayları kendisi belirlememişti.¹⁵⁶ Bu durum C.H.P.'nin yumuşama politikası içerisine girdiğini gösteriyordu. 17 Haziran 1945 ara seçimlerinin yapılmasından sonra ülkenin yeni bir döneme girdiğini gösteren bir durum gelişti. Türkiye'de ikinci bir partinin kurulması için müracaat yapıldı. İlk düşünülen, bu müracaatı yapanın "*Dörtlü Takrir*"i verenler olduğu idi.

İşadamlarından Nuri Demirağ, 7 Temmuz 1945'te İçişleri Bakanlığı'na, Millî Kalkınma Partisi'ni kurmak için müracaat etti ve izin verilmesiyle, 22 Eylül 1945'te C.H.P'nin karşısında ikinci parti resmen kuruldu.¹⁵⁷ Muhalif gelişmeler sonucunda 10 Mayıs 1946 tarihinde olağanüstü kongrede ve 3-14 Kasım 1947'de gerçekleştirilen Yedinci Büyük Kongrede birçok önemli büyük değişikliklere gidilmiştir.¹⁵⁸ Cumhuriyet Halk Partisinde İnönü'ye verilen "*Millî Şef ve Değişmez Genel Başkan*" unvanı kaldırılmış, parti başkanının parti kongresinde seçilmesi kabul edilmiş, bölge ve sınıf esasına göre parti kurmayı yasaklayan tüzük maddesi iptal edilmiştir.¹⁵⁹ Türk Milleti'nin 1908 den itibaren başlayan çok partili demokrasi süreci içinde fiilen rol oynamadığı bilinmekle birlikte 1945 yılına tablonun değiştiği yönetici kadro ile az ilgisi olan bazı kimselerin arkalarına halkı alarak siyasî teşkilatlanmayı başlattığı görülmektedir.¹⁶⁰ "*Dörtlü Takrir*" sahipleri, Vatan gazetesi ile açıkça muhalefete başladılar. Millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması, antidemokratik hükümlerin kaldırılması, konularında durdular.¹⁶¹ Önce 21 Eylül'de Adnan Menderes ve Fuat Köprülü C.H.P'den çıkarıldılar.¹⁶² Sonra 28 Eylül'de Celâl Bayar istifa etti. Arkadaşlarının C.H.P'den çıkarılmasının tüzüğe aykırı olduğunu belirten Koraltan da partiden çıkarıldı.¹⁶³

Millî Kalkınma Partisi'nin kuruluşu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da ciddi karşılanmamıştı. İnönü, daima asıl muhalefetin meclis içerisinden doğması gerektiği beklentisi içerisinde olmuştur.¹⁶⁴ Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kurulmasıyla

¹⁵⁶ Teziç Erdoğan, '100 soruda Siyasî Partiler'. 1.Baskı, İstanbul 1976. s.254. Karpaz. 'Türk Demokrasi Tarihi', s. 129

¹⁵⁷ Haytoğlu Ercan, 'Millî Kalkınma Partisi ve Siyasî Hayatı'. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 1990. s.39-44

¹⁵⁸ Kongre ile ilgili olarak bkz. M.Goloğlu, a.g.e. s.189; Taner Timur, a.g.e. s.61.

¹⁵⁹ Toker, Metin Tek Partiden Çok Partiye, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 125-128.

¹⁶⁰ Haytoğlu, a.g.e. s. 45

¹⁶¹ Vatan, 13. 14, 18, 22 Eylül 1945, Metin Toker, 'Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973)' Bilgi Yayınevi. Ankara 1990, s.74-75

¹⁶² Eroğlu, a.g.e. s. 11

¹⁶³ Birant Mehmet Ali, Can DüNDAR, Bülent Çaplı. 'Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu', Milliyet Yayınları, 5.Baskı, İstanbul, 1991 s.29-31

¹⁶⁴ Sencer Muzaffer. 'Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri', İstanbul, 1971 s. 194.

beklenen olmuş, bu gelişme ile siyasî hayatımızda yeni bir dönem başlamıştır.¹⁶⁵ Bu ortamda 21 Temmuz 1946'de ilk çok partili seçimler yapılmıştır.(Bkz. Ek 1)Cumhuriyet Halk Partisi'nin üstünlüğüne karşın Demokrat Parti 65, Bağımsızlar 7 üyelik kazanmışlardır. Seçimler sonrasında iktidar-muhalefet arasında oluşan gerginliği gidermek için Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 12 Temmuz 1947'de bir beyanname yayınlamıştır.¹⁶⁶

Bu gelişmelerle Cumhuriyet Halk Partisi kendisini yenilemeye çalışmış¹⁶⁷ ve demokratikleşme yolunda adımlar atılmıştır.

Gizli oy, açık tasnif, yargı denetimi gibi ilkeleri içeren yeni seçim yasasının kabulünden sonra 14 Mayıs 1950'de çok partili sisteme geçişin en önemli dönemeci olan milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. 1950 döneminde Demokrat Parti'nin üstün bir çoğunluk elde etmesiyle Türkiye'de demokratik sistem tam işlerlik kazanmıştır.(Bkz. Ek 2) Demokrat Parti Dönemi, halkın demokratik sisteminin tanıdığı, bir dönem olmuştur.¹⁶⁸1954'e kadar süren bir liberalleşme dönemi yaşamıştır. (Bkz. Ek 3)Bu dönem, 1950'ye kadar biriktirilen bütün rezervler kullanılmış ve başta ABD ve Batı'dan kalkınma yardımı alınarak ülkenin bir ekonomik refah dönemi geçirmesi sağlanmıştır.¹⁶⁹ Ancak oldukça plânsız kullanılan kaynaklar tükenince ekonomik darboğazlar başlamıştır. 1950'de özgürlükçü bir siyasal ve toplumsal düzenin savunucusu ve uygulayıcısı olarak işe başlayan Demokrat Parti, sert muhalefetine etkisiyle 1954'den itibaren katı ve kısıtlayıcı bir tutum içine girmiştir. Demokrat Parti yönetimi, 27 Ekim 1957 genel seçimlerinde ilk defa olarak muhalefetin toplam oyunu aşamamıştır.¹⁷⁰ (Bkz. Ek 4)

Demokrat Parti'nin son dönemi, muhalefet ile ilişkilerdeki gerginliğin kopma noktasına geldiği ve sokaklara kadar taşıdığı bir dönem olmuştur. Muhalefetin gücünü kırmak için bütün tedbirlere başvuran Demokrat Parti iktidarı bir yandan da ekonomik krize çare olarak gördüğü Batı yardımını artırmak umuduyla ABD ile yakınlaşmaya başlanmıştır.

¹⁶⁵ **Turgut Nühket**, a.g.m. s.444.

¹⁶⁶ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu bildiri ile iktidar ile muhalefet arasında diyalog kurmayı, uzlaşma sağlamayı amaçladığını açıklamıştır. Bu bildirinin içeriği kısaca; Çok partili sistemde Cumhurbaşkanının politika üstü bulunması ve her iki partiye karşı eşit ödevlerle, partizan olmayan bir devlet başkanı olması gerektiğine işaret etmiştir. Bkz. Levis, a.g.e., s.306;Cezmi Eraslan “*Türkiye’de Çok Partili Sistemin Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyanname’si*” ,**Atatürk Yolu**, A.Ü. Yayını, Sayı: 22, Kasım 1998.

¹⁶⁷ **Karpat**, a.g.e. s.176; **Bila** Hikmet, *CHP 1919-1999*, s.126-131.

¹⁶⁸ Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme, s.370.

¹⁶⁹ Bu dönem ile ilgili olarak bkz. Cem Eroğlu, a.g.e.; Şerafettin Turan, ‘**Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Türkiye**’, 4.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999 ; Metin Toker, ‘**Demokrat Partinin Altın Yılları 1950-1954**’, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990, **Demokrat Parti Yokuş Aşağı 1954-1957**, Ankara 1991ve **Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, Ankara 1992.

¹⁷⁰ 1954-1957 arasındaki uygulamalar için bkz. Metin Toker,‘**Demokrat Parti Yokuş Aşağı 1954-1957**’; Cem Eroğlu, a.g.e. Şerafettin Turan, a.g.e.

Muhalefetin ikinci meclis, seçim güvenliği, üniversitelerin özerkliği, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hâkimler Kurulu taleplerine karşılık Demokrat Parti Vatan Cephesi'ni kurmuştur. TBMM'de Tahkikat Komisyonu kurulmuş partilere kısıtlamalar getirilmiştir. Bu durum da 1960'larda mutsuzluğu arttırdı.¹⁷¹

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRATİK MÜDAHALELER

1-27 Mayıs 1960 Müdahalesi

Bu bölüme dönemin Kayseri Yeşilhisar Savcısı Saim Dinçaslan'dan bir alıntıyla başlamak istiyorum. Yeşilhisar Savcısı, Emekli Yargıtay Üyesi Saim Dinçaslan¹⁷² anlatıyor:

*'27 Mayıs 1960 öncesi, 17 Şubat'ta CHP'li Mustafa Ünal DP ilçe başkanını vurmuş bundan dolayı tutuklanmış bu da 27 Mayıs subaylarının müdahale sebebi olarak söylenilmiştir. Halkın oyları ile iktidar olmuş DP'nin meşruluğunu kaybettiği ileri sürülmekte; Anayasa ve kanunları ihlal ile anti demokratik yollara başvurarak, muhalefeti sert tedbirlerle sindirmek ve hatta ortadan kaldırmaya çalışarak dikta yönetimi kurmakla iktidar suçlanılmaktadır. Kayseri Yeşilhisar olayları da Yassıda'da yargılama konusu yapılır. 2 Nisan 1960'ta İnönü'nün Kayseri gezisinde seyahat özgürlüğünü kısıtladığı ileri sürülür. Dava sonunda Bayar ve Menderes'in fiilleri, Anayasayı ihlalin maddi vakası olarak değerlendirilir. Kayseri milletvekilleri hakkında tutuklama kararı kaldırılır. (Bkz. Ek 5) Vali Ahmet Kınık, General Kemal Çakın ve milli emniyet müfettişi Aziz Ronabar ise 4'er yıl, 2'ser ay ağır hapis ve kamu hizmetlerinden sürekli men cezasına çarptırılır.'*¹⁷³

¹⁷¹ Bu gelişmeler ile ilgili olarak bkz. Metin Toker, Demokrasiden Darbeye 1957-1960; Salim Burçak, On Yılın Anıları (1950-1960), Nurol Matbaacılık, Ankara 1998; Turan, a.g.e. Cem Eroğlu, a.g.e.

¹⁷² Yeşilhisar Savcısı, Emekli Yargıtay Üyesi

¹⁷³ Gürsoy, İdris. 'Darbenin Şahitleri 1997-1980-1971-1960', Kaynak Yayıncılık,2.Baskı, İstanbul, Kasım 2011,s.23.24.25.

1959 yılında ise CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'e karşı Çanakkale'de, Geyikli'de olaylar olmuştu.¹⁷⁴ Nisan 1960'da da İstanbul Üniversitesi öğrencileri rektör'ün bile tartaklandığı bir olay da yapmışlardı.14 Mayıs 1950'deki seçimlerde DP 408, CHP 69 sandalye kazandı. Darbe söylentilerine rağmen iktidar el değiştirdi. TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar DP genel başkanlığından istifa etti. Bu görev başbakan olan Adnan Menderes'e verildi. Refik Koraltan TBMM başkanı seçildi. Fuat Köprülü dışişleri bakanlığına geldi.

DP iktidarına karşı örgenci eylemleri başlaması DP iktidarının çöküşünü hızlandırmıştır.¹⁷⁴ Hükümet İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etti. Darbe söylentileri karşısında kendi konumunu güçlendirmek için Menderes halka döndü. Güçlü olduğu Ege Bölgesi'nde mitingler düzenledi. Ankara'ya döndüğünde harp okulu öğrencilerinin gösterisi hükümetin prestijine ağır darbe vurdu.

Mehmetçik, Türk'ün bozgun devrinde ortaya çıkan toplumun iç bünyesinde gizli milli mukavemet ve her şeye rağmen karşı koyna unsurudur, bu mananın hüviyetidir ve bu mana yüzü suyu hürmetindedir ki hudutsuz azizdir.¹⁷⁵ İktidarın, Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu ile oluşturmak istediği kontrole, farklı sebeplerle de olsa gidişattan rahatsız bütün kesimlerin desteğini alarak karşı koymaya çalışan muhalefet arasındaki bu çekişme Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin rejimi korumak amacıyla 27 Mayıs 1960 hareketiyle¹⁷⁶ sonuçlanmıştır. Milli Birlik Komitesi'nin Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel aynı zamanda devlet başkanı, da olmuştur. Bu hareketin yapıldığı gün Ankara Radyosu'ndan yayınlanan bildirinin baş kısmı şöyledir:

A- 27 Mayıs 1960 İhtilal Bildirisi

Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır.(Bkz. Ek 6)Bu harekete Silahlı Kuvvetlerimiz, partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi

¹⁷⁴ Dinç, Sait. 'Atatürk Sonrası Türkiye'de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938 - 1965)', Çukurova Ü. Türkoloji Makale Bilgi Sistemi, 10.07.2008, s.11.

¹⁷⁵ Kısakürek, Necip Fazıl. 'Hitabe 2', Büyük Doğu Yayınları, 1975, İstanbul, s.128

¹⁷⁶ Feroz Ahmad-Turgay Bedia, 'Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1975)', Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.291. 27 Mayıs 1960 hareketiyle ilgili olarak bkz. M. Toker, 'Demokrasiden Darbeye 1957-1960'; Ali Fuat Başgil, '27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri', Çev. M. Ali Sebük - Hakkı Akın, Celtüt Matbaacılık, İstanbul 1966; Haydar Tunçkanat, '27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)', İstanbul 1996.

kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir.

Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun, her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Milletimizin kin gütmeden birbirlerine karşı hüürmet ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruridir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır. Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz:

Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve İnsan Hakları Prensipleri'ne tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta Sulh Cihanda Sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya inanyoruz ve bağılıyız. CENTO' YA bağılıyız. Türkiye dâhilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askeri idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır.

MBK Adına, Kurmay Albay Alparslan Türkeş, Millî Birlik Komitesi Üyeleri¹⁷⁷

İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında öğretim üyelerinden müteşekkil bir Anayasa Komisyonu kuruldu. Müdahaleden 25 Ekim 1961'deki yeni anayasa ile seçilmiş TBMM'nin ilk toplantısına kadar Türkiye "27 Mayıs Dönemi Rejimi" adlı olağanüstü bir dönem ile yönetildi.¹⁷⁸ Bu durum ülke içinde ve dünya kamuoyunda Türkiye'nin yeni idaresi meşruiyet kazandırmıştır.¹⁷⁹ Komisyonunun hazırladığı liberal anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde % 63 oranında halkoyuyla kabul edilmiştir.¹⁸⁰ Anayasada temel hedefler "insan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını geliştirmeyi mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak" olduğu belirtilmiştir. Anayasa'nın 2. maddesinde Cumhuriyetin nitelikleri anlatılırken "Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti" olarak belirtilmiştir. Kanun ile yapılacak ve

¹⁷⁷ Tek, Hayati. 'Darbeler ve Türk Basını', Bilge Oğuz yayınları, 2006 Haziran, İstanbul, s.27,28.

¹⁷⁸ Dinç, Sait. 'Atatürk Sonrası Türkiye'de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938 - 1965) ve 27 Mayıs Devrimi ve Gelişmeler(1960 - 1961)', Çukurova Ü.Türkoloji Makale Bilgi Sistemi, 10.07.2008, s.11.

¹⁷⁹ Kürkçüoğlu, Ömer, Sabuncu, Yavuz, vd, 'Dünyanın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi', A.Ü.A.F. Yay. Eskişehir 1998, s. 111 ♦ Bu bakanlar kurulunda Devlet Başkanı, Başbakanlık ve Milli Savunma Bakanlığını aynı zamanda Millî Birlik Komitesi Başkanı olan Cemal Gürsel üstlendi. * Bu kurul dönemin hukuk ve siyaset bilimcilerinden oluşmuştu. Bunlar; Sıddık Sami Onar (İstanbul Üniversitesi Rektörü), Naci Şensoy, Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, Muammer Raşit Sevig ve İsmet Giritli'dir.

¹⁸⁰ Turan, Şerafettin. 5. Kitap, s.58.

hiçbir şekilde hak ve özgürlüğün özüne dokunulmayacaktır.¹⁸¹ Her anayasa gibi, 1961 Anayasası'nda da her sorunun çözümü anayasa'da aranmıştır.¹⁸²

14 Ekim 1960'da İstanbul Yassıada Deniz Üssü'nde başlayan duruşmalar 15 Eylül 1961'de sona ermiştir. 11 ay süren yargılama sonrasında 15 kişi idama, 31 kişiye ömür boyu, 418 kişi için de 6 aydan 20 yıla kadar hapis cezası 123 kişiye ise beraat verilmiştir.

İdam cezasına çarptırılanlar arasında Demokrat Parti Dönemi'nin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakanı Adnan Menderes, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başkan Vekili Ağâh Erozan, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Meclis Soruşturma Komisyonu Üyelerinden Hamdi Sancar, Bahadır Dülger, Nusret Kirişçiöğlü; Milletvekillerinden Emin Kalafat, İbrahim Kirazoğlu, Zeki Erataman, Osman Kavrakoğlu ve Dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Rüştü Erdelhun bulunmaktadır.¹⁸³

15 Eylül 1961'de Yassıada Mahkemesi, Adnan Menderes, Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamını onayladı. 16 Eylül'de Zorlu ve Polatkan, bir gün sonra da Menderes idam edildi(Bkz. Ek 7 ve 8), diğerleri ise ömür boyu hapis cezasına çevrilmiştir.

Halkoyulamasından önce ülkedeki siyasal faaliyetler serbest bırakılmıştı. Kısa zamanda birçok siyasî parti kurulmuştur. DP'nin yerine Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala 11 Şubat 1961'de¹⁸⁴ Adalet Partisi'ni kurdu.¹⁸⁵ DP'nin Genel Başkanlığı'nı yapan ve idam edilen Adnan Menderes'in de DSİ Umum Müdürü olan ve Ragıp Gümüşpala'nın yerine AP'nin genel başkanı Süleyman Demirel oldu. 15 Ekim 1961'de milletvekili ve senato seçimleri yapıldı. CHP 173 sandalye alırken, DP'nin devamı sayılan neo-demokrat partiler (Adalet Partisi 158,

¹⁸¹ 1961 Anayasası ile ilgili olarak bkz. Orhan Aldıkaçtı, 'Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası', İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1982; Şeref Gözübüyük, a.g.e. s.126-131.

¹⁸² Gözübüyük, a.g.e. s.127.

¹⁸³ Turan, a.g.e., s. 75 – 76 Cumhuriyetçi Memleketçi Parti(K.T. 12 Ocak 1961); Cumhuriyetçi Mesleki İslahat Partisi, Adalet Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Parti(K.T. 11 Şubat 1961); Yeni Türkiye Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Düstur Partisi, Güven Partisi, Millete Hizmet Partisi(K.T. 13 Şubat 1961). Bu partiler içinde siyasi tarihte etkin olacak olanları ise İşçi partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi olacaktır. Diğer partiler ya kapanacak diğer adlarla birleşecek ya da seçim sonuçlarından sonra kapanacaklardır. 1965 sonrasında da yeni partiler özellikle 1970'lerden itibaren siyasal yaşamda etkili olmak üzere kurulacak veya isim değişikliği ile siyasi tarihe çıkacaklardır. Bunların içinde 1960 öncesi Osman Bölükbaşı tarafından kurulan ve 1965'te isim değiştiren Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin(CKMP) isim değiştirmesi ile yaşamına devam eden ve 27 Mayıs Devriminin etkin askerlerinden biri olan Alparslan Türkeş'in başkanlığını yürüttüğü Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), önce Nizam Partisi adıyla Necmettin Erbakan tarafından kurulan, daha sonra mahkeme tarafından kapatılarak ad değişikliği ile yeniden kurulan Milli Selamet Partisidir(MSP).Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

¹⁸⁴ Çavdar, Tevfik.' Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995', İmge Kitabevi, Ankara1996.s.113; Turan, a.g.e. 5.Kitap, s.66-69.

¹⁸⁵ Güner, Şevket. 'Kırşehir'de Demirkıraççıların Yolculuğu', İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003, s.62.

Yeni Türkiye Partisi 65, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 54) toplam 277 sandalye kazandılar.(Bkz. Ek 9) 17 ay sonra Türkiye’de yeniden çok partili yönetim başladı.1965-1969 yılları arasında ülkenin siyasal yapısında, ekonomik-sosyal yapıdaki değişimlere uygun olarak çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin 1966 yılında gerçekleşen CHP Kurultayı’nda Genel Sekreterliğe seçilen Bülent Ecevit’le birlikte CHP’de ilk defa “*Ortanın Solu*” kavramı kullanılmaya başlanmış Turhan Feyzioğlu’nun önderliğinde 48 milletvekili ve senatör CHP’den istifa ederek 12 Mayıs 1967’de Güven Partisi’ni kurmuşlardır.¹⁸⁶

1965 seçimlerinde bir partinin meclise hâkimiyetini engellemek için nispi seçim sistemi uygulandı. Seçimlerde AP 240, CHP 134, diğer sağ partiler (Millet P+CKMP+YTP) 61, İşçi Partisi 15 sandalye kazandı.(Bkz.Ek 10) 12 Ekim 1969’da yapılan seçimlerde AP’si 256 milletvekili kazanarak tekrardan tek başına iktidar olmuştur. Ancak bu dönem, bütün Avrupa’da 1968 olaylarının patlak verdiği ve Türkiye’de de benzer olayların yaşandığı bir zamanda başlamıştır. Bunun üzerine 12 Mart 1971 günü Türk Silâhlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanı ve üç Kuvvet Komutanı tarafından imzalanan bir “*Muhtıra*” Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanına verilmiş Demirel Başkanlığındaki Adalet Partisi Hükümeti görevi bırakmıştır.¹⁸⁷ Arkasından CHP milletvekili Nihat Erim’in başkanlığında sekiz ay süren bir koalisyon dönemi yaşanmıştır.¹⁸⁸

Orhan Erkanlı¹⁸⁹, 1972’de yayınlanan "*Anılar-Sorunlar-Sorumlular*" isimli eserinde emekli bir amirale atfedilen şu cümleyi aktarır: "*Geri kalmış ülkeler kendi ordularının işgali altındadır.*" Türkiye'nin en önemli sorunlarının başında ‘*Ordu-İktidar İlişkileri*’nin geldiğini kaydeder. Erkanlı’ya göre : ‘*Elli yıldır (1972 itibariyle) Türkiye’yi Ordu’dan gelen kişiler yönetmişlerdir. Beş cumhurbaşkanından dördü askerdir. Sivil cumhurbaşkanı bir tane geldi, O da Ordu tarafından 27 Mayıs’ta iktidardan indirildi. 1950’ye kadar başbakanların sivil veya asker olmalarının bir önemi yoktu, zira bütün güç Milli Şef’in elindeydi. 1950’den sonra iki defa sivil başbakanlar görüldü; Onlar da Ordu müdahalesiyle ayrılmaya mecbur bırakıldı. Halen içinde yaşadığımız dönem bir askeri yönetimdir (Erim Hükümeti dönemini kastediyor),*’¹⁹⁰ tespitini yapar.¹⁹¹

Yine O’na göre ‘*Askeri müdahalelerin hemen hemen hepsinin, anayasa’yı ihlal etmek veya uygulamamak, kardeş kavgasını veya bunun başka bir şekli olan anarşiyi önlemek,*

¹⁸⁶ **Gökçe**, Birsen. a.g.e. s.36.

¹⁸⁷ A.g.e. s.37.

¹⁸⁸ **Feroz** Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Nil yayınları, İstanbul 1994,s.335-340.

¹⁸⁹ 27 Mayıs 1960 darbesini yapan 38 kişilik Milli Birlik Komitesi’nin üyesi

¹⁹⁰ **Tek**, Hayati. **Darbeler ve Türk Basını**, Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Haziran 2006,s.1.

¹⁹¹ A.g.e. s.1.

*reformları yapmamak, Atatürkçülükten ayrılmak gibi aynı sebepler olduğunu ifade eder. Türkiye'nin askeri darbelerden -kendi ifadesiyle vatan kurtarıcılarından- nasıl kurtulacağını da ilk olarak 1961 Anayasası'na bağlar. Bu anayasa ile Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Başbakanlığa bağlanmış bu kararlar da Genelkurmay'a müstakil bir hukuki statü verilmiş, Milli Savunma Bakanlığı'nın kontrolünden çıkmıştır. Anayasa değiştirilerek bu durumdan çıkılabilir.'*¹⁹²

2-12 Mart 1971 Muhtırası

1970 yılında öğrenci hareketleri ve işçi olayları, siyasi hareketler hızlanmıştı. Sokakta işçi ve öğrenci hareketleri de yoğunlaşmış, ülke ciddi bir buhrana sürüklenmeye başlamıştı. Özellikle 1968 yılında Fransa'da başlayan öğrenci hareketlerinin Türkiye'yi etkilemesiyle ortaya çıkan öğrenci örgütlenmeleri içinde başlayan radikalleşme eğilimleri soğuk savaş yıllarının bloklar arası propaganda mücadelesine sahne olan Türkiye'yi kritik bir noktaya taşımıştır. Üniversiteler işlevini kaybetmiş, öğrenciler banko soymakta görevlileri kaçırmaktadır.¹⁹³ Türk Milleti'nin sinesinden çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alınacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kullar içinde teşkili zaruri görülmektedir. Bu sebeple Türkiye siyasetinde 12 Mart Rejimi şeklinde adlandırılan dönem 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanı beş general (biri amiral) muhtıra yapmışlardır.¹⁹⁴ (Bkz. Ek 11) Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.¹⁹⁵

Nihat Erim başkanlığında sivil bir hükümet kuruldu. 1961 Anayasası'nın hak ve özgürlükleri genişleten maddeleri değiştirildi. Resmi ideoloji açısından tehlikeli görülen İslam eğilimli Milli Nizam Partisi ve sosyalist eğilimli Türkiye İşçi Partisi kapatıldı. 12 Mart Muhtırası'yla devlet otoritesini tesis etmeyi amaçlayan uygulamalar sonuç vermedi. Birinci

¹⁹² A.g.e. s.2.

¹⁹³ **Turan**, Refik ve Komisyon. **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Okutman Yayıncılık,2009,Ankara, s.324.

¹⁹⁴ Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun imzalarıyla radyoda okunan muhtıradır.

¹⁹⁵ A.g.e.s113

ve İkinci Nihat Erim Hükümetlerinin başarısız olması üzerine Erim, yerini Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'e bırakmıştır. 22 Mayıs 1972'den Nisan 1973'e kadar görevde kalan Melen Hükümeti döneminde Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 12 Mart rejimi sona ermiştir. Melen'den sonra kurulan Nam Talu Hükümeti ise istenileni verememiştir. Yine bu dönemde radyo, televizyon ve üniversite özerkliğine bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş bazı siyasî partiler kapatılmıştır.¹⁹⁶ 1973 yılı seçimleri sonucunda CHP 185 milletvekili kazanarak lider parti konumuna gelmiştir.

Bülent Ecevit 25 Ocak 1974'de Millî Selamet Partisi ile koalisyon hükümeti kurarak görevine başlamış ancak yeni hükümet çok geçmeden iç ve dış konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle sarsılmaya başlamıştır. İç anlaşmazlığın en önemlisini 12 Mart Muhtırası'ndan sonra siyasî sebeplerle tutuklananlara yönelik "*Genel Af Meselesi*" oluşturmuştur. Dış da ise mesele Kıbrıs'tır. İşte bu gibi anlaşmazlıklar CHP-MSP koalisyonunun sonunu hazırlamış ve 200 günlük iktidar boşluğu nedeniyle Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından atanan Kontenjan Senatörü Sadi Irmak Başbakanlık görevini sürdürmüştür. Sonucunda ise 12 Nisan 1975 tarihinde Demirel başkanlığında AP, MSP, CGP, MHP ve Bağımsızlardan oluşan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur.

5 Haziran 1977 seçimlerine kadar süren MC Hükümeti süresince bir yandan Kıbrıs dolayısıyla ortaya çıkan dış politika problemleri ile uğraşılırken, diğer yandan gittikçe artan terör ve anarşi önlenmeye çalışılmıştır. 1977 seçimleri sonrasında 213 milletvekili çıkarmasına rağmen yine tek başına iktidar olabilecek gücü kazanamayan CHP Azınlık Hükümeti kurmayı denemiş ancak başarılı olamamıştır. Bunun üzerine yeniden gündeme ikinci Milliyetçi Cephe hükümeti gelmiş ve Ocak 1978'e kadar ülkeyi idare etmiştir. Ancak iç ve dışta güvenliğin sağlanamaması, ulusal birliğin kurulamaması ve anayasal sınırların zorlanması gibi nedenlerle verilen gensoru sonucunda iktidar düşürülmüştür. CGP ve DP'nin desteği ile üçüncü Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Ancak bu hükümetinde gittikçe artan terör ve anarşiye çare bulamayacağı anlaşılınca 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde ağır bir yenilgiye uğraması sonucunda Ecevit Hükümeti çekilmek zorunda kalmıştır. 1973 seçimleriyle başlayan sürekli bölünmelerle parti enflasyonu yaşandı. Bunun getirdiği koalisyonlar, azınlık hükümetleri istikrarı sağlayamadı.

Sol ve İslami muhalefetin sokağa taşması, gün geçtikçe kitleleşmesi ve sistemi radikal bir şekilde sorgulamaya başlamaları orduyu harekete geçirdi. Ordunun bu kadar

¹⁹⁶ **Gözübüyük** Şeref, a.g.e. s.130-13; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2, s. 611-617: Turan, a.g.e. 5. Kitap, s. 216-217; Tevfik Çavdar, a.g.e. s. 193-233

beklemesinin sebebi olarak 27 Mayıs'la halk nezdinde düştüğü duruma tekrar düşmek istememesi yaygın olan bir kanaattir. Türk Basını'nından çeşitli gazetelerle dönem şu şekilde aktarılmaktadır:

A-Milliyet

Milliyet gazetesi Mart ayı başında genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi koordinatörlüğünde Güney Amerika ülkeleriyle ilgili dizinin başladığı günkü başyazıya 'Çağımız böyle bir çağ'¹⁹⁷ başlığını atmıştır.

İpekçi, anarşinin sadece Türkiye'nin değil, başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere tüm dünya için geçerli olduğunu belirtirken, ABD, Kanada, Avrupa, Asya ve Afrika'daki gelişmeleri örnek gösterir. İpekçi, bütün dünya için geçerli olan şartların belki de yeni çözüm yollarının bulunmasına ve yeni liderlerin çıkmasına sebep olacağını ifade eder. İpekçi, 4 Mart 1971 tarihli ve "Tağmaç'ın hatırlattıkları"¹⁹⁸ başlıklı yazısında ise Genelkurmay Başkanı'nın o günlerdeki bir konuşmasına temas ederek, muhtemel bir muhtıranın son çare olabileceğine dikkat çeker. Muhtemel darbe söylentileri üzerine açıklama yapma lüzumu hisseden Org. Tağmaç'ın kışkırtmalara alet olmamak gerektiğine yönelik mesajlar verdiğini hatırlatan İpekçi, "Genelkurmay Başkanı'na göre Türkiye, Afrika ülkelerine benzetilmemeli ve Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi ancak Ulusal Güvenlik için başka hiçbir çare kalmadığı zaman düşünülmelidir" şeklindeki sözlerini aktardıktan sonra, "Genelkurmay Başkanı'nın bu görüşüne katılıyoruz" tespitini yapar.

Askeri müdahalenin "haklı gerekçeleri" olabileceğinden de bahseden İpekçi, muhtıradan bir gün sonra yayınlanan 'Muhtıra ve Gerçekler'¹⁹⁹ başlıklı yazısında, ordunun çaresizliğini ve darbenin demokrasiyi kurtarmak için yapılan bir ultimatoma olduğunu ve haklılığını da dile getirir. Komuta kademesinin parlamenter rejime son verip yönetime el koymak yerine, muhtıra vermek suretiyle aslında parlamenter düzenin güçlendirilmesi istediği iradesini ortaya koyduğunu da belirtir. Altan Erbulak, "Karavanının tadı"²⁰⁰ başlıklı yazısında "Biz böyle bir toplumuz. Asker doğmuşuz. Askeri sembol yapmışız, bayrak yapmışız. Ne olur, dokunmayın askere..." derken; Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntıları Nasrettin

¹⁹⁷ İpekçi, Abdi, "Çağımız böyle bir çağ", Milliyet, 1 Mart 1971

¹⁹⁸ İpekçi, Abdi, "Tağmaç'ın hatırlattıkları", Milliyet, 4 Mart 1971

¹⁹⁹ İpekçi, Abdi, "Muhtıra ve Gerçekler", Milliyet, 28 Nisan 1971

²⁰⁰ Erbulak, Altan, 'Karava'nın Tadı', Milliyet, 14 Mart 1971.

Hoca'nın "*yorgan gitti, kavga bitti*" sözüyle özetleyen Burhan Felek'tir.²⁰¹ Felek'in bir sonraki yazısının konusu ise Başbakan Süleyman Demirel'in günahları ve sevaplarıdır.²⁰² Kamuoyunun bir süredir ordu müdahalesi beklediğini belirten Felek, hükümeti uyarın ordunun da bunu istediğini ve parlamenter sisteme bir şans daha verdiğini söyler.

B-Cumhuriyet

3 Mart 1971 tarihli nüshasının birinci sayfasında, muhtıranın tek çare olarak kaldığını iddia eden, Meclis'in mevcut aritmetiğini eleştiren ve kurulması muhtemel CHP, DP ve MGP üçlü hükümetini de "*troyka Yönetimi*"ne benzeten Oktay Akbal, müstakbel alternatif olan demokratik seçimlerin de çözüm olamayacağını öne sürer. Akbal, muhtıradan 9 gün önce kaleme aldığı tarihli yazısına "*Ayak sesi*"²⁰³ başlığını atar. Muhtemel Feyzioğlu, Bozbeyli ve Ecevit üçlüsünün de istikrarı yakalayamayacağını söyler. Seçmenin olup biteni göremediğini ifade eder. Orduların varlık gerekçesinin, "*milli pazarı yabancıya sömürmemek*"²⁰⁴ olduğunu belirten İlhan Selçuk da, askeri müdahaleden bahseder. Milli Kurtuluş Savaşı'nın, Türk Pazarı'nı ele geçirmek, Anadolu'nun yer altı ve yerüstü kaynaklarına el koymak isteyen yabancı ordulara karşı verildiğini hatırlatan Selçuk, "*Milli pazar yabancıların eline geçtiği zaman ordunun sınırdaki beklemesinin bir hikmeti kalmaz*" tespitini yapar. '*Çünkü sınırlar ve sınırlardaki gümrükler, milli pazarı korumak içindir.*' Cumhuriyet'in muhtıradan bir gün sonraki nüshasında Nadir Nadi imzasıyla yayınlanan "*Devrimci Ordunun Sesi*"²⁰⁵ başlıklı yazı, Akbal'ın 3 Mart tarihli "*Ayak Sesi*" ve Selçuk'un 4 Mart tarihli "*Ordunun Varlık Gerekçesi*" başlıklarını tamamlar gibidir. Yazısında Nadir Nadi; amacın sadece hükümeti değiştirmek olmadığını söyler.

"*12 Mart Muhtırası*"²⁰⁶ başlıklı yazısında, haklı çıkmanı ve amacına ulaşmanın gururunu doyasıya yaşayan Selçuk, muhtıranın, yozlaşmış parlamentoculuğa, lekeli siyasi iktidara ve iktidarın şaibeli başına verilmiş bir kesin uyarı olduğunu söyler. Geçen haftanın olaylarını, "*Haftanın Raporu*" başlığı altında irdeleyen Cumhuriyet, 12 Mart sonrasındaki ilk değerlendirmesini "*Geliyorum diyen kesin uyarı*"²⁰⁷ başlığı altında verir ve muhtıranın gerekçelerini sıralar.²⁰⁸ Cihat Baban Demirel Hükümeti'ni Kuvvet Komutanları'nın

²⁰¹ Felek, Burhan.'Yorgan', Milliyet, 15 Mart 1971.

²⁰² Felek, Burhan.'Özet', Milliyet, 17 Mart 1971.

²⁰³ Akbal, Oktay.'Ayak Sesi', Cumhuriyet, 3 Mart 1971

²⁰⁴ Selçuk, İlhan.'Ordunun Varlık Gerekçesi', Cumhuriyet, 4 Mart 1971

²⁰⁵ Nadi, Nadir, "Devrimci Ordunun Sesi", Cumhuriyet, 13 Mart 1971

²⁰⁶ Selçuk, İlhan, "12 Mart Muhtırası", Cumhuriyet, 14 Mart 1971

²⁰⁷ Cumhuriyet, 'Haftanın Raporu', 15 Mart 1971

²⁰⁸ Tek, Hayati.'Darbeler ve Türk Basını', Bilge Oğuz yayınları, s. 113-114-115-116-117-118-119.sayfalar, 2006 Haziran, İstanbul

muhtırasının değil, "*Politikayı ışık kulübünde kâğıt oynamak telakki eden üçkâğıtçıların, ön seçim dalaverecilerinin, Meclis koridorlarını oy avcılığı haline getirenlerin, cehaletin ve kurnazlığın*"²⁰⁹ yıktığını ifade eder.

Cihat Baban'ın tespit ve iddiaları, Demirel'i "*Vatana ihanetle*" suçlayacak kadar ileri giden İlhan Selçuk'un İfadeleri yanında iltifat gibidir.²¹⁰ Eğer Süleyman Bey Türk Silahlı Kuvvetleri Muhtırası'nı hukuk devletine ve anayasaya aykırı buluyor idiyse, Cumhuriyet Devleti Hükümeti'nin Başbakanı olarak, devlet ve anayasa her şeyin üstündedir, çekilmem diyebilmeli idi. İşte o zaman şeref ve haysiyetten söz açmaya hakkı olurdu tespitini yapar.

Demirel'e yönelik eleştirilerini "*Asiye nasıl kurtulur?*"²¹¹ başlıklı yazısında da sürdüren Selçuk, Türkiye'nin tek kurtuluşunun "*Devrim*" olduğunu söyler. Türkiye'yi ne Demirel'in, ne İnönü'nün, ne de Erim'in kurtarabileceğini kaydeden Selçuk, çözüm yolunu şöyle gösterir: Devrim, derler adına. O yola girmeden nafiledir çabalar. Selçuk'un önerdiği "*Devrim*" formülü, Akbal'ın "*Önce devrim*"²¹² başlıklı yazısında bir kez daha gündeme getirilir. 10 yıldır kısır çekişmelerle vakit öldüren bir parlamento'ya, AP iktidarına, beceriksiz ve kayıtsız muhalefete ve Atatürk'e sırt çevirişeye karşı verilen muhtıra ile Anıtkabir'den çıkan Atatürk'ün, sert bir tokat attığını kaydeder. Selçuk, bu tokadın acısının pek uzun sürmeyeceği düşüncesindedir. Demirel'inden Ecevit'ine, İnönü'sünden Feyzioğlu'suna kadar bütün parti liderlerinin, tetikte bekleyeceklerini bundan ötürü ileride meclisin dağıtılmadığı için üzölmemek gerektiğini dile getirir.²¹³

C-Akşam

Çetin Altan, muhtıradan bir gün önce kaleme aldığı "*Rejim buymuş... Rejim değil kepezeliğtir bu*"²¹⁴ başlıklı yazısında gidişattan memnun olmadığını ifade eder. Altan'la aynı fikirde olan İlhami Soysal, muhtıra hakkındaki ilk yazısında²¹⁵ bütün liderlere durumlarını iyi olmadığını ve yanlış yaptıklarını ifade eder ve bundan sonra ne olacak şeklinde liderlere soru yöneltir. Ertesi günkü yazısında İsmet İnönü'ye yüklenen Soysal, muhtıranın okunduğu sırada TBMM'de bulunan 300 milletvekilinin en az 150'sinin düşüp yarılmış karpuzla benzediğini

²⁰⁹ Baban, Cihat. '*Zaten Yıkılmıştı*', Cumhuriyet, 16 Mart 1971.

²¹⁰ Selçuk, İlhan, "*Süleyman Bey ile Şapkası*", Cumhuriyet, 16 Mart 1971

²¹¹ Selçuk, İlhan, "*Asiye Nasıl Kurtulur ?*", Cumhuriyet, 23 Mart 1971

²¹² Akbal, Oktay, '*Önce Devrim...*', Cumhuriyet, 24 Mart 1971

²¹³ Tek, Hayati. '*Darbeler ve Türk Basını*', Bilge Oğuz yayınları, 119-120-121-122. sayfalar, 2006 Haziran, İstanbul

²¹⁴ Altan, Çetin, "*Rejim buymuş... Rejim değil kepezeliğtir bu...*", Akşam, 13 Mart 1971

²¹⁵ Soysal, İlhami, Akşam, 13 Mart 1971

söyler.²¹⁶ Girilen yeni süreçte Türkiye'nin nasıl kurtulacağı üzerine ortaya atılan fikirlerin hiçbirini tutarlı bulmayan Soysal, Milli Şef iddiasındaki İnönü'yü kurtarıcı olarak görenleri de gaflet ve dalalet içinde olmakla suçlar.

Muhtıradan önceki son yazısında durumun hiç iyi olmadığını yazan Altan, 13 Mart tarihli yazısında ben dememiş miydim der gibi açıklamasını yapmıştır.²¹⁷ Altan siyasilerden yakınmakta ve ülkeyi yönetemedikleri için bu durumlara düştüklerini açıklamaktadır.²¹⁸

D-12 Mart 1971 Değerlendirmesi

Dönemin gazete ve yazarları demokrasi kavramını bazen unutmuş, akıllarına geldiği zaman ise ben dememiş miydim diyebilmişlerdir. Bu da demek oluyor ki demokrasi unutulabiliyor, her ne kadar halk unutmasa da. Genel itibariyle demokrasi adına 27 Mayısçılar 1924 Anayasası'nı yetersiz bularak çağdaş bir anayasa ile sorunları çözülebileceğini ifade ederlerken, 12 Martçılar ise 1971 öncesinden 1961 Anayasası'ndaki özgürlükçü maddelerin sorumlu olduğunu iddia etmişlerdir.

3-12 Eylül 1980

1980 öncesi döneme tanıklık eden 1980 Parlamentosu'nun Bitlis Senatörü Kamuran İnan, 1978-1979 ve 12 Eylül 1980'e kadar olan durumu; birçok ölü, birçok yaralı, her geçen gün artan bir kin, bölünmeler, ilgisiz bir millet ve zayıf ya da iş yapmak istemeyen bir hükümet, problemlerli bir meclis, % 80 enflasyon, 13 ilde sıkıyönetim, üç milyon işsiz, servet ve savurganlık içinde yüzen bir tabaka ve her tarafından su almaya başlayan bir gemi şeklinde aktarmıştır²¹⁹ ve sağ kalmanın zorlaştığını belirtmiştir. (Bkz. Ek 12) Yapılan çalışmalarda devletin ekonomik durumunun iyi olmadığını, dış ticaret açığının fazlalığını her seferinde dile getirilmiştir.²²⁰ Türkiye 1975 - 1977 döneminde 13 milyar 800 milyon dolarlık ithalât yapmıştır. Aynı dönemde yaptığı ihracat ise, sadece 5 milyar 300 milyondur. Aradaki fark, Türkiye'nin bu dönemdeki dış ticaret açığını ve ekonomisinin iyiye gitmediğinin göstergesidir. Eczanelerde ilaç bulunamayışının, benzin ve mazot kuyruklarının, hammadde veya yedek parça yokluğundan çalışmayan fabrikaların gerçek sebebi de yine ekonomik sıkıntıdır. 1979 yılında ekonomik durum göstermektedir ki yaptığımız ithalattın büyük çoğunluğunu yatırım yapmak için hammaddelerden oluşmaktadır. *'İthalat yapılmadığı zaman*

²¹⁶ Soysal, İlhami, **Akşam**, 14 Mart 1971

²¹⁷ Altan, Çetin. **'Ve Şahmerdan Güm Diye İndi Sonunda'**, Akşam, 14 Mart 1971

²¹⁸ Tek, Hayati. **'Darbeler ve Türk Basını'**, Bilge Oğuz yayınları, 2006 Haziran, İstanbul, s.122,123.

²¹⁹ Doğan, Doç.Dr. Orhan. **12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi**, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-19.20.yy.

Türkiye Tarihi, Okutman Yayıncılık, 3.Baskı, Ankara, Eylül 2011, s.160,161

²²⁰ Akyol, Taha. **Bunalım ve Bunalım Şuuru, En Ağır Bunalım**, 1980'lerde Türkiye, Başak Yayınları, Ankara, Mayıs, 1980, s.9.10

da yatırım ve üretim düşecektir. Türkiye Devleti'nin o zaman ki ekonomik durumu dışa bağımlı bir haldedir.'²²¹

Bir önceki sayfadaki durum itibariyle 1980'lerin hiç olmazsa İlk bir kaç yılında, Türk Halkı ekonomik refah görmeyecek, yokluk, kıtlık, pahalılık ve karaborsacılık devam edecektir. 1980'lerde yaşanan iktisadî sıkıntı bu durumdayken sosyal ve siyasî sonuçlarda da işçiler ekonomik olumsuzluklarla baş başa kalınca yeni bir takım hareketler sergilemişlerdir, grev gibi. Bu durum da ister istemez herkesi etkilemiştir.²²² İnsanın kişiliğini ve manevî yapısını da iş konusu yakından ilgilendirir ve işte bu noktada ideolojik hareketlerle irtibatlıdır. Aşağıdaki tablo da durumu özetlemektedir.

Tablo

Yıl	grev oranı	ücret artışı
1972	3,48	—
1973	2,77	.6,6
1974	4,24	5,8
1975	4,56	4,3
1976	1,51	16,9
1977	3,78	1,2
1978	5,72	--- ²²³

Grevlerin artışın ana sebebi de ekonomik olumsuzlular olarak gösterilmektedir. 1980'ler Türkiye'sinde ağır ekonomik bunalımlar olacaksa, daha çok grev olacaktır. Tekrar vurgulayalım ki, grev sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve siyasî bir hadisedir.²²⁴ Bu durumda da toplum yaşananlardan fazlasıyla etkilenmektedir.

1974 seçimlerinden sonra denenen koalisyonlar ve en önemlisi 1974 Kıbrıs Müdahalesi, ülkeyi içte ve dışta büyük sorunlarla baş başa bırakmıştı. Özellikle bu dönemde kurulan koalisyon hükümetleri ve bunların temel meseleler üzerine gidememeleri sonucu iç istikrarsızlık, sağcı-solcu çatışması, milletvekillerine, savcı ve hâkimlere yönelik saldırılar,

²²¹ Akyol, Taha. 'Geçiş Ekonomisi Türk Ekonomisinin Dışa Bağımlılığı' '1980'lerde Türkiye, Başak yay, Ankara, 1980,s.23-24.

²²² A.g.e. s.26

²²³ A.g.e. s.30

²²⁴ Akyol, Taha. 'Geçiş Ekonomisi Türk Ekonomisinin Dışa Bağımlılığı',1980'lerde Türkiye, Başak Yayınları, Ankara,1980,s.78,79.

Çorum ve Konya olaylarının peş peşe patlak vermesi,1980 ortasında Başbakan Demirel'i bir kez daha zor durumda bırakmıştır. Ne yazık ki tek problem de ekonomi değildir. Bir önemli mesele de o dönem itibariyle tespit edilen kanayan yara gençlik meselesidir.

Toplumun önemli bir parçasını oluşturan gençliğin özü sözü bir mizacına uygun olarak hayatını devam ettirmek istemesi de gerginlikleri getirmiştir.²²⁵ Ülkelerin bağımsızlık, milliyetçilik, kalkınma, toplumculuk, sömürden kurtulma, dünyada itibarlı bir yer sahibi olma anlayışlarının önderleri genellikle gençler olmuştur. Dünya konjonktürüne bakıldığında görülecektir ki az gelişmiş ülkelerin bu ideolojik dinamizmi, öteki sebeplerin yanında, genç nüfusun yüksek nispetinden kaynaklanmaktadır. Yaşlıların, emeklilerin çoğunlukta olduğu toplumlar huzur ve istikrar isterlerken, gençlerin çoğunlukta olduğu toplumlar dinamizm istemişlerdir. Genç ülkeler de 'dinamik'tir zaten. İsveç'te nüfusun yarısı 36,2, İngiltere'de 35,9, Fransa'da 33,9 yaşının altındadır. Ama Türkiye'de nüfusun yarısı 18 yaşının altındadır. Bu rakam Seylan'da 19,8'e Cezayir'de 18,7'ye çıkarken Togo'da 14'e düşmektedir.1980'ler Türkiye'sinin kaderini etkileyen gençlik 18 yaş grubu ve gücüdür; hem de büyük çoğunluğu baba ve anasından daha çok tahsil görmüş olarak.²²⁶

Bu genç kitleyi de kontrol edebilmek gerçekten de zordur. Gençliğin dönem itibariyle bir diğer durumu da manevi ve kültürel bunalımların getirdiği kültür, şiddet ve kimlik sorunudur.²²⁷ Bu dönem itibariyle bir başka olumsuz durum ise evden, köyden, memleketten hatta sıldan, yardan belki istenilen belki de istenilmeyen sebeplerden dolayı ayrılmadır. Eş, dost, akraba şeklinde toplum kontrolünün olmaması sebebiyle yeni ortamlar normsuzluğu da beraberinde getirdi.²²⁸

Bu durumların bir başka örneğini Cemil Meriç şu şekilde anlatıyor:

'Yirmi dört yıl önce mahkemede Marksist olduğumu haykırmıştım. Ümitsizlikten doğan bir isyandı bu, bir nevi meydan okuyuş, yalnızlık içinde bir şey olma ihtiyacı. Yılları zilletler içinde geçen, kâh Türk, kâh şehirli olduğu için horlanan bu göçmen çocuğu bir yere tutunmak, bir camiaya sarılmak istiyordu.1980'ler Türkiye'sinin şiddetli sosyal değişme ortamında boşlukta savrulan yeni nesiller bir şey olmak ihtiyacını' nasıl karşılayacaklar? Bir

²²⁵ Akyol, Taha. 'Kanayan Yara Gençlik',1980'lerde Türkiye, Başak Yayınları, Ankara,1980,s.80.

²²⁶ A.g.e. s.82

²²⁷ A.g.e. s.84

²²⁸ Akyol, Taha. 'Kökünden Kopma', 1980'lerde Türkiye, Başak Yayınları, Ankara,1980,s.92

yere tutunmak, bir camiaya sarılmak isteyince onlara kimler el uzatacak? Bu işi yeni yetme burjuvazi yapamayacağına göre komünistler mi, biz mi başaracağız?’²²⁹

Meseleye sosyal değişim açısından da bakmamız gerekmektedir. Türkiye hızlı sosyal değişme halinde bir ülke olarak mütemadiyen yenilenmektedir.

Bu, ‘iyi’ veya ‘kötü’ değil, gerçektir. Bu, Türkiye'nin mütemadiyen yeni meselelerle karşılaşması demektir. Sonucun iyi veya kötü olması, bu köklü değişmeye iyilerin mi yoksa kötülerin mi damgasının vurulacağına bağlıdır. Dönem hükümetinin Ocak 1980’de uygulamaya çalıştığı tarım, sanayi, ekonomi, göç politikası gibi birçok konuda Türkiye yeni meselelerle karşılaşmış ve yeni çözümler gerekmiştir.²³⁰

Meselelerin artması kalıcı çözümlerin yapılamaması da milleti istenmese bile çeşitli sebeplerden dolayı karşı karşıya getirecektir. Tabi böyle durumlarda siyaset, siyasiler çok önemli. Planları hayata, psikolojiyi, demokrasiyi nasıl etkileyecek.1973 yılı seçimleri sonucunda CHP 185 milletvekili kazanarak lider parti konumuna gelmiştir. Ecevit 25 Ocak 1974’de Millî Selamet Partisi ile koalisyon hükümeti kurarak görevine başlamıştır. Ancak yeni hükümet çok geçmeden iç ve dış konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle sarsılmaya başlamıştır. İç anlaşmazlık konularından en önemlisini 12 Mart Muhtırası’ndan sonra siyasî sebeplerle tutuklananlara yönelik “*Genel Af Meselesi*” oluşturmuştur. Dış meselenin başında ise Kıbrıs sorunu gelmektedir.

Anlaşmazlıklar CHP-MSP koalisyonunun ve dönemi itibariyle de demokrasinin sonunu hazırlamıştır. Bu gelişme sonrasında 200 günü aşkın sürede yeni hükümetin kurulamaması nedeniyle bir iktidar boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu geçiş dönemi süresince Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından atanan Kontenjan Senatörü Sadi Irmak Başbakanlık görevini sürdürmüştür.12 Nisan 1975 tarihinde Süleyman Demirel başkanlığında AP, MSP, CGP, MHP ve Bağımsızlardan oluşan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. 5 Haziran 1977 seçimlerine kadar süren MC Hükümeti süresince bir yandan Kıbrıs dolayısıyla ortaya çıkan dış politika problemleri ile uğraşılırken, diğer yandan gittikçe artan terör ve anarşi önlenmeye çalışılırken demokrasi bir kenarda beklemektedir. 1978 seçimleri sonrasında 213 milletvekili çıkarmasına rağmen yine tek başına iktidar olabilecek gücü kazanamayan CHP Azınlık Hükümeti kurmayı denemiş ancak başarılı olamamıştır. Bunun üzerine yeniden gündeme ikinci Milliyetçi Cephe hükümeti gelmiş ve Ocak 1978’e kadar

²²⁹ Akyol, Taha. ‘**Kanayan Yara Gençlik**’,1980’lerde Türkiye, Başak Yayınları, Ankara,1980, s.94.

²³⁰ Akyol, Taha. ‘**Yeni Ufuklara Yöneliş; Yeni Meseleler, Yeni Çözümler**’, 1980’lerde Türkiye, Başak Yayınları, Ankara,1980, s.96.

ülkeyi idare etmiştir. Ancak iç ve dışta güvenliğin sağlanamaması, ulusal birliğin kurulamaması ve anayasal sınırların zorlanması gibi nedenlerle verilen gensoru sonucunda iktidar düşürülmüştür. 1979 CGP ve DP'nin desteği ile üçüncü Ecevit Hükümeti kurulmuştur. 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde ağır bir yenilgiye uğraması sonucunda Ecevit Hükümeti çekilmek zorunda kalmıştır.

1980'de yeni bir Demirel hükümeti kurulmuş ve ekonomik alanda 24 Ocak kararları olarak bilinen bir dizi önlem alınmasına karşın, Cumhurbaşkanı'nın seçilmesinde ve terörün önlenmesinde herhangi bir aşama kaydedilememiştir. Ülke genelinde karışıklıklar devam ederken, Millet Meclisi Başkanı Dr. Cahit Karakaş parlamento yaz tatiline girerken 7 Temmuz 1979'da düzenlediği basın toplantısında meclisin geçen dönemde istenilen şekilde çalışmadığını çıkması gereken yasaları çıkaramadığını ve görevini tam olarak yerine getiremediğini belirtmiştir. 1970'li yılların başından itibaren bir sağ-bir sol çatışması ve bu çatışmanın yarattığı terör başta üniversiteler olmak üzere tüm Türkiye'yi pençesi altına almıştı. Günlük ortalama ölen kişi sayısı 30 'a kadar çıkmış ülke evlatlarını siyasi teröre kurban vermiştir. Giderek anarşi tırmandı, çözülemeyen ekonomik kriz durum milleti haylice etkiledi. Sağ-sol çatışması büyüdü. Şehirlerde kurtarılmış bölgeler ortaya çıktı. Her kademedeki eğitim gittikçe zorlaştı ve imkânsız hale geldi. 14 Ekim 1979'daki ara seçimlerde 1970'li yılların başında beri yükseliş tendi tutturana CHP yenilgiyle çıktı. Ap'nin güçlenmesi sonucu Üçüncü Ecevit Hükümeti istifa etmiş Demirel tarafında öteki partilerce dışarıdan desteklenen azınlık hükümeti kurulmuştur.²³¹ Bu arada 1980'de Genel Kurmay Başkanı ve Dört Kuvvet komutanı Cumhurbaşkanı'na tırmanan anarşiden endişe ettiklerini ve buna mutlaka çare gerektiğini ifade eden bir mektup verdiler. Mektubu yılbaşında önce alan Cumhurbaşkanı 2 Ocak günü Başbakan Demirel'e verdi. Bu süreç yaşanırken Demirel ekonomik bir yenileme programı olarak kabul edilen ve Turgut Özal tarafından hazırlanan ünlü 24 Ocak 1980 kararını yürürlüğe koydu.

A-TSK'NIN Uyarı Mektubu (27 Aralık 1979)

27 Aralık 1979 tarihindeki belge Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, kendisinin ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ile Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'un imzalarını taşımaktadır. Ülkede

²³¹ Özdemir, Hikmet. 'Siyasal Tarih(196-1980)Türkiye Tarihi', s.192, FERÖZ Ahmad, 'Modern Türkiye'nin Oluşumu's.173

yaşanan siyasi ve sosyal çalkantılar karşısında Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşünü içeren bir uyarı mektubunu, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e sundu. 2 Ocak 1980 tarihinde, Başbakan ve Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı Süleyman Demirel ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Bülent Ecevit'i Çankaya Köşküne birlikte davet eden Cumhurbaşkanı Korutürk, kendisine sunulan "*Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü*" başlıklı uyarı mektubunun suretini verdi.

Aynı gün Millet Meclisi Başkanı Cahit Karakaş, Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu Başkanı Fahri Özdilek, Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Grubu Başkanı Zeyyat Baykara ile Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu ve Demokratik Parti Genel Başkan Vekili Faruk Sükan'a da mektubun birer örneğini gönderdi. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in, 27 Aralık 1979 tarihli Uyarı Mektubu'nda acilen yaşanan olumsuz durumlar üzerine tedbirler alınması gerektiği şeklinde uyarı vermiştir.

B-Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü

Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli siyasi, ekonomik ve sosyal ortamda her geçen gün hızını biraz daha artıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için; Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak İstiklal Marşımız yerine komünist enternasyonal söyleyenlere, şariat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa bölücülüğe ve Kahramanmaraş olayları gibi olaylara milletimizin tahammülü kalmamıştır. İktidarın taraf tutması kamu görevlilerinin ve vatandaşların bölünmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu durum polis, öğretmen ve diğer birçok kuruluşların ve milletin birbirine düşman kamplara ayrılmasına neden olmaktadır. Bu gibi durumlar nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetleri siyasi partileri uyarmaya karar vermiştir. Bölgemizdeki gelişmeler Ortadoğu'da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İçte anarşist ve bölücüler yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadırlar.

Atatürk milliyetçiliğinden alınan ilham ve hızla vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli şuur ve ülküler etrafında toplamanın; iç barış ve huzurun sağlanmasında temel unsur olduğu apaçık bir gerçektir. Türk Silahlı Kuvvetleri; İç

Hizmet Yasası ile kendisine verilen görev ve sorumluluğun idraki içindedir. Ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimizin bir an önce milli menfaatlerimizi ön plana alarak, anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.

C-Orgeneral ve MGK Başkanı Kenan Evren'in 30 Ağustos Zafer Bayramı Mesajı (30 Ağustos 1980)

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 30 Ağustos 1980 tarihinde Zafer Bayramı dolayısıyla yayınladığı mesajda, Silahlı kuvvetler, güzel vatanımızı kan ve kin gölü haline getirerek parçalamayı amaçlayan anarşik eylemlerinin karşısına büyük bir heyecan ve hassas bir görev bilinci ile dikilmiş bulunmaktadır dedi. Evren, Meclislerin aylardır çalışamaz ve Cumhurbaşkanı seçimi gibi çok önemli bir görevini yapamaz duruma getirilmiş olmasından derin ıstırap duyulduğunu, devlet otoritesinin zafiyet içinde bulunduğunu bildirdi. Siyasi tarihçilere göre, Evren'in bu bayram mesajı, 12 Eylül'den önceki son uyarı niteliğindedir.

6 Nisan 1980'de görev süresi dolmuş olan Fahri Korutürk'ün yerine yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmemesi, ülkedeki siyasi bunalımı daha da arttırdı. Artan asayiş sorunları kör düğüm olmuş bir siyasi sistem, boş bulunan bir Cumhurbaşkanlığı koltuğu ve harap olmuş bir ekonomi ile sarsılan ülkenin artık yeni bir askeri darbe görünüyordu.²³²

Kakofoni, uyumsuz sesler demektir. Bir müzik terimi olmakla birlikte, politikada rahatça kullanılabilmesi mümkündür. Uyumsuz sesler anlamına gelen kakofoni, Haziran 1980'den 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar yaşanan zaman kesiti için en uygun adlandırmadır. Bütün Türkiye'nin katıldığı haykırış, inleme, acı, umut-umutsuzluk, direniş, kavga, ölüm, öfke vb. duyguları barındıran uyumsuz sesler.

1970'ler Türkiye'sinde siyaset yapan pek çok kişi ve çevre, partili veya partisiz siyasi elit (bir iki istisna dışında), askeri darbelere karşı olduklarını "söz" ile ifade edebilirler ama çıkarttıkları uyumsuz seslerin, Generaller tarafından askeri darbenin gerekçesi diye ilan edilmesine, halk kesimlerince verilen desteği inkâr edemezler. 12 Eylül 1980 sabahı, radyodan ordunun parlamentoyu dağıtarak yönetime el koyduğu haberini duyan yurttaşın derin bir

²³² Zürcher, Erik Jan.' **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, 1995,s.321.

nefes almadığını iddia etmek mümkün müdür? Yazarlar tarafında durum, galiba biraz fazlaca çalkalandı, işin tadı tuzu kaçtı, "Şeklindeki değerlendirilmesi"²³³ devlet krizinin ne denli önemli boyutlarda olduğunu ortaya çıkarır.

TBMM'nde pek çok CHP ve AP'li parlamenterin diğerleriyle birlikte büyük heyecan duyarak tempo tuttıkları Paşalar yarışı²³⁴, Haziran ortasında bitmiştir.

Kazananı olmayan bir yarış. Oyları ile destek veren seyircinin durumu ise son derece acıklı. Neyi kaybettiğini öğrenebilmek için 12 Eylül 1980 günü saat 04-00'e kadar bekleme durumunda olduğundan habersiz, rutini yaşamayı sürdürecektir. Ta ki, eleştirmeye değil konuşmaya bile yanaşmadığı tabu, parlamento kapısına kilit vurana kadar.

Siyaset planlaması, uygun hareketlerle hedefe varabilmenin en güvenli yolu diye bilinir ve demokrasilerde halk desteğinden geçer.

1974'te, Ecevit ve arkadaşları, Kıbrıs Harekâtı'nın²³⁵ faydalı olacağı kanısıyla CHP'yi tek başına iktidar yapabilmek için parlamentoyu erken seçime zorlamak yolunu benimsemişlerdir ama tutmadı ya da gerçekleştirmediler. Meclisin çalışmadığını CHP vekili Süleyman Genç şu şekilde ifade ediyor; *"Millet Meclisi dışarıdan halktan etkilenmiyor, çalışamaz halde olduğu için Meclis dışarıyı halkı etkilemiyor. Bir gün sormazlar mı, ne işiniz var orada diye?"*²³⁶

1978 Cumhurbaşkanı seçiminde baştan itibaren kakofoniye katılan siyasi partiler iki ana görüş etrafında toplanmaktadır. Birinci grup CHP, MSP, Kontenjan grubu, CGP, MBG çözümün mevcut parlamentoda aranmasını istemektedirler. Bunlar, kendi aralarında partili veya partisiz aday isteyenler şeklinde ikiye ayrılmaktadırlar. İkinci grup AP, MHP, TBP ve NP'den oluşan ikinci grup, çözümün halka bırakılmasını savunmaktadırlar. Bunlar da halk seçsin veya erken seçim yapılsın diye bölünmüşlerdir.²³⁷ CHP ve AP liderleri birbirlerinden iyice uzaklaşmışlar²³⁸ hatta 1950-1960 yıllarında Başbakan Adnan Menderes ile İsmet İnönü'ye de benzetilmiştir.²³⁹ Başkent ve siyasi çevrelerde acaba ordu olsa böyle olur mu görüşmeleri de yapılmaktadır.²⁴⁰ Milli Güvenlik Konseyi'nin üyesi Orgeneral Nurettin Ersin ise fikrini bizim sosyal yapımız ileri, açık bir demokrasi uygulamasına müsait değildi. (...)

²³³ **Ilıcak**, Nazlı. 'Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Diğer Meseleler', Tercüman, 13 Haziran 1980

²³⁴ Hürriyet, 4 Haziran 1980

²³⁵ **Özdemir**, Hikmet. 'Kıbrıs ve İç Politika', Cumhuriyet, 28 Ağustos 1988

²³⁶ Hürriyet, 5 Haziran 1980

²³⁷ Hürriyet, 14 Temmuz 1980.

²³⁸ **Toker**, Metin. 'Savaş Psikozu', Hürriyet, 27 Temmuz 1980

²³⁹ Yankı, 468 (21-27 Temmuz 1980).

²⁴⁰ Yankı, 287 (28 Temmuz-3 Ağustos 1980)

Bize disiplinli bir idare getirilmeliydi demektir.²⁴¹Orgeneral Nurettin Ersin'in kastettiği yönetim biçimi, Türk Siyaset Tarihi'nde ılımlı Fethi Okyar'ın görevden alınarak, yerine 4 Mart 1925'de başbakanlığa sertlik yanlısı İsmet İnönü'nün getirilmesi ile başlayan "*Takrir-i sükûn*" uygulamaları olabilir.

Bu dönemde İzmir suikastı bazı iç mücadeleler de yaşanmıştır.²⁴²Süleyman Demirel'in erken seçim teklifine hayır diyen Bülent Ecevit sanki Takrir-i Sükûn'u desteklemiştir.²⁴³Tabi aynı durum olmasa bile benzeri durumda da Süleyman Demirel Cumhurbaşkanlığı sürecinde hayır demiştir. Bu durum itibariyle oluşturulan kakofonide herkesin hakkı vardır.²⁴⁴Patilerin bir daha anlaşamamaları üzerine demokrasiyi kurtarmak için ordu 12 Eylül 1980'de bir müdahale daha yapmıştır.²⁴⁵On yıllık aradan sonra yine darbe gündemi oluşmuştur. Tabi darbe senaryoları da çizilmeye başlanmıştır.

D-Darbenin Dayandığı İddia Edilen Üç Senaryo

28 Kasım 1978 tarihinde Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı'nın talimatı üzerine Türkiye'de darbe olasılıklarını konu alan ve üç farklı senaryoyu değerlendiren bir rapor hazırladı. Bu rapor daha önce Ankara'daki Alman diplomatların hazırladığı rapordan pek farklı değildi. İngilizlerin raporunda üç senaryo vardı.

Bu senaryolardan birincisi, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) yanlısı düşük rütbeli subayların düzenleyeceği bir darbeyi öngörüyordu. İkinci senaryo, tepeden gerçekleşecek ve tamamen emir- komuta zinciri dâhilinde bir darbeye ihtimal tanıyordu. Üçüncüsü ise sol eğilimli subayların düzenleyeceği bir darbeyi ihtimal dâhilinde görüyordu. Raporun sonunda ise TSK'nin emir-komuta zincirine bağlı disiplinli bir kurum olduğu belirtilerek "*Darbe olursa tepeden olur*" sonucuna varılıyordu.

²⁴¹ **Arcayürek**, Cüneyt. '**Demokrasi Dur 12 Eylül 1980**', s.150

²⁴² Başbakan Süleyman Demirel'in o günlerde gazeteci Cüneyt Arcayürek'e söylediği şu sözler çok ilginçtin Demin açık konuşmadım. Yanım kalabalıktı. Anlatamadım: Askerlerin baştan beri istedikleri ve Ocak 1980 uyarı mektubunun tek hedefi vardı. Takrir-i Sükûn Kanunu. Bunu asla kabul etmedim. Gelirlerse bunu yapacaklar. Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, s. 190.

²⁴³ Cumhuriyet, 19 Ağustos 1980.

²⁴⁴ **Özdemir**, Hikmet. '*Kakafoni Üzerine*', **Ordunun Olağandışı Rolü**, İzyay. İstanbul, 1994, s.412.413.414.415.416, 1994.

²⁴⁵ 12 Eylül Harekâtına gidiş süreciyle ilgili olarak bkz. **Feroz** Ahmad, a.g.e. s. 422-429; Turan, a.g.e. 5. Kitap, s.285-415; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 2, s.617-626; **Çavdar** Tevfik, a.g.e. s. 233-261.

E-Darbenin Gerekçeleri

a-Siyasi İktidarsızlık

İstikrarlı bir siyasal yönetim oluşturma konusunda 1974'ten beri yaşanan tüm denemeler (CHP-MSP koalisyonu, MC, CHP Hükümeti ve AP Azınlık Hükümeti) başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1 Mayıs 1977 olayları, Postayla gönderilen bombalar,16 Mart, Sivas, Kahramanmaraş ve Çorum olayları,Abdi İpekçi'nin öldürülmesi, Fatsa operasyonu, meclisin birçok görüşmesine rağmen Cumhurbaşkanı seçememesi ve MSP'nin Konya mitingi gibi sebepler 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin sebepleri arasında gösterilmektedir.(Bkz. Ek 13-14) 12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerekçeleri arasında ülkede yaygınlaşan siyasi cinayetler önemli yer tutmaktadır. Özellikle terörü tırmandırmak ve karışıklık çıkartmak amacıyla seçilen hedefler son derece dikkat çekicidir: Savcı Doğan Öz, Karadeniz Teknik Üniversitesi Öğretim Üyesi Necdet Bulut, Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, gazeteci-yazar İlhan Darendelioğlu, İstanbul Üniversitesinden Ümit Doğanay ve Orhan Cavit Tütengil, yazar Ümit Kaftancıoğlu, eski Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak, İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, eski Başbakan Nihat Erim, DİSK Eski Genel Başkanı ve Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Türkler.²⁴⁶1980 Cumhurbaşkanlığı seçiminde MSP ve MHP destekli AP azınlık hükümetinin lideri Süleyman Demirel'in yavaş davranmasında krizi tırmandırarak hedefe varmak o dönem bir politika olabilir. Demirel Çankaya'da CHP'li ya da ordu senatörlerinden birini istememektedir.²⁴⁷

1980'li yıllarda Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı koltuğunda çıkar çevrelerinin temsilcisi olmayan, ülkenin anayasal kurumları üzerinde ağırlığı olabilecek ama özgürlükçü demokrasinin temel kurallarından ayrılmayacak saygın bir kişi²⁴⁸ görmek isteyen Bülent Ecevit,22 Mart 1980 günü grup toplantısında tespitlerini şu şekilde sıralamıştır:

²⁴⁶ Özdemir, Hikmet.'Siyasi Tarih', İz yayıncılık, İstanbul,1994, s.248.

²⁴⁷ Özdemir, Hikmet.'Demirel'in Stratejisine Giriş',Ordunun Olağandışı Rolü, İz Yayıncılık, İstanbul,1994,s.346.

²⁴⁸ Hürriyet,23 Mart 1980

'CHP içinden bir aday çıkarmak, CHP'ndeki adayları serbest bırakmak, isteyen aday olarak ortaya çıkması, öteki partilerin saptayacağı, CHP'ye ters gelmeyecek bir adaya oy vermek, günün koşullarına göre genel başkanın işleri yürütmesi, temasları sürdürmesi, gereken kararı vermesi.'. ²⁴⁹

MSP lideri Prof.Dr. Necmettin Erbakan'ın yeni cumhurbaşkanında aradığı özellikler ise beş maddeyle belirtilmiştir: 'Milletin inancına saygılı ve samimiyetle bağlı olması, Kurtuluşun Batı Kulüpte değil, Milli Görüşte olduğu inanan bir kimse olması, Milleti bütünü ile toplayıcı olması, Dış mihraklara kapılmadan, milli menfaatlerimizi gözetebilecek şuurda olması, Devlet, millet kaynaşmasının büyük önemini müdrik olması'. ²⁵⁰

1980 cumhurbaşkanı seçimi için Alparslan Türkeş'in liderliğindeki MHP milletvekilleri arasında yaygınlık kazanan görüş, 'MHP ve MSP'NİN birlikte kararlaştıracakları AP'li üç adın Süleyman Demirel'e bildirmek suretiyle ortak aday tespit edilmesi ve AP'NİN göstereceği kişinin cumhurbaşkanı seçilmesi şeklindedir'. ²⁵¹ Alparslan Türkeş'in bu açıklamasının yürütülmemesi üzerine Hergün Gazetesi daha Mart ayında seçimde uzamanın ciddi durum yaratacağını ²⁵², buna rağmen uzayacak görüldüğünü ²⁵³, AP ve CHP yüzünden seçimin kilitlendiğini yazmıştır. ²⁵⁴

1961 Anayasa'sı ile Türk Parlamentosu'na olağandışı koşulların bir ürünü olarak yerleştirilen MBG (Milli Birlik Grubu) ve CKG (Cumhurbaşkanlığı Kontenjanı Grubu) ilki, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini gerçekleştiren bir kısım general ve subaylardan, diğeri cumhurbaşkanınca atanan kişilerden oluşmaktadır. CKG için 1966, 1973 ve 1980'deki cumhurbaşkanı seçimleri önemlidir. Çünkü 1980 cumhurbaşkanı seçiminde aylarca süren parlamento turları başlarken aday aday diye adı geçenlerden çoğunun kontenjan gurubu üyesi oluşu bu duruma kanıt olabilir. Listelerde cumhurbaşkanı adaylığı için adı geçen 7 kişi (5'i kontenjan senatörü) sayılırken şunları belirtilmiştir. ²⁵⁵: Cumhurbaşkanlığı için giderek yoğunlaşan kuliste AP ve CHP'li bir üyenin seçilmesinde anlaşmaya varılamadığı takdirde seçilme şansına en çok sahip üyelerin kontenjan senatörleri olduğu bildirildi.

²⁴⁹ Yankı, 470, 31 Mart-6 Nisan 1980

²⁵⁰ Özdemir, Hikmet. 'Siyasetin Yeni Gücü: Milli Selamet Partisi', Ordunun Olağandışı Rolü, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.399,400.

²⁵¹ Tercüman, 29 Mart 1980

²⁵² Hergün, 23 Mart 1980

²⁵³ A.g.g. 24 Mart 1980

²⁵⁴ A.g.g. 28 Mart 1980

²⁵⁵ Özdemir, Hikmet. 'Parlamentodaki Diğer Güçler', Ordunun Olağandışı Rolü, İz Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.409-410,

Bu arada kontenjan senatörlerinden Sefa Reisoğlu, Fahri Çoker üzerinde durulduğu, bu iki üye için CHP’NİN bir itirazını olmayacağı kanısına varıldığı öne sürüldü.²⁵⁶

Siyasi istikrarsızlığın sebeplerinden bir diğeri de parti liderlerinin açıklamaları ve toplantılarıdır.6 Eylül günü Konya’da Necmettin Erbakan önderliğinde yapılan ve darbe liderlerinin şeriat amaçlı bir kalkışma girişimi olarak nitelediği Kudüs Mitingi gösterilmiştir.

22 Aralık 1977’de Bülent Ecevit, İstanbul Florya semtinde bulunan Güneş Moteli’nde daha sonra 11’ler olarak anılacak Adalet Partisinden ayrılan bağımsız milletvekillerinden Enver Akova, Ali Rıza Septioğlu, Mustafa Kılıç, Şerafettin Elçi, Mete Tan, Tuncay Mataracı, Güneş Öngüt, Orhan Alp, Ahmet Karaaslan, Hilmi İşgüzar, Oğuz Atalay ile görüşmüştür. Kurulacak hükümetteki bakanlık koltuğu karşılığıyla Demirel Hükümeti düşürülecektir. 31 Aralık’ta hükümet düşürülmüş ve 5 Ocak 1978’de 229 güvenoyunu sağlayan Ecevit Üçüncü Ecevit hükümetini kurmuştur. Bakanlık koltuğunu istemeyen Oğuz Atalay dışındaki 10 kişiye bakanlık verilmiştir.²⁵⁷ Adalet Partisi bu duruma "*Bir oya bir bakanlık*" diyerek eleştirmiş ve bu hükümet "*Motel hükümeti*" olarak anılmıştır. Demirel bu hükümetin gayrimeşru olduğunu iddia ederek Ecevit’e başbakan demeden hükümetin başı olarak hitap etmiştir.

b-Ekonomik Sebepler

12 Eylül öncesi dönemin son Başbakanı Süleyman Demirel’in 70 sente muhtacız sözü ile özetlenen dış ticaret açığındaki artış ve döviz darboğazı; işsizlik, kıtlık ve işyeri anlaşmazlıkları ile beraber ekonomik sebepleri oluşturur. Bundan dolayı Süleyman Demirel Turgut Özal’ı başbakanlık müsteşarlığına atamış ve IMF ile bu kapsamda bir anlaşma imzalandı. 24 Ocak Kararları olarak bilinen ve o dönemin sandalyesiz Bakanı Turgut Özal’dır. Aynı zamanda 1980’lere doğru tüm dünyada neoliberal bir ekonomik dönüşüm yaşanmaktaydı.

Amerika Birleşik Devletleri neoliberal politikaları hızlandırabilmek için dünyanın çeşitli ülkelerinde sağ hükümetleri işbaşına geçirmek için askeri darbeleri desteklemekteydi. O dönemde Türkiye’de yükselen bir toplumsal muhalefet özellikle işçi ve öğrenci hareketleriyle kendini göstermekteydi. Fabrikalarda grevler artmıştı.

c-Dış Siyasetin Etkileri

²⁵⁶ Hürriyet,18 Mart 1980

²⁵⁷ Motel hükümeti (5 Ocak 1978 - 12 Kasım 1979) ya da Güneş Motel Görüşmeleri

12 Eylül'e giden yolda acaba yabancı ülkelerin, kişilerin parmağı var mıydı? Soru gerçekten önem arz etmektedir ve terörün yayılmasında ABD'nin ve Rusya'nın etkisi olduğu kanaati fazlalıktadır.

Doğu Akdeniz Uzmanı Kenneth Mackenzie tarafından hazırlanan raporda 80 öncesi bazı militan grupların dış bağlantıları üzerinde kesin ifadeler terörizmin yalnızca iç dinamiklerin sonucu olmadığını göstermektedir.²⁵⁸NATO güney kanadının en önemli üyelerinden olan Türkiye'nin siyasi ve ekonomik iktidarsızlığı özellikle ABD tarafından gözleniyordu. Ülkenin her tarafında olumsuz bir şekilde ortaya çıkan anarşi ve ideolojik kamplaşmaların bir benzeri de asayiş ve huzuru sağlamakla görevli polis teşkilatında oluşmuş ve polisin bir bölümü sağ ve sol gruplara ayrılmıştır.

Hatta olaylardan dolayı gözaltına alınan polisler bile olmuştur. Ama olaylar bitmediği gibi her geçen gün artmıştır. ²⁵⁹ İki dernek etrafında toplanan bir kısım polislerin, yasa dışı örgütlerle olan ilişkileri ve militanlarla eylem birliği içinde görülmeleri, basında sık sık dile getirilen konulardan biriydi. Aralarında amirlerinin de bulunduğu 50 kadar polis gözaltına alındı. 22 Aralık 1978'de Cumhurbaşkanı laikliğin kabul edilmişinin 50.yıldönümünde olup biten olayların kardeş katline dönüştürülmesine devletim izin vermeyeceğini söylemiştir.²⁶⁰Ne yazık ki istenilirse bile insanlar tanıdık tanımadık demeden kardeş kavgası da başlamıştı. Bunların bir örneği de Kahramanmaraş'tı. Devlet Başkanının konuşmasından bir gün sonra, milli mücadelemizin kahraman kenti Kahramanmaraş'da kitlesel terörün feci örneği tüyler ürpertici bir katliam olayı patlak verdi. Mesela 22 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'da bir gün önce öldürülen iki öğretmenin cenazeleri kaldırılıyor. Elleri silahlı, taşlı ve sopalı gruplar bazı işyerlerini tahrip etmeye, yakıp yıkmaya başlıyorlar. İlk gün meydana gelen olaylar sonunda ölü sayısı 33, yaralı sayısı ise 300'den fazla. 500'den fazla ev, işyeri tahrip ediliyor. Kentte sokağa çıkma yasağı konulmasına rağmen olaylar kentin diğer yerlerine de yayılmıştır. Bu arada Yunan radyo ve televizyonu, "*Türkiye kardeş kavgasının eşiğinde*" şeklinde yayın yapıyor. Ne yazık ki Kahramanmaraş'taki olaylar ülkenin diğer kentlerine de sığıyor.

²⁵⁸ Doğan, Orhan.'12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi', Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-19.20.yy. Türkiye Tarihi, Okutman Yayıncılık, Ankara, Eylül 2011,s.362

²⁵⁹ Polder, Polbir, Töbder, Többir, Ülkü Bir, ismindeki guruplara emniyet teşkilatının da üye oldukları bilinmektedir.

²⁶⁰ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 'Polisin Bölünmesi',12 Eylül Öncesi ve Sonrası, TTK. Ankara,1981,s.50,51.

İstanbul ve Ankara'da ortaokul ve liselerle, bazı üniversite ve yüksekokullar kapatılmıştır.26 Aralık 1978'de olayların devam etmesinden dolayı sürerken, sabaha karşı toplanan Bakanlar Kurulu, sabah saat 07.00'den itibaren 13 ilde Sıkıyönetim ilan ediyordu.

Hükümetin Sıkıyönetim ilanına ilişkin tezkeresi, TBMM Ortak Toplantısında 537 oyla kabul edildi. Kahramanmaraş'ta güçlükle önlenebilen olaylar sırasında 109 kişi hayatını kaybetmiş, 500 ev ve işyeri yakılıp yıkılmış, 176 kişi de ağır şekilde yaralanmıştı.²⁶¹

Kahramanmaraş'ta yaşananlar yabancı basın yayın organlarında şöyle anlatılıyordu:

Le Monde - 24 Aralık 1978:"... Kahramanmaraş'taki son olayları artık sadece 'terörizm' sözcüğü ile nitelemek imkânsızdır... Mezhep rekabetleri siyasal çatışmalara meydan verebilir..."

Deutsche Welle — 25 Aralık 1978:"... Aşırı sağ ile aşırı sol arasındaki anlaşmazlık 60 kişinin ölümüne yol açtı... Saldırlardan aşın sağ sorumlu tutuldu..."

Olup biten olayların önlenememesinden dolayı muhalif kesim hükümete gensoru vermiştir. Muhalefet lideri ise özetle şöyle diyordu:

"... Yaşanılan olumsuzluklardan dolayı Hükümeti sorumsuz saymak mümkün değildir... "bir günde anarşiyi durdururuz", "anaların gözyaşını bir günde durdururuz", "bir memlekette bir kişi ölürse o memlekette hükümetler düşer" diyerek hükümeti bildiğiniz gibi ele geçirenlerin bir senelik dönemlerinde, ülkede 5865 olay vuku bulmuş ve 1 173 vatandaşımız hayatını kaybetmiştir. Görüyor musunuz hükümeti, burnunun ucunu görmekten aciz..."

Diğer bir parti lideri ise şunları söylüyordu:

"... Bu milli bir faciadır ve ne yazık ki aslında sebepleri itibarı ile Kahramanmaraş'a münhasır ve lokal bir hadise değildir. Hükümet bunu hiçbir zaman anlamamıştır. Çünkü Başbakan olan zat, Türkiye'de bu soğuk harbi sürdüren güçlerin varmak istedikleri nihai hedefe daha değişik yöntemlerle, kapının tokmağını çevirerek varabileceğini ilân etmiştir." ²⁶²

Muhalefet sözcülerinin iddialarına cevap veren iktidar partisi sözcüsü konuşmasında özetle şöyle demişti: Hükümette önceden de olaylar olduğunu bundan dolayı da bütün her şeyin bugün olmuş gibi değerlendirilmesinin hiç iyi olmadığını söylemektedir. Geçmişte ülkede Türkiye'de darbe olursa ne yapmalıyız? Sorusuna da diplomatlar öyle bir durum

²⁶¹ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 'Kahramanmaraş'ta Kardeş Kavgası', 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, TTK, Ankara, Aralık, 1981, s.51-52-53

²⁶² Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 'Gerçekler Görülemiyor.', 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, TTK, Ankara, Aralık, 1981, s.58.59.60.61.

gözüküyor şeklinde cevap vermişlerdir. Hatta ordunun bile ABD, Batı Almanya, OECD ve NATO ilişkilerinden dolayı istemeyeceğini duyurmuşlardır. Askeri Müdahale yapılmadan Sayın Parti Genel Başkanları bakalım kısaca ne diyorlar ya da nasıl olacak demokrasi...

15 Mart 1978, Başbakan Bülent Ecevit: "*Halkımıza barış içinde yaşamayı, gençlerimize can güvenliği içinde öğrenim yapmayı çok görenlere demokratik hukuk devleti kuralları içinde hadleri bildirilecektir... "*

19 Mart 1978, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel: "*Hükümetin işbaşına gelmesinden bugüne kadar geçen süre içinde 180 kişi ölmüş, 754 kişi yaralanmış ve 101 soygun olayı meydana gelmiştir... Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu derhal Meclislerden geçirilmelidir''*

Haziran 1978, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan: "*Hükümet iç harp çıkarmak isteyenlerin oyuncağı haline gelmiştir."*

Haziran 1978, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel: "*Sine-i millete dönmek de vardır."*

18 Haziran 1978, Başbakan Bülent Ecevit: "*Toplumda huzur ve güvenlik sağlanmıştır, artık anarşiden söz edilemez."*

24 Haziran 1978, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel: "*Motelde doğan hükümet çoktan can verdi."* ²⁶³

Eylül 1978, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel: "*Halkı sokağa döken Ecevit'tir. Bu hükümetin zevali mutlaktır. Rejimi zedeleyen bugünkü hükümet de bunun başıdır. Ona ne çağrısında bulunayım, onunla mücadele ederim. Onu yapıyorum zaten."*

5 Kasım 1978, Başbakan Bülent Ecevit: "*Sağcı oldukları saptanan şiddet eylemcilerinin tamamına yakını, ya MHP'lidir, ya ülkücü dernekler üyesi veya onların kayıtlı olmayan adamlarıdır. 1970 tarihli Emniyet Genel Müdürlüğü raporunda, Nazi teşkilatlarının bir benzeri olarak MHP'nin kurduğu kamplarda ateşli silahlarla talim yapıldığı açıkça ortaya konmaktadır."*

5 Kasım 1978, MHP Genel başkanı Alparslan Türkeş : "*MHP hakkında herhangi bir rapor yoktur... İleri sürülen rapor düzmecedir."*

²⁶³ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 'Şöyle Dediler, Böyle Dediler', 12 Eylül Öncesi ve Sonrası TTK. Ankara, Aralık 1981, s.53.54.55.56.

5 Kasım 1978, İçişleri Bakam İrfan Özyaydın :*"Rapor gerçektir. Verildiği kişiler arasında Demirel'in de adı bulunmaktadır."*

Aralık 1978, Başbakan Bülent Ecevit:*"Bazı kimseler hükümeti yıkabilmek için Türk Ulusu'nu bölmeye çalışıyorlar."*

Aralık 1978, CGP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu:*"Yeter artık diye haykırıyoruz."*²⁶⁴

1980 Eylül'ünde Türkiye'de siyasal partiler arasındaki kısır çekişmeler, yapıcı ve sorunları çözüme kavuşturacak davranışlardan uzak olarak devam ederken, anarşi ve terör olayları da bütün şiddetiyle sürüyordu.

1980 Eylülünün ilk yarısında cereyan eden olaylar basında şöyle yer alıyordu:

Hilvan'da APO'cu militanı kaçırmak isteyenler bir astsubayı öldürdü.

2 Eylül... Anarşik olaylarda dün 20 kişi öldürüldü. Adana'da 8, İstanbul'da 5, Ankara'da 2 polis Siirt, Mardin, Artvin ve Tokat'ta birer kişi silahlı saldırılar sonucu öldürüldüler. Malatya, Antalya, Mersin, İzmir ve Van'daki soygunlarda toplam 13 milyon 800 bin çalındı. Rize'nin Pazar İlçesindeki çatışmada 7'si polis, 10 kişi yaralandı.

Türk iş Genel Başkanı

"... Ülkemizdeki olağanüstü durumlar ciddiyetini korumaktadır. Anarşi ve terörde bir gerileme olmamıştır.

Fakat bu ağır ye giderek ağırlaşan sorunların altında inleyen ülkemiz çare beklerken, şifa kaynağı diye bakındığımız Parlamento ne yapıyor? Derde deva olacak yüzlerce tasarı ve teklif sırada görüşme beklerken, aylardır Devlete bir Başkan seçemeyen Parlamento, kısır çekişmelerin aleti haline getirilmiştir... Hergün dinlemekten bıktığımız faydasız demagojilerin arenası yapılmak istenen TBMM'yi çalışamaz hale sokan siyasi entrikacıları, millete şikâyet ediyorum..."Başbakan,"... Anarşiye, teröre karşı azimli topyekûn bir mücadele sürdürülmektedir. Devletin giremediği yer, Ankara'da da, başka yerde de yoktur. Devlet, eninde sonunda, hainleri bozguncuları, yaptıklarına pişman edecektir..."6 Eylül... Ordu'nun Aybastı İlçesinde bir evi basan silahlı ve maskeli teröristler 5 kişiyi kurşuna dizdiler ve 2 kişiyi de ağır yaraladılar. Mardin ve Fatsa'da iki kişi öldürüldü.²⁶⁵

²⁶⁴ A.g.e. s.57-58.

²⁶⁵ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 'Eylül 1980'nin İlk Yarısı', 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, TTK. Ankara, Aralık, 1981, s.185,186.

Bir başka gündem konusu ise irticaydı.

"Kudüs'ü Kurtarma Günü" adı altında düzenlenen mitingi, kent caddelerinde yaptıkları bir yürüyüşle başlattılar.

Bir meydana toplanan gruplar, istiklal Marşının söyleneceği anons edilince "Düzene isyan" "Şeriat haktır, inanmayan alçaktır" şeklinde yeniden bağırmaya başladılar. Mitingde konuşan MSP Genel Başkan Necmettin Erbakan topluluğa hitaben şunları söylüyordu: Müslümanların mukaddes şehri; Kudüs'e yaptıkları tecavüz karşısında Kudüs'ü mutlaka kurtarmanın inanç ve azmini de yaşıyoruz...'Yurt dışında yürütülen irticai faaliyetler o kadar ileri gitti ki, bir kısım yabancı basında 'Türkiye'de de İran'a benzer bir İslam devrimi gerçekleşebilir mi?' şeklinde yorumlar bile yapılabilir.²⁶⁶

Aylar geçiyor, ölüm, yaralama, bombalama, cezaevlerindeki isyanlar, kamplaşmaların acı neticeleri, banka soygunları, yokluklar, boykotlar, yürüyüşler Ve bütün bunların dışında milletin ümitle baktığı Parlamentoda, siyasilere hemen her gün beyanları.²⁶⁷

Bir diğer olay da Fatsa olaylarıdır.

14 Ekim 1979'de yapılan ara seçimler sonrası Devrimci Yol'un bağımsız adayı Fikri Sönmez CHP adayının (Zeki Muslu) 1150, AP adayının (Ali Rıza Özmaden) 850 oy aldığı seçimde 3096 oyla Fatsa Belediye başkanı seçildi. 8 Temmuz 1980'de askerî birlikler Fatsa ilçesine gönderilmiş ve 9 Temmuz 1980 tarihinde Kenan Evren ordu komutanlarıyla beraber inceleme yapmak için Fatsa'ya gitmiştir. Bakanlar Kurulu tarafından, Küçük terör odaklarında baskınlar yapılmasına ilişkin kararlar 11 Temmuz sabah erken saatlerinde asker ve polis "nokta operasyonu" düzenlenmiş ve Fatsa Bağımsız Belediye Başkanı Fikri Sönmez ile beraber 300 kişi gözaltına alınmıştır. Bunlardan 250 kişi 15 Temmuz'da serbest bırakılmış 12 Temmuz'da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve kaymakam görevden alınmıştır. DİSK genel başkanı ise Demirel'i Çorum'u unutturmak için Fatsa olayını yaratmakla suçlamıştır. Sönmez 18 Temmuz'da tutuklanmıştır. Kenan Evren 25 Ekim 1982'de Trabzon gezisi sırasında yaptığı bir konuşmada bu olayla ilgili şu sözleri sarf etmiştir: *'Ve yine biliyorduk ki, Fatsa kurtarılmış bir kasaba idi, vatandaşlar sorunlarını, mahalle komitelerine bildirmekte ve şikâyetleri*

²⁶⁶ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *'İrticanın Kuvvet Gösterisi', 12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, TTK. Ankara, Aralık, 1981, s. 187.

²⁶⁷ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *'Polisin Bölünmesi', 12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, TTK. Ankara, Aralık, 1981, s. 187, 188.

kendilerinin taktıkları isimle buralardaki (Halk Mahkemelerinde) neticelendirilmekte ve hatta cezalar sokak ortasında herkesin gözü önünde kurşunlanarak icra edilmekteydi.’²⁶⁸

Yavuz Donat, Kenan Evren'in cümleleriyle 12 Eylül müdahale sürecini şu şekilde anlatmıştır.

Kenan Evren'in anılarından çarpıcı anekdotlar paylaşan Donat, ihtilal tarihi için aslında 11 Temmuz'un belirlenmiş olduğu bilgisini aktardı. Donat, müdahale hazırlığının bir yıl önce başladığına da yer verdiği yazısında Evren'in iki kurmay subaya darbe için uygun zamanı tespit etmeleri görevi verdiğini yazdı.

İşte adım adım 12 Eylül:

Aslında ihtilal 12 Eylül'den önce olacaktı..."11 Temmuz" diye kararlaştırıldı."Plan" neden bozuldu, "tarih" neden ertelendi?

Kenan Evren'den dinleyelim:

CHP, Demirel hükümetini düşürmek için gensoru verdi... 3 Temmuz'daki gensoru oylamasında hükümet düşecekti. Ama Demirel, 214 güvensizlik oyuna karşı 227 güvenoyu alarak iktidarda kalmıştı. Erbakan'ın partisi CHP'ye oyun oynamış ve Demirel hükümetine güvenoyu vermişti. Bu hal de bizim plânımızı bozmuştu. Plan "neden mi" bozuldu?

Evren anlatsın:

Zira güvenoyuna rağmen müdahaleyi gerçekleştirecek olursak, CHP'nin düşüremediği hükümeti biz düşürmüş olacaktık ki... Demirel'in zaman zaman diline doladığı CHP+ Ordu = İktidar sözlerine haklılık kazandıracaktık. Böyle bir duruma düşmeyi hiç istemezdik. Bu aksi tesadüf beni 11 Temmuz'da gerçekleştireceğimiz harekâtı tehir etme kararına götürdü. Aksi tesadüf İhtilalin gecikmesinin "bir nedeni daha" var...

Evren söylesin:

8-9-10 Temmuz günleri Paris'te yapılacak borç erteleme görüşmeleri de 22 Temmuz'a kalmıştı. Sanki bizim yapmayı kararlaştırdığımız yönetime bütünü ile el koyma harekâtımızı haber almışlardı. Bu iki aksi tesadüf sebebiyle müdahale gecikti.

²⁶⁸ **Oran**, Baskın. 'Fatsa Konuşması', **Kenan Evren'in yazılmamış Anıları**, Belge Araşt. Fadıl KOCAGÖZ, s.46,Bilgi Yayınevi, Mayıs 1989,İstanbul.

Çankaya

Fahri Korutürk'ün "süresi" dolmuştu...

Çankaya'da "Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil oturuyordu." Meclis'te tur üstüne tur atılıyordu... Ama Cumhurbaşkanı seçilemiyordu. (Ki bu da ihtilal sebepleri arasında sayılmıştı.) İşte o süreçte Başbakan Demirel "Cumhurbaşkanı'nı halk seçsin" dedi. Bu öneri Kenan Evren'in hoşuna gitmedi...

"Sebebini" Evren söylesin:

Eğer teklifi kabul edilir de Cumhurbaşkanlığı seçimi için halka gidilirse, nasıl olsa kendisinin göstereceği aday rahatlıkla seçilecektir. Hatta kendisini de aday göstermesi mümkündür. Görüldüğü gibi ustaca oynanmış bir oyundur.

Eski defterler

"İhtilale... İhtilal öncesine... Darbe hazırlıklarına" dair bugün yazdıklarımız... Hep Evren'in anlattıklarından... Hayır, hayır "savcılık iddianamesinden ya da yargıdaki ifadesinden" değil... Kendisinin kaleme aldığı kitaptan:

Kenan Evren'in Anıları...

Hazırlık

İhtilâl 12 Eylül 1980'de oldu, ama... "Hazırlığı" tam bir yıl önce başladı. Nasıl mı?..

Onu da yine Evren anlatsın:

Kuvvet Komutanları ile mutabık kaldıktan sonra İkinci Başkanım Org. Haydar Saltık'a senin başkanlığında çok itimat ettiğimiz iki kurmay subayla bir çalışma grubu kurunuz. Ancak esas görevleri, bir müdahale zamanı gelmiş midir?..Müdahale mi daha iyi netice verir yoksa ilgilileri ikaz mı daha münasiptir?.. Bunları etüt etsinler ve zaman zaman bana rapor versinler. Rapor daktilo ile değil, el yazısı ile olmalı ki gizlilik ihlâl edilmesin. Saltık bu görevi aldıktan sonra iki kurmay subayı seçti, bana bildirdi, tasvip ettim ve ekip 11 Eylül 1979'dan itibaren çalışmaya başladı.²⁶⁹

Yıllardır yaşanan bütün olumsuzluklar bir şeylerin habercisiydi fakat yeri zamanı ve nasıl olacağı pek fazla tahmin edilemiyordu.

1979'un sonlarında Türkiye'de ABD'nin senaryoları yavaş yavaş uygulanmaya başlanıyordu. Yani kara Eylül'ün ayak sesleri duyuluyordu. Uzun bir süredir devam eden

²⁶⁹ Donat, Yavuz. 'Subayların Vazifesi Darbe Anı Kollamaktı', 03.04.2012 Sabah Gazetesi

terör, cinayetler, katliamlar, iç savaş tahrikçilerinin ortaya koymuş olduğu provokasyonlar, kitlesel çatışmalar adım adım hedefine ulaşmıştı. Orgeneral Bedrettin Demirel, gazeteci Cüneyt Arcayürek ile yaptığı söyleşide bunu şöyle dile getiriyordu:

Benim kanaatim, 1978'de en geç 1979'da müdahalenin yapılmasıydı, her gün cinayetler işleniyor, önlenemiyor, tırmanıyordu. Bu yargımı, Sayın Evren'e, daha 1978'de, hele 1979'da açık seçik söyledim(...)

Sayın Evren bütün bu olumsuz durumu görüyordu, kabul ediyordu. Fakat bir ordu müdahalesi için "zamanın iyi seçilmesi" kanaatinde idi. Sorun zamanlama sorunuydu yalnızca.

Darbeciler 13 Aralık 1979'da Selimiye'deki 1. Ordu Karargâhında bir araya geldiler. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren kara, hava, deniz komutanlarına hitaben "müdahaleden önce siyasilere bir imkân daha tanıyalım, belki toparlanırlar, bir uyarı yollayalım" dedi. Bu görüş komutanlarca da kabul gördü. 12 Eylül sonrası darbeci komutanlardan Bedrettin Demirel'in tarihe geçen şu sözü o günlerin bir işareti değil miydi?

"İhtilalin olgunlaşması için daha fazla kan dökülmesini bekledik." Ordunun gayri resmi denetimi ardında bir partiler üstü hükümet çağrısında bulunma görüşüldü; uyarı mektubunda karar kılındı.

27 Aralık 1979'da Evren tarafından Korutürk'e verildi. Korutürk, politikacıların önerileri dikkate almamaları halinde ne yapacaklarını generallere sordu. Evren, son çare olarak müdahale edip meclisi kapatmaya hazır oldukları yanıtını verdi. Ne var ki, Cumhurbaşkanı bir darbenin sorunları daha da kötüleştireceğini düşündüğünü ve normal anayasal mekanizmalar içinde düzenin sağlanması gerektiğini açıkladı. Aslında bu muhtıra 12 Eylül'ün habercisiydi. Yani Eylül'ün ayak sesleri duyulmaya başlanıyordu. 4 Ocak 1980 günü İstanbul Ticaret Odası Başkanı Nuh Kuşçulu, basına verdiği demeçte burjuvazinin görüşünü şöyle seslendiriyordu. "Silahlı Kuvvetler düşüncemize tercüman oldu". IMF'nin talimatları doğrultusunda uygulamaya konulan 24 Ocak kararlarının mimarı Demirel'in DPT müsteşarı Turgut Özal'dı. Alınan kararların ordu komuta kademelerinde Turgut Özal'ın inisiyatifi belirleyiciydi. "Komutanların" 24 Ocak operasyonu hakkında bilgilendirilmesi gerektiği konusunda Demirel'i ikna eden Özal; 8 ve 30 Ocak'ta Genelkurmay'da generallere bu karar paketi hakkında bizzat brifing verdi. 1980'e girerken Ortadoğu'da ilginç gelişmeler oluyordu. Sovyetler, Afganistan'ı işgal etmişti. ABD'nin Ortadoğu'daki ileri karakollarından biri olan İran'daki Şahlık rejimi de devrilmişti. ABD böylelikle en önemli müttefikini

*kaybediyordu. Ortadoğu'daki anti-Amerikancı politikalar Pentagon'u rahatsız ediyordu. ABD-Türkiye ilişkileri demokratik ve sivil rejimde Kıbrıs ve Ege meseleleri yüzünden pekiyi gitmiyordu. NATO'nun komutanı General Rogers kendisine muhatap olarak Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'i seçmişti.*²⁷⁰

F-12 Eylül Bildirisi

27 Mayıs 1960 müdahalesi ve 12 Mart 1971 muhtırasının ardından 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Türkiye Cumhuriyeti tarihinde silahlı kuvvetlerin yönetime üçüncü açık müdahalesidir. (Bkz. Ek 15)

Bu müdahale ile Süleyman Demirel'in Başbakan'ı olduğu hükümet görevden alınmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi lağvedilmiş, 1970 sonrasında değiştirilen 1961 Anayasası tamamen rafa kaldırılmış ve Türkiye Siyaseti'nin yeniden tasarlandığı bir askeri dönem başlamıştır. Yukarıda da ifade ettiğim gibi ordu da olup bitenleri yakından takip etmiş ve müdahale çalışmalarını Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve İkinci Başkan Haydar Saltık²⁷¹ yürütmüştür. Bu harekâtın gerekçeleri incelendiğinde bunlar:

“Ülkeyi karanlığa ve acze itenlere dur demek, Atatürk ilkelerine ve demokrasiye işlerlik kazandırmak, ulusal birlik ve beraberliği sağlamak” gibi önemli konulardır.

Bunların ana amacı ise; ulusal varlığı güven içinde bulundurmak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.²⁷²Ordunun daha önceki müdahalelerinde de aynı ifadeleri görebiliriz.

G-Darbeler Cumaları Yapılır

Bugün kuvvet komutanları ve yeni İkinci Başkan Öztörün Paşayı çağırdım ve kendilerine ‘Müdahale tarihi 12 Eylüldür. Hemen hazırlıkları tamamlayın’ dedim. Çünkü etrafa Demirel'in erken seçim isteyeceği söylentileri sıklaştı. Eğer bu gerçekleşirse -aslında bu adamların oturup bir konu üzerinde anlaşabileceklerini düşünemiyorum- o zaman çok geriye atar.12 Eylül, cumaya rastlıyor, önü tatil. Ayrıca,

²⁷⁰ Arcayürek, Cüneyt, ‘12'Eylül'e Doğru Koşar Adım’, Cilt: 9, Bilgi Yay. Ankara 1988, S. 269.

²⁷¹ Birand, M.Ali. ‘Müdahalenin Beyni İki Kişiydi’,12 Eylül Saat 04.00,Karacan Yayınları, İstanbul,1985,s.120.

²⁷² Erendil Muzaffer, a.g.m. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.255.

halkın tasvibini almak açısından iyi bir seçim olduğu kanaatindeyim hafta tatildir, diye 27 Mayıs ile 12 Mart da cumaya rastlamadı mı?²⁷³

12 Eylül 1980 Cuma günü saat 03.59'da Türkiye radyoları televizyonları (TRT) İstiklal Marşı'nın çalınmasıyla birlikte yayına geçti. Daha sonra anons yapılmadan Harbiye Marşı çalındı. Marşın bitiminde Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren imzasıyla yayınlanan Milli Güvenlik Konseyi'nin bildirisi okunmaya başlandı.

Ğ-Milli Güvenlik Konseyi

'Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altındadır. Aziz Türk Milleti:

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemektir. Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır. Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurttta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı

²⁷³Oran, Baskın. 'Darbeler Cumaları Yapılır' Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları, Belge Araşt. Fadıl KOCAGÖZ, Bilgi Yayınevi-3.Baskı, Ankara, Haziran,1989,s.37,38.

*açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenmelerini beklerim.'*²⁷⁴

4-12 Eylül 1980 Sonrası Açıklamalar

A-Parti Liderlerine Tebliğ (12 Eylül 1980)

12 Eylül bildirisinin radyoda okunduğu saatlerde (04.00), parti liderlerine, "geçici süreyle ikamet edecekleri" yerler tebliğ ediliyordu. Tebliğde, Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel ile Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Gelibolu-Hamzaköy'de ikamet edecekleri bildiriliyordu.

Milli Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in İzmir-Uzunada'da "geçici süreyle ikamet edecekleri" belirtiliyordu. Türkeş dışındaki parti genel başkanları, tebliğden hemen sonra evlerinden alınarak Etimesgut Askeri Havaalanına getirildiler. Ecevit ve Demirel, önce uçakla İstanbul'a, daha sonra helikopterle Çanakkale'ye, Erbakan ise uçakla İzmir'e götürüldüler. Nazmiye Demirel ile Rahşan Ecevit de eşleriyle birlikte Hamzaköy'a gittiler. MHP Genel Başkanı Türkeş ise, evinde bulunamamıştı. Milli Güvenlik Konseyi, 13 Eylül'de yayınladığı bir bildiri ile Türkeş'in teslim olmaması halinde suçlu duruma düşeceğini bildirdi.

Bu bildiriden sonra Türkeş, 14 Eylül sabahı Ankara Merkez Komutanlığı'na teslim oldu. Türkeş, aynı gün Uzunada'ya gönderildi. Parti genel başkanlarına tebliğ edilen yazı şöyle: Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak amaçtır. Buna göre İç Hizmet Yasasının kendisine tevdi ettiği Cumhuriyeti kollama ve koruma yetkisine dayanarak yüce Türk Milleti adına ülke yönetimine el koymuştur. Parlamento ve Hükümet feshedilmiş, siyasi faaliyetler durdurulmuştur. Parlamento üyeliği sıfatınız kaldırılmıştır. Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur. Can güvenliğiniz Türk Silahlı

²⁷⁴ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 'Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu', 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, TTK. Ankara, Aralık, 1981, s.196-197.

Kuvvetlerinin teminatı altındadır. Bu maksatla, emniyet içinde evinizden havaalanına götürülecek, oradan uçakla (Hamzaköy/Gelibolu'ya) (Uzunada/İzmir)²⁷⁵ gideceksiniz. Arzu ettiğiniz takdirde ailenizi de yanınızda götürebilirsiniz. Bu talimat ile belirtilenler dışındaki her türlü tutum ve davranışınız suçtur.

Rica ederim, Kenan Evren Orgeneral Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı²⁷⁶

B-Kenan Evren'in Radyo-Televizyon Konuşması (12 Eylül 1980)

Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 12 Eylül'de radyo ve televizyondan saat 13.00'de bir konuşma yaparak, yönetime el koymalarının nedenlerini şu şekilde açıklamıştır. 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla sizlere radyo ve televizyondan hitap etmek imkânını bulmuş ve ayrılan kısıtlı süre içerisinde mümkün olduğu kadar, yurdumuzun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu da açıklamaya çalıştım. Yine çok iyi hatırlayacaksınız ki, iki yıldır her fırsattan istifade ile muhtelif defalar verdiğim beyanat ve radyo-televizyon konuşmalarında da bu hayati önemi olan konuları dile getirmiştım. Milli birlik ve beraberliğe en fazla muhtaç olduğumuz dönemlerde bile kutuplaşmalar ve bölünmeler adeta teşvik edilmiş; yangını beraberce söndürmek yerine, üzerine benzin dökülerek memleket bilerek veya siyasi çıkarlar uğruna, sırf iktidara gelebilmek pahasına bir yangın yerine çevrilmek istenmiştir. Aradan geçen 8 aylık süre içerisinde yaptığımız sayısız uyarılara rağmen hemen hemen bu tedbirlerin hiç birine yasama ve yürütme organları ile diğer anayasal kuruluşlardan yeterli bir cevap alınamamış ve bu konuda müspet faaliyetleri de izlenememiştir.

Son iki yıllık süre içinde terör 5.241 can almış, 14.152 kişinin yaralanmasına veya sakat kalmasına sebep olmuştur. İstiklal Harbinde, Sakarya Savaşındaki şehit miktarı 5.713, yaralı miktarımız 18.480'dir. Bu basit mukayese dahi Türkiye'de hiçbir insanlık duygusuna değer vermeyen bir örtülü harbin uygulandığını açıkça ortaya koymaktadır. İşte bütün bunlar ve buna benzer sayılabilecek ve hepiniz tarafından yakinen bilinen daha birçok sebeplerden dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri ülkenin ve milletin bütünlüğünü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini sağlayarak korkudan kurtarmak, refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hâkimiyetini, diğer bir deyimle devlet otoritesini

²⁷⁵ Demirel ve Ecevit'e verilen metinde adres Hamzaköy/Gelibolu olarak gösterilirken, Erbakan'a verilen metinde adres Uzunada/İzmir idi.

²⁷⁶ Can, Ahmet Tahir. 'Parti Liderlerine Tebliğ', 'Nasıl Darbe Yaptım ?-Kenan Evren 12 Eylülü Anlatıyor, Anatolia Kitap, İstanbul 2012, s.47-48

tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, NATO dâhil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır. Birçok tutum ve davranışlarıyla demokratik özgürlükçü parlamenter sisteme inancını defalarca kanıtlayan Türk Silahlı Kuvvetleri, en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nu kurarak, yürütme sorumluluğunu bu kurula bırakacaktır.

Ferdin ve toplumun huzur, güven ve refahına önem veren özgürlükçü demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetime ülke idaresini devredecektir.

Yurtta kan dökülmemesi için bütün vatandaşlarımın tahriklere kapılmaksızın sükûnet içinde yayınlanacak bildirimler doğrultusunda hareket etmelerini ve ikinci bir bildiriye kadar sokağa çıkmamalarını rica ederim. Vatandaşlarımın birbirlerinin hak ve hukukuna saygılı olmalarını, sevgi içinde kırgınlıklarını unutmalarını, hepimizin bu mübarek topraklar üzerinde aynı haklara sahip bir Türk vatandaşı olduğumuzun unutulmaması gerekmektedir. Bu anlayış içerisinde halkın yeni yönetime yardımcı olmalarını vatanperverlik ve asil karakterlerinden bekler, mutlu ve aydınlık yarınlar dilerim. ²⁷⁷

C-Kenan Evren'in Devlet Başkanı Olarak Ant İçmesi (13 Eylül 1980)

Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 12 Eylül ile birlikte Devlet Başkanlığı görevini de üstlendi. Kenan Evren, Milli Güvenlik Konseyi üyeleri Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun önünde 13 Eylül 1980 tarihinde TBMM tören salonunda ant içmiştir. Kenan Evren'in içtiği and:

Yüce Türk Milleti,

Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu bütün sorunları, Atatürk ilkelerine bağlı kalarak, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir tesir altında kalmaksızın ve hiç bir karşılık beklemezsizin çözümlenmek amacıyla kendimi Türk Milleti'ne adadım.

²⁷⁷ A.g.e.s.50-51

Vatanın ve milletin mutluluğuna, birlik ve beraberliğine çalışacağıma, devletin bağımsızlığına, vatanın ve milletin bütünlüğüne yönelecek her tehlikeye karşı koyacağıma, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzenlenmesi için çalışacağıma, Türkiye Cumhuriyeti'nin şan ve şerefini koruyup yüceltmek ve üzerime aldığım görevi yerine getirmek için bütün gücüm ve varlığımla çalışacağıma, namusum ve şerefim üzerine and içerim.

“Bayrak Harekâtı” adı verilen bu müdahale ile Türk Silâhlı Kuvvetleri yönetime el koyarak Milli Güvenlik Konseyi Rejimini başlatmışlardır.

Konsey üyeleri ‘Milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve lâik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir Anayasa düzeni vaadini de içeren bir metin ile 18 Eylül 1980’de TBMM binasında and içmişlerdir.’²⁷⁸

Konsey Başkanı Orgeneral Kenan Evren aynı zamanda Devlet Başkanı olmuştur. Konsey kararıyla tüm siyasi partiler kapatılmış, liderleri gözaltına alınmış ve siyasetten uzaklaştırılmışlardır. Bu dönemde 1961 Anayasası askıya alınmış, TBMM kapatılmıştır. TBMM yerine Danışma Meclisi kurulmuştur. MGK ve Danışma Meclisi’nden Kurucu Meclis oluşturulmuştur. Bu meclis de yeni anayasayı hazırlamakla görevlidir.

12 Eylül 1980 döneminde ilk iş olarak, anarşi ve terörün önüne geçilmeye çalışıldı. Türkiye’de yeniden huzur ve sükûn tesdis edilmeye çalışıldı. Devlet Başkanı Kenan Evren, Türkiye’deki olaylara seyirci kalan ve hatta zaman zaman değişik şekilde destek veren Avrupalılara hitaben ‘ *Bazı Avrupalı dostlarımız herhalde akliselime ulaşmıştır*²⁷⁹’ şeklinde açıklama yapmıştır.²⁸⁰

Başbakanlığa atanacak kişi üzerinde doğan görüş ayrılığı 20 Eylül günü çözülebildi. Çünkü ilk başlarda isim Turan Feyzioğlu idi. Fakat kulisler bunu kabul etmiyorlardı ve isim Bülent Ulusu oldu.²⁸¹ 12 Eylül döneminde Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından hükümeti kurma görevi Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Emekli Oramiral Bülent Ulusu’ya verilmiş ve

²⁷⁸ Milli Güvenlik Konseyi şu üyelerden oluşmuştur: Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun. Devlet Başkanlığı görev ve yetkilerini de Kenan Evren üstlenmiştir. MGK Genel Sekreterliğini ise Haydar Saltık atanmıştır. Bkz. Sina Akşin ve Diğerleri, Bugünkü Türkiye 1980-1995, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.26-27.

²⁷⁹ Gürsel, Seyfettin. ‘1980’li Yıllar ve Sonrası’, Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000,c.4,YKY,2002,s.16.

²⁸⁰ 13 Mayıs 1981 günü Mehmet Ali Ağca’nın Papa İkinci Johannes Paulus’u Vatikan’ın San Pietro Meydanı’nda yaralamasını kast etmektedir.

²⁸¹ **Birand**, M.Ali. ‘İlk Anlaşmazlık Başbakan Konusunda’,**12 Eylül Saat 04.00**,Karacan Yayınları, İstanbul,1984,s.306.307.308.

O'da Milli Güvenlik Konseyi'nden güvenoyu alarak işbaşına gelmiştir. (20.09.1980-13.12.1983) (Bkz. Ek 16)

Siyasî alanda oldukça sert önlemler alan yönetim 16 Ekim 1981'de tüm siyasî partileri kapatmış ve mal varlıkları hazineye devredilmiştir.²⁸²Kurucu Meclis tarafından kabul edilen yeni anayasa 7 Kasım 1982'de yapılan halkoylamasında % 90'ın üzerinde oy ile kabul edilmiş ve aynı halkoylaması ile Kenan Evren Yedinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir.²⁸³Darbeyle birlikte anayasa değişikliği de geldi. 1982 Anayasası'yla 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve özgürlükler geri alındı. Temel insan hak ve hürriyetleri geniş ölçüde sınırlandırıldı.

D-Kenan Evren'in Basın Toplantısı (16 Eylül 1980)

Devlet Başkanı Kenan Evren, 12 Eylül'den sonraki ilk basın toplantısını 16 Eylül'de düzenledi. Yerli ve yabancı çok sayıda gazetecinin izlediği basın toplantısında Devlet Başkanı Kenan Evren, "*makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis edeceklerini*" bildirdi, bu açıklama da yeniden unutulmuş demokrasinin gelmesi demektir. Devlet Başkanı Kenan Evren açıklamalarından sonra, önce yerli, daha sonra yabancı basın mensuplarının sorularını cevaplandırdı.

284

Demokrasi rejimi, faziletler rejimidir. Demokratik ülkede anarşi, bölücülük, terör, yıldırma, zorla para alma, vatandaşı baskı altında tutma bu boyutlarda olabilir mi? Milletimiz ortada devlet yok mu diye sormaz mı? Harekâtın çok kısa bir zamanda kansız bir şekilde başarılması, aziz milletimizin tümünün isteğinin bir belirtisi ve milletimizin yıkıcı, bölücü ve genci çevrelere nefretinin en açık ifadesidir. Halkın yaşantısı normale dönmüştür. Bu harekâtın amaçlarını şöyle özetleyebilirim:

Milli birliği korumak, Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek, Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak, Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği

²⁸² Akşin Sina, a.g.e. s.42.

²⁸³ A.g.e.s.

²⁸⁴ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, TTK. Ankara, Aralık, 1981, s.196.

sağlamak, Sosyal adalete, fendi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve cumhuriyet rejimini işlerli kılmak ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmektir. Bize yol gösterecek olan ışık her zaman olduğu gibi Atatürkçülük ve ilkeleridir. Harekâtın ilk anından itibaren bütün vatandaşlarımızın Milli Güvenlik Konseyi'nin emir ve bildirimlerine uymakta gösterdiği büyük anlayış, soğukkanlı davranmıştır. Bunun için huzurunuzda yüce Türk Milleti'ne bu güç anlarda gösterdiği yurtseverlik ve anlayış için bir kere daha, şahsım ve Türk Silahlı Kuvvetleri adına şükranlarımı ifade etmeyi zevkli bir borç bilirim. Hepinize teşekkür ederim.²⁸⁵

E-Yerli Basın Mensuplarının Soruları ve Cevaplar

Soru: Geçici Anayasa ve Kurucu Meclis için acaba bir tarih, bir süre verebilir misiniz?

Cevap: Takdir edersiniz ki, bu konularda, kati tarih vermek, hem sizi hem de vatandaşlarımızı yanıltabilir. Ama şuna bilhassa emin olunuz ki, Türk Silahlı Kuvvetleri, mümkün olabilen en kısa sürede bunların yapılması için elden gelen bütün gayretler sarf edilecektir.

Soru: Güvence altında bulunan siyasi parti liderlerinin siyasal gelecekleri hakkında bir şey söyleyebilir misiniz?

Cevap: Şimdilik bütün siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuştur. Kapatılmıştır demedim, durdurulmuştur. Seçim Kanunu, Partiler Kanunu ve Anayasa hazırlandıktan sonra, seçimlere gidilecek zamandan muayyen bir süre evvel, onların hazırlıklarını yapabilecekleri kadar bir süre önce parti faaliyetlerine müsaade edilecektir demiştim. Ama bunun hakkında kati bir tarih veremem. Her gün bütün Türkiye'nin, bütün yurdun dört köşesinden haberler alıyoruz. Daha sakin ve normal bir düzene geçtiğimiz zaman onları Ankara'ya getireceğiz.

Soru: Cumhurbaşkanı seçimi turlarının mevcut sistemde aksadığı görüldü. Yeni bir anayasa hazırlanacağı veya Anayasanın aksayan yönleri düzeltileceğine göre, cumhurbaşkanı seçiminin süratle yapılmasını sağlayacak yeni bir düzenleme söz konusu mudur?

²⁸⁵ Can, Ahmet Tahir.' Kenan Evren'in Basın Toplantısı(16 Eylül 1980) ',Nasıl Darbe Yaptım ?-Kenan Evren 12 Eylülü Anlatıyor, Anatolia Kitap,İstanbul2012, s.55-56.

Cevap: *Demokratik ülkelerde biliyorsunuz, cumhurbaşkanlığı seçimi, vaktiyle bizde olduğu gibi tıkanmış ama her ülke buna çare bulmuş. Bizde bu çare maalesef bulunamamış. Çünkü iyi niyete dayanılarak yapılmış, ama her şeyde iyi niyet kâfi gelmiyor. Ayrıca, Milletvekillerinin de istedikleri zaman Meclise gelip istedikleri zaman gitmeleri veya yoklamada bulunduktan sonra ayrılıp gitmeleri gibi üzücü ve milletin nazarında hoş görülmeyen kısımları düzenleyecek tedbirleri de almak niyetindeyiz.*

Soru: *Bazı liderler hakkında suç duyuruları ve kanıtları olduğu öne sürülüyor. Bu konuda ne dersiniz?*

Cevap: *Biz bu suç kanıtlarında hiç kimseyi ayrı tutmadık Kanun nazarında biliyorsunuz herkes eşittir. O bakımdan bir ayırım yapmadık.*

Soru: *İlkokullar açıldı. Orta dereceli okullar öğrenime başlamak üzere. Acaba öğretmenlerin tüm çocuklara aşıladıkları fikirleri yeniden aşılammaları için bir önlem alınacak mı? Aynı öğretmenler görevlerine devam edecekler mi?*

Cevap: *Halen mevcut öğretmenlerimiz, bundan evvelki dönemlerde olduğu gibi aşırı uçların birer maşası olmadıkça çalışmalarına devam edeceklerdir. Atatürk ilkeleri doğrultusunda görev yaptıkça hiç kimseye bir şey yapılmayacaktır. Vaktiyle suç işlemişler hariç. Yeter ki suç işlemiş olmasın. O bakımdan, öğretmenlerimizin çoğunluğunun tertemiz olduğuna hepimiz inanıyoruz.*

Soru: *Sözlerinizden devri sabık yaratmayacağınız izlenimi aldım. Yanılıyor muyum?*

Cevap: *Devri sabık demeyelim de buna, o tabiri kullanmayalım da, geçmiş dönemlerde memleketin bu hale gelmesi için gösterilen geniş müsamaha, kanunları uygulamama ve adamsendecilikten memleketi kurtaracağız.*

Soru: *Türkiye'deki bu hareket çeşitli komşularımız tarafından ne şekilde karşılanmıştır? Özellikle İran'ın bu konudaki tutumu nedir?*

Cevap: *Bu hareketin komşularımız üzerinde bıraktığı intibaa gelince; gerek dünya devletlerinde gerek komşularımızda büyük bir tepki görülmedi. Bunu anlayışla karşıladıklarını zannediyorum. Dostumuz ve komşumuz İran'a gelince; İran ile ilişkilerimiz tarih boyunca daima en iyi şekilde devam etmiştir. Dost İran'ın da bizim bu hareketimizi, Cumhuriyeti koruma ve kollama hareketimizi olgunlukla ve anlayışla karşılayacağına inanıyoruz.*²⁸⁶

F-Yabancı Basın Mensuplarının Soruları ve Cevaplar

Soru: *Türk-Yunan ilişkilerinin şimdiki durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz? Geleceği hakkında ne düşünüyorsunuz?*

Cevap: *Bizim dönemimizde de Türk-Yunan ilişkilerinin daha iyiye gitmesi ve Yunanistan'ın NATO ittifakına dönmesi için her türlü gayret gösterilecek, ama bu gayretin dostumuz, komşumuz Yunanistan tarafından da aynı şekilde gösterilmesini ümit etmek istiyoruz.*

Soru: *Sayın General, Milli Güvenlik Konseyi'nin herhangi bir üyesi ya da Genelkurmay'dan herhangi bir kişi bu hareketi yapmadan önce Birleşik Amerika ile istişarede bulundu mu?*

Cevap: *Sureti katiyede hayır. ABD'nin buradaki Yardım Kurulu Temsilcilerinden aldığı bir haber üzerine, ABD'deki bazı ajanslarda, Türkiye'deki bu harekâtın başladığı, erken saatlerde verildi. Buna istinaden bizde, böyle bir haberin onlara aktarıldığı izlenimi doğdu, daima bunlar soruldu. Bu hareketi ilgililerden başka kimse bilmiyordu Diyecekler ki, "Pekâlâ nasıl haber aldılar?" Amerikan Yardım Kurulu Başkanlığı'nın bulunduğu binanın yakınına 11 Eylül akşamı tank birlikleri gelince, bundan şüphelenmiş olabilirler.*

Nitekim bu şüphelenmeden mütevellit "Bu tanklar buraya niye geldi" diye de sordular. Biz de "Bir tatbikatımız var, NATO tatbikatı başladı, bugün 11'inde başladı, onun

²⁸⁶ Age.,s.75-76

için geldi."diye kendilerine bilgi verdik. Yoksa böyle bir harekâtın yapılacağı hiçbir zaman kendilerine duyurulmamıştır, harekât başlamadan evvel.

Soru: *Türk Ekonomisi'nin büyük güçlükler içinde bulunduğunu belirttiniz. Bilinmektedir ki, ulusal bütçenin üçte biri Silahlı Kuvvetlere harcanmaktadır, bu yönde bir kısıntı yapmayı düşünüyor musunuz?*

Cevap: *Doğrudur, üçte biri değil ama ona yakındır. Ama bizim stratejik konumumuzu göz önüne getirirseniz, bu kadar büyük ordu bulundurmanızın zaruretine herhalde siz de inanırsınız.²⁸⁷*

Çalışmamın bu bölümünde o dönem her türlü görüş ve fikre yer verdiğine inandığım Hürriyet, Milliyet, Tercüman ve Cumhuriyet gazetelerinden örnekler vererek devam etmek istiyorum.

5-Siyasi Haberler

Türkiye'nin 12 Eylül'e sürüklenmesinde siyasi olumsuzluklar önemli rol oynamıştır. Ülke yönetimine el koyan komutanlar, "*siyasetteki tikanıklığı, cumhurbaşkanının bir türlü seçilemeyişini, liderler arasındaki kavgaları ve toplumda kamplaşmalara neden olan siyasi söylemi*" yaptıkları darbenin gerekçeleri arasında göstermişlerdir.

Ülkenin yönetim yapısı hakkında önemli mesajlar veren siyasi haberlerin içerik açısından darbe öncesi ve sonrasında farklılıklar arz etmesi, konunun iki başlık altında toplanmasını zorunlu kılmıştır.²⁸⁸ 12 Eylül Öncesi ve 12 Eylül Sonrası.

A-12 Eylül'den Önce

Askeri müdahaleden önce iç barış her geçen gün biraz daha fazla zedelenmiştir. Böyle devam ederse de ileride çok daha büyük sıkıntılar beraberinde gelecektir. Bunun temelinde de sert siyasi çekişmeler görünmektedir. 1976,1977 yılları hep böyle geçmiştir. Yine aynı yıllarda bir başka durum ekonomiktir, enflasyon çözülememiştir. Siyasilerde olan sert çekişmeler işçi-işveren arasında da yaşanmıştır.²⁸⁹ Milletimizin ve devletimizin geleceği için olumsuzluklar düşleyenler bu durumlardan da faydalanmasını ne yazık ki bilmişlerdir. Enflasyondan dış ticaretimiz olumsuz etkilenmiştir. İthalat ihracat birbirini karşılamaz durumda

²⁸⁷ A.g.e.s.76-77

²⁸⁸ Tek, Hayati. 'Darbeler ve Türk Basını', Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Haziran,2006,s.169.

²⁸⁹ Akyol, Taha.' *İç Barış*', 11 Ocak 1977 Hergün Gazetesi. 1980'lerde Türkiye, Başak yayınları, Ankara,1980.

kalmıştır.²⁹⁰Çeşitli ülkelerdeki işçilerimizin bazıları da 'Türkiye'ye döviz göndermeyin' kampanyası açmış olması, yaklaşan bunalımları açacağı ağır yaraların bir tanesi olacaktır. Yaklaşan bunalım ihtimali milleti iç kavgaya ve sınıf savaşına dönüştürecektir.

Anarşik olayların manası budur.1977 seçimleri de böyle olumsuz bir durumda yapılacaktır. Millet böyle durumlarda hassas olmalı, tahriklere kapılmamalıdır. Sonrasında ise gerçek bir şekilde halka olup biteni anlatmak gerekmektedir. Olumsuz anlarda iç barış en önemli hadisedir.²⁹¹

1977.1978.1979 ve 1980 yılları içerisinde halkı yakan olumsuz durumlar sebebiyle büyük bir yangın halkı sarmıştır. Vatandaşın ekonomik olumsuzluklar nedeniyle çarşıya pazara çıkması neredeyse imkânsızlaşmıştır.

Memur parasız, esnaf da perişan, köylü ezik bir haldedir. Acil çözüm ve çözümler gerekmektedir. Hükümet sosyal tedbirleri de almalıdır. Halkı yakan yangını biran önce söndürmek gerekmektedir.²⁹² Böyle olumsuzluklarla uğraşırken müttefiklerimiz de Türkiye'de olup bitene seyirci kalıp kendi kara hesaplarını yapmaktadırlar. Amerika'nın önemli gazetelerinden Herald Tribune'da göre Türkiye'ye yardım etmek bir kumardır, ama yardım etmemek daha büyük kumardır.

Kaderimiz kumara kalmış ne yazık ki. Has bel kader yardım gelirse enflasyon nasıl olacaktır, bizi yutabilecek boyutlara gelebilir. Ekonomistler, iktisatçılar enflasyon konusunda anlaşamamaktadırlar. Necmettin Erbakan'a göre çözüm İslam Parası'dır. Türkiye ekonomisi, sosyal adalet, gençlik ve demokrasi dengesini iyi yönetebilmelidir. Burada samimiyssek birlik ve beraberlik içerisinde yapmamız gerekenler de bellidir.²⁹³12 Eylül'den önceki 6 aylık sürece damgasını en önemli siyasi gelişme, TBMM'de 100'den fazla oylama yapılmasına rağmen yeni cumhurbaşkanının bir türlü seçilemeyişiştir. Kimi siyasi partilerin erken seçim istekleri, hükümetin zaafı ve partiler arasındaki sürtüşmeler, bu döneme damgasını vuran diğer olaylardır. Gazete haberlerinin neredeyse tamamı cumhurbaşkanlığıyla ilgilidir, bir kısım haber ise erken seçim, bir kısım haber ise azınlık hükümetinin zaafı ve haberlerin kalan bölümünde ise partiler arası sürtüşmeler görünmektedir.

B-12 Eylül'den Sonra

12 Eylül'den sonraki 6 aylık döneme damgasını vuran siyasi haber konuları, darbe öncesinden tamamen farklıdır. Antidemokratik bir siyasi ortamın hüküm sürdüğü bu dönemin

²⁹⁰ A.g.g. m.

²⁹¹ A.g.g. m.

²⁹² Akyol, Taha. 'Evet, Yangın Var', 4 Şubat 1980 Hergün Gazetesi. 1980'lerde Türkiye, Başak yayınları, Ankara,1980.

²⁹³ Akyol, Taha. 'Kumar...' , 10 Şubat 1980 Hergün Gazetesi. 1980'lerde Türkiye, Başak yayınları, Ankara,1980.

karakteristik haber konuları arasında ilk etapta göze çarpanlar, Milli Güvenlik Konseyi ve Org. Kenan Evren'dir. Dönemin bir diğer karakteristik haber konusu sıkıyönetimdir. Dönemin diğer karakteristik haber konuları ise şunlardır:

Eski dönemin bazı yasakları kaldırılmıştır. Daha önce yasaklanan bazı partilerin 1984 yılında yapılan mahallî seçimlere katılmalarına izin verilmiştir. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halkoylaması ile bazı eski siyasetçilere 12 Eylül döneminde konulmuş olan siyaset yasağı kaldırılmıştır.

C-ANAP, MDP ve HP İle Çok Partili Demokrasiye Geçiş

Emekli Oramiral Başbakan Bülent Ulusu'nun başkanlığında oluşturulan bir "*Merkez Partisi*" kurulmasına yönelik girişimler olumlu bir sonuç vermedi. Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'in liderliğinde bir siyasal parti kurulması yönünde yapılan girişimler ise bu dönemin ilk siyasî partisi olan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) kurulması ile sonuçlandı.(Bkz. Ek 17) 17 Mayıs 1983'te Turgut Özal liderliğinde Anavatan Partisi (ANAP)'ı kuruldu.

Necdet Calp başkanlığında ise Halkçı Parti (HP) siyasî aşamamıza katılan bu dönemin üçüncü partisi oldu. (Bkz. Ek 18)Mayıs ayında emekli Orgeneral Ali Fuat Esener'in başkanlığında Büyük Türkiye Partisi (BTP) kuruldu. Ancak BTP'nin kapatılan AP'nin devamı olduğu gerekçesiyle Millî Güvenlik Konseyi'nce kapatılması üzerine bu defa da aynı siyasal kanatta Kırşehirli Ahmet Nusret Tuna başkanlığında hedefe yürüyen insan amblemlili Doğru Yol Partisi (DYP) kuruldu. Daha sonra bu partinin de genel başkanı değişti ve Dr. Yıldırım Avcı Genel Başkanlığa getirildi. Haziran ayında Erdal İnönü Başkanlığında Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) kuruldu. Ancak Millî Güvenlik Kurulu Erdal İnönü'nün kurucu üyeliğini veto edince partinin genel başkanlığına Cezmi Kartay getirildi. Yeni partilerin kurucu üyeleri Millî Güvenlik Konseyi'nin incelemesine tabii idi. Kurucu üyelerin çoğu bu nedenle Konsey tarafından veto edildi. ANAP, MDP ve HP kısa sürede veto barajını aşarak kurucu üye sayılarını tamamladılar ve seçime kazanma hakkını elde ettiler. DYP ve SODEP yurt çapında örgütlenmişler fakat kurucu üyelerinin yeter sayısı konseyce uygun

görülmeyerek seçime sokulmamışlardı.²⁹⁴ Ayrıca yine bu dönemde Radikal Parti, Yeşiller Partisi gibi yeni partilerde kurulmuştur.

6-Terör Haberleri

İlk 6 aylık dönemde terör olayları ve teröristler baş aktörken, ikinci 6 aylık dönemde yakalanan teröristlerle ilgili haberler ağırlık kazanmaktadır.²⁹⁵

A-Manşetlerde 12 Eylül

a-Cumhuriyet

Cumhuriyet'in 12 Eylül'ü izleyen günlerde attığı manşetler şöyle sıralanabilir:

**Atatürk Üniversitesi Yönetim Kurulu Org. Evren'e kutlama telgrafları gönderdi.* (14 Eylül 1980, s. 1)

**Odalar Birliği Başkanı Yazar, Evren'e başarı telgrafları gönderdi.* (15 Eylül 1980, s. 7)

**Korutürk, Anayasa Mahkemesi, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi Başkanları Evren'e başarı mesajları gönderdiler.* (16 Eylül 1980, s. 1)²⁹⁶

b-Hürriyet

10 Eylül'den itibaren yayınlanmaya başlayan "*Lider*" başlıklı araştırma yazısı, diğer yazılarına nazaran farklıdır.

Sadun Tanju'nun söz konusu yazı dizisinden başka, Hürriyet'in 13 Eylül 1980 tarihli nüshasında çıkan haberlerde yer alan "*27 Mayıs 1960 / Türk silahlı kuvvetleri ilk uyarısını 20 yıl önce yapmıştı*", "*12 Mart 1971 / İkinci uyarı 11 yıl sonra geldi*" ve "*27 Aralık 1979 / Uyarı mektubu ve birliğe çağrı*" başlıkları da, diğer askeri müdahalelerin de sanki doğru olduğu şeklindedir.²⁹⁷

²⁹⁴ Güner, Şevket. '*ANAP, MDP Ve HP İle Çok Partili Demokrasiye Geçiş*', **İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir**, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, 2003, Ağustos, s.65.66.

²⁹⁵ Tek, Hayati. **Darbeler ve Türk Basını**, Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Haziran, 2006, s.170.171.172.

²⁹⁶ A.g.e., s.190.

²⁹⁷ A.g.e., s.190.

Hürriyet'te 12 Eylül'ü takip eden günlerde yayınlanan bazı haber başlıkları şöyle sıralanabilir:

**Lider, halkın bütününe zafere ulaştıran adamdır. (10 Eylül 1980, s.1)*

**Atam! Ne sağ, ne sol... Atatürk Türkiye'si doğrultusunda bir ülkenin haysiyetli kişileri olarak birlik içinde, dipdiri ve senin yolundayız. Buna asla şüphen olmasın; Senin emanetin Cumhuriyet, ilelebet payidar olacaktır. Hainler, gafiller, tüm iç ve dış düşmanlar hak ettiklerini bulacaklardır. Müsterih ol Atam. (13 Eylül 1980, s. 1)*

**AET Sekreteri: Müdahaleye terörün tırmanışı neden oldu dedi. (13 Eylül 1980,s. 3)*

**Dış basın ne diyor? / Alman televizyonu: Evren ilerici, ülke sever bir asker. (13 Eylül 1980, s. 3)*

**Cüneyt Arcayürek yazıyor. / Türkiye demokratik ve laik bir ülkedir. (14 Eylül 1980, s.1)*

**Dünya bizi konuşuyor. / Schmidt: Türkiye'ye yardım devam edecek. / Amerika: Türkiye'de demokrasinin en kısa zamanda yeniden tesis edileceğini umuyoruz. (14 Eylül 1980, s.1)*

**Eski Cumhurbaşkanı Korutürk, Org, Evren 'e tebrik mesajı gönderdi. (16 Eylül 1980, s. 11)²⁹⁸*

c-Milliyet

Darbe hakkında yayınladığı haberlerde genellikle dış basından iktibaslar yapıp, yurt içindeki kişi ve kurumların görüşlerine yer veren Milliyet'in 12 Eylül'ü takip eden günlerdeki manşetlerinden bazı örnekler şunlardır:

**Ordunun yönetime gelmesi dışça olumlu karşılandı (13 Eylül 1980, s. 3)*

**Başyazı: Demokrasi için '12 Eylül'ün başarısı şarttır.' (14 Eylül 1980, s. 1)*

**İstanbul Üniversitesi: Yeni yönetimi destekliyoruz (15 Eylül 1980,s.1)*

**Dış tepkiler / BBC: Yeni yönetimin Türkiye'ye huzur getireceğine herkes inanıyor. (15 Eylül 1980, s. 6)*

²⁹⁸A.g.e.,s.190.191.192.

*İsrail, Fransa ve İngiltere yeni yönetimi savundu. (16 Ekim 1980, s.1)

*Yunan Basını, yeni yönetim için olumlu tepki gösterdi. (17 Eylül 1980, s.3)

*Prof Irmak: Ordunun yönetime el koyması zorunlu olmuştur. (17 Eylül 1980, s.4)

*Almanya'da yayınlanan *Suddeutsche Zeicung'a göre: Evren, demokrasiye dönüleceğini dünyaya ilan etti.* (18 Eylül 1980, s. 7)

**Washington Post* gazetesinin eski yazı işleri müdürü: Türkiye'deki durum insan haklarına aykırı değil. (19 Eylül 1980, s. 7)

*Turan Güneş: Türkiye demokrasiden ayrılmış değildir. (23 Eylül 1980, s. 6)

*Kaddafi Evren'i kutladı. (24 Eylül 1980, s.4)²⁹⁹

d-Tercüman

Diğer gazeteler gibi darbeyi olumlu karşılayan Tercüman, bu tavrını daha ziyade dış basından yaptığı iktibaslarla şu şekilde açıklar:

**Dış dünya / Ordu mecbur kaldı / Federal Alman Radyosu (WDR) "Harekât demokrasiyi engelleyen mânialardan doğdu. / BBC: "Milletlerarası kuruluşların yardımları devam edecek. / Fransız Radyosu: Ordu ikaz etmişti. / Evren'in açıklaması NATO 'da sevinçle karşılandı.* (13 Eylül 1980, s.1)

**Yankılar / Ordunun iktidarda kalma hırsı yok / BBC ve The Times: Türk Ordusu, her sefer, görevini yerine getirdikten sonra yönetimi sivillere devretmiştir. / Schmidt: Türkiye'ye yardıma devam edeceğiz.* (14 Eylül 1980, s.1)

**Erbakan: Vaktimi Cenab-ı Allah'a şükürler ederek geçiyorum.* (14 Eylül 1980, s.1)

**Dünyadan yankılar / Türk halkı teröre dur denmesini destekliyor /New York Times: Terör durdu / Der Spiegel: Türkiye Güney Kore veya Bolivya değildir.* (15 Eylül 1980, s A)

**Yankılar: Hollanda Barış Enstitüsü Uzmanı Mewlein 'in radyo konuşması / İhtilal sabahı NATO ülkeleri derin bir oh çaktı ve Türkiye kurtuldu.* (20 Eylül 1980, s.1)

**Eskiden "İstiklal Marşı" bile söylenemiyordu. / Kurtarılmış Bölgelerde bayrak satışları arttı.* (25 Eylül 1980, s.1)³⁰⁰

²⁹⁹ A.g.e., s.192.193.194.

B-Makalelerde 12 Eylül

Bu dönemde Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Tercüman gazetelerini inceledim.

a-Cumhuriyet

Uyarıldıkları halde bir şey değişmediği için 12 Eylül'ü kaçınılmaz son olarak anlatmışlardır.³⁰¹Hatta öyle ki doğa olaylarından örneklerle hava kapalıysa yağmur yağacaktır, tedbir alınmalı şeklinde örnekler de verirler.³⁰²

Tarihi süreci de hatırlatarak Türkiye'nin çok partili hayata 30 yıl önce adım attığını, ama 27 Mayıs'ın, 12 Mart'ın ve 12 Eylül 1980 müdahalesinin yaşandığını belirtilirken başarılı olamayan 22 Şubat ve 21 Mayıs gibi ihtilal girişimlerini aktarmışlardır.³⁰³

1950'den 1980'e kadar geçen süre zarfında çok partili hayatı çok partili yaşamı, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasiyi, Anayasal düzeni yaşamadık, demokrasinin ne olduğunu, daha da önemlisi, ne olmadığını bir türlü anlayamadığımızı bundan dolayı da hayatımızda kesintiler olduğunu düşünürler. Ordunun yönetimi daimi olmadığını³⁰⁴ sadece Cumhuriyeti Koruma ve Kollama Hareketi yaptığını belirtirler.³⁰⁵

b-Milliyet

Sorumluluğun büyük çoğunluğunun siyasi liderlerde olduğu kanaati yaygındır.³⁰⁶ Yazarlar; Anayasa ve hükümet lağvedilmekle birlikte 27 Mayıs'ta sadece DP ve bu partinin yöneticilerinin tasfiye edildiğini;12 Mart'ta ise AP hükümetini istifaya zorlamakla yetinildiğini hatırlatan bu iki darbeden farklılıklar göstereceği anlaşılan 12 Eylülle birlikte, sağlıklı bir demokrasi adına daha köklü bir değişikliğe gidileceğini öne sürerler.³⁰⁷ 12 Eylül'le birlikte MGK'na çok fazla görevler yüklenildiği belirtilir.³⁰⁸Müdahale ile halkın rahat bir nefes aldığını bundan dolayı da halkın yöneticilere yardımcı olması gerektiğini anlatırlar.³⁰⁹İktidar boşluğu olduğu için ordunun yönetimi aldığı ve boşluğu doldurduğu da belirtilir.³¹⁰Basının da bu yeni yönetimde yardımcı olması gerektiği hatırlatılır. Yeni

³⁰⁰ A.g.e. s.194-195

³⁰¹ Akbal, Oktay. 'Yeni Bir Tarih Yaprağı', Cumhuriyet,13 Eylül 1980.

³⁰² Mumcu, Uğur, 'Bundan Sonra...' ,Cumhuriyet, 14 Eylül 1980

³⁰³ Tek, Hayati. **Darbeler ve Türk Basını**, Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Haziran,2006,s.196,197.

³⁰⁴ A.g.e. s.197

³⁰⁵ Mumcu, Uğur. 'Terörsüz özgürlük', Cumhuriyet, 15 Eylül 1980

³⁰⁶ Ekşi, Oktay. 'Oh Olsun Demeli mi?' Milliyet,13 Eylül 1980

³⁰⁷ Başyazı, 'Demokrasi İçin 12 Eylül'ün Başarısı Şarttır'. Milliyet,14 Eylül 1980

³⁰⁸ Başyazı. 'MGK'nın Yüklü Gündemi'. Milliyet,15 Eylül 1980

³⁰⁹ Çetiner, Yılmaz. 'Yaraları Sarıp, Çabuk İyileşebilmek İçin', Milliyet,15 Eylül 1980

³¹⁰ Erduran, Refik. 'Fırsatlar', Milliyet,16 Eylül 1980.

yönetime de tembihler mutlaka yapılmış daha önce yapılan hatalara düşmemek için işlerini sağlama almaları gerektiğinin altı da çizilirken,³¹¹ bunun diğerlerinde farklı olduğu da belirtilir.³¹² Müdahalecilerin yapmış oldukları hamleyle fedakârlık yaptıklarını da belirtirler.³¹³ Yönetimde halkın dini duygularıyla oynamaya kimsenin cesaretlendirilmemesini isterler.³¹⁴ Askere muhalif yazılar da yazılmaması³¹⁵ ve nazik bir üslup kullanılması tembih edilir.³¹⁶ Mali ekonomik işlerde Turgut Özal'ın ve Dışişlerinde İlder Türkmen'in görev almaları halk açısından iyi kabul görmüştür.

c-Hürriyet

Mutlu son şeklinde ifade edilmeye başlayanlar da yok değildir.³¹⁷ Olumsuzlukların da bittiği duyurusu yapılır. Fısıltıyı, dırdır, dedikoduyu unutarak bu ülkede haysiyetli ve güçlü bir yapı oluşturmak için herkese birçok görevler düştüğü de belirtilir. Güçlü bir Türkiye için kini, nefreti, ikiliği, bölücülüğü bırakıp bütün olmalıyız şeklinde açıklamalar da yapılır. Durum da olumsuzlukların olumlu yöne çevrildiği yönde açıklanır.³¹⁸ Demokrasinin sorumluluğunun ordunun omuzlarında olduğu belirtilir. Demokratik çerçeve içinde ordusuna bir türlü yer bulamayanlar, artık bir kez olsun kızarmayı öğrenirse, ne mutlu 12 Eylül'e. Bu kadarcığı bile, Türkiye hesabına, ölçüler üstü bir hizmettir bence.³¹⁹

d-Tercüman

Darbeyi aylar öncesinden sezen ve CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu'nun öldürülmesi üzerine, '*Yeter Artık*'³²⁰ demek gerekmektedir. Yıllardır süren kanlı ve uğursuz terörün, işçi, sendikacı, gazeteci, avukat, savcı, hâkim, er, astsubay, subay, general ve siyasi parti yöneticilerinin ardından şimdi de bir milletvekillerini hedef almaya başladığını, Türkiye üzerinde oynanan bu kanlı ve dehşet verici oyunun, hıyanet ve dalalet içindeki katil kuklalar tarafından oynandığını ifade edilir. Terörün bu denli azgınlaşmasının temelinde, küçük politik hesapların üzerine çıkamayan, 45 milyon Türk'ün yakarışlarını

³¹¹ Felek, Burhan. '*Sistem devam ediyor*'. Milliyet, 17 Eylül 1980

³¹² Felek, Burhan. '*Üç Basın Toplantısı*'. Milliyet, 19 Eylül 1980

³¹³ Felek, Burhan. '*Gömlek Yıkamak*'. Milliyet, 21 Eylül 1980

³¹⁴ Başyazı. '*Laisizm ve Politika*'. Milliyet, 16 Eylül 1980.

³¹⁵ Felek, Burhan. '*Bu Sıralarda Gazetecilik*'. Milliyet, 23 Eylül 1980

³¹⁶ Tek, Hayati. '*Darbeler ve Türk Basını*', Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Haziran, 2006, s.198.199.200.201.202.203.204.

³¹⁷ Başyazı. '*Bugün Yeni Bir Gündür*'. Hürriyet, 15 Eylül 1980

³¹⁸ Emeç, Çetin. '*Kakokrasi'den Demokrasiye*'. Hürriyet, 15 Eylül 1980.

³¹⁹ Tek, Hayati. '*Darbeler ve Türk Basını*', Bilge Oğuz yayınları, 203-204. sayfalar, 2006 Haziran, İstanbul

³²⁰ '*Yeter Artık*', Tercüman, 16 Temmuz, 1980.

işitemeyen liderlerin katı tutumlarının ve hatta bir kısmının tahriklerinin yatağına dikkat çekilirken uyarılar da önemlidir: Dün ilk defa anarşi bir milletvekilini kurban aldı. Terörün kanlı elleri milli iradenin temsilcilerine de uzandı. Dileriz ki, hiç değilse bu elim olay, yani terörün, kendilerini de hedef almış olması, siyasi parti yöneticilerinde bir şok etkisi yapar, doğruyu ve yapmaları gerekeni görmelerine yardımcı olur. Aksi halde yarın çok geç olacaktır.

12 Mart döneminin başbakanı Prof. Dr. Nihat Erim'in CHP'li Köksaloğlu'dan birkaç gün sonra katledilmesine karşı birlik ve beraberlik çağrısını ve uyarıları da yapılır.³²¹ Sıkıyönetime rağmen eylemlerini fütursuzca sürdürebilen terör çetelerinin saldırıları karşısında temelleri sarsılan Türkiye'nin çatırdayarak çöktüğü belirtilirken yapılması gerekenlerin, şu zor dönemden çıkışın tek çaresinin, liderlerin, bütün siyasi partilerin, halkın anarşiye karşı samimiyetle ve inançla güç birliği yapmalarıdır.

Zirvede el sıkışarak, tabanda bütün millete iç barışı getirmeleridir. Her şey bitmiş olmadan bölmek, parçalamak istedikleri Türkiye'yi terörle sindirerek çökertmek amacı taşıyan dış merkezlerin karanlık oyunlarının ancak içte sağlanacak birlik ve beraberlikle bozulabileceği bir kez daha belirtilir.³²² Ülkeyi paylaşmak isteyenlere karşı daha uyanık ve temkinli olmamız gerekmektedir çünkü oyun paylaşım oyunudur.³²³ Bu oyunda da halk sahada olmamalıdır. Demokrasinin sorumlusu olarak seçilen siyasiler gerekeni yapmalıdırlar. Olup bitenler karşısında ileride müdahaleden iyi bahsedileceği anlatılır.³²⁴ Vatandaşlarımız mezhep, ırk, sınıf bahaneleri ile devlete ve millete karşı savaşa zorlanıyordu.

Demokrasinin en iyi siyasi rejim olduğu ifade edilirken, diğer yazılarda olduğu gibi müdahalecilere destek istenir.³²⁵ Türk Demokrasisi'nin kötü politikalar yüzünden böyle durumlara düştüğü de belirtilir. Herkesin aynı düşünmesini beklemek de doğru olmaz. Böyle bir durumda herkesin oh dediği bir dönemde ah çekenler³²⁶ de bulunmaktadır. Tabii böyle açıklamaların da muhalifi olacak ve eski sayfaların tamamen kapatılmasını isteyecekler ve barışın bu şekilde geldiğinin altı çizilecektir.³²⁷ Barış için bu yol gerekmektedir diyenler de azınlıkta değildir.³²⁸ Müdahalenin sonuç olduğunu da kabul görenler de bulunmaktadır.

³²¹ 'Birleşmeye Çağrı', Tercüman, 20 Temmuz 1980.

³²² Kabaklı, Ahmet. 'Düdükcü', Tercüman, 11 Eylül 1980

³²³ Cıvaoğlu, Güneri. 'Ecevit Ya Futbolu Bilemiyor...', Tercüman, 12 Eylül 1980

³²⁴ Kabaklı, Ahmet. 'Devlet ve Millet Hayırına', Tercüman, 13 Eylül 1980

³²⁵ Başyazı, 'Allah Yardımcıları Olsun', Tercüman, 13 Eylül 1980

³²⁶ Ilıcak, Nazlı. '12 Eylül Harekâtı', Tercüman, 14 Eylül 1980

³²⁷ Tamer, Rauf. '12 Eylül', Tercüman, 14 Eylül 1980

³²⁸ Göze, Ergün. '27 Mayıs ve 12 Eylül', Tercüman, 14 Eylül 1980

Orduya yardımcı olmak gerektiği belirtilirken 27 Mayıs'ta edinilen tecrübelerin iyi değerlendirilmesi durumunda sağlıklı demokratik bir rejime en kısa zamanda ulaşabileceği ifade edilir. Yaşanılanlar ve açıklananlar karşısında böyle bir durumun olacağını önceden bilindiğini ³²⁹belirtenler de vardır. Çalıştıkları kurumun da taraf³³⁰ olduğunu belirtenler de vardır. Bu tarafın da devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü olduğu Atatürk milliyetçiliğini savunduğu, Cumhuriyetin olmazsa olmaz şart olduğu, hürriyetçi demokratik parlamenter rejimin savunulduğu, dinine, diline, geleneklerine, göreneklerine bağlı Türk Milleti'nin sosyal adaletten, hukuk devletinden yana bir taraf olduğunu belirtmişlerdir. Müdahaleye batı ülkelerinin ve dünya basınının dahi, güvenle baktığı 12 Eylül Harekâtına olumsuz eleştiriler yönetenlerin olabileceğini de belirtmişlerdir. ³³¹

Zaten bu olumsuzcular olmasaydı müdahaleye de gerek kalmazdı açıklamalarını da okumaktayız. Müdahaleyle halka aydınlığın geleceğini de belirtmişler³³² ve düşmanlarının olmadığını ifade etmişlerdir.

1960 ile 1980 müdahalelerinin farkı da şu şekilde açıklanmıştır:12 Eylül, alâyişsiz, gösterişsiz, tehditsiz, zulümsüz fakat ciddidir. 27 Mayıs, yıktığı iktidara karşı bütün şehirlerde, radyolarda lanet alayları çıkarmış, karalama yürüyüşleri yaptırmış, mübalağa ve hatta yalanlara tenezzül etmişti. Marşlar, nutuklar ve devlet bünyesine açılan yaralar ile milleti yıldırılmış bezdirmişti. 12 Eylül, ülkenin içine düşürüldüğü ağır bunalımdan, bütün siyasileri ve partileri az-çok sorumlu tutmakla beraber, bugüne kadarki siyasetlerinden dolayı (devlete karşı ağır suç ve adi suçlar işleyenler hariç) ceza görmeyeceklerini belirtiyor. 27 Mayıs ise, bütün bir iktidarı ve onlara bağlı bürokrasiyi Yassıada'ya kaldırarak, normal olmayan bir mahkeme önüne çıkarmış, resmen suçlu saymış ve zorla mahkûm etmişti. Buna karşılık da, o zamanki muhalefeti, her işe karıştırmak suretiyle, intikamcı olarak işbaşına getirmişti. Kurucu Meclis bir partizanlığı ifadeleriyle iki dönem karşılaştırılmıştır.

Temel prensibin de demokrasi olduğunu tekrarlayanlar da bulunmaktadır. Desteklerini de demokrasiden yana sürdüreceklerini belirtmişlerdir. ³³³

27 Mayıs'ın, mensubu bulunduğu Demokrat Parti camiasına karşı yapıldığı da belirtilmiştir. Türkiye'nin demokrasiyi korumak için darbeden önce sıkıyönetim gibi bir

³²⁹Özyörük, Mukbil. 'Perşembenin Gelişi'. Tercüman,14 Eylül 1980.Tamer, Rauf. 'Herkes İşine Baksın', Tercüman,15 Eylül 1980

³³⁰ Cıvaoğlu, Güneri. 'Tercüman Tarafı'. Tercüman,15 Eylül 1980.

³³¹ Ilıcak, Nazlı. 'Cumhuriyeti Koruma ve Kollama Harekâtı', Tercüman.10 Eylül 1980

³³² Kabaklı, Ahmet. 'Değişen Türkiye ve 12 Eylül', Tercüman,15 Eylül 1980

³³³ Ilıcak, Nazlı. '27 Mayıs-12 Eylül', Tercüman.16 Eylül 1980

şansının bulunduğunu, ancak bu şansın iyi kullanılmadığını demokrasinin kaybedilmemesi gereken bir anlayış olduğu da belirtilmiştir. Demokrasi ve cumhuriyet için müdahale³³⁴ yapıldığı ve ordunun hükümet boşluğunu doldurduğunu söyleyenler birlik berberlik için halkın da yardım etmesini istemişlerdir.³³⁵

12 Eylül Müdahalesi'nde Cumhuriyet demokrasi anlayışını bir kenara atmamış kendi fikirlerince yaşatmaya çalışmışlardır. Hürriyet ve Milliyet yazarları da müdahalenin gerekli olduğu kanaatindedirler. Tercüman da zamanla sert üslubunu yumuşatmıştır. Ama '*Her Gece İki Gündüz Arasındadır*' yazısıyla Tercüman süresiz kapatılmaya engel olamamıştır.³³⁶

Burada Tercüman, Hürriyet, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinin 12 Eylül darbesi öncesi ve sonrasındaki yazılarını ve tutumlarını ele alarak demokrasi için neler yapılmak istendiği ya da ne amaçlandığına bakarak Türkiye'de Demokratikleşmeyi incelemeye çalıştım. Çok açık ifadesiyle; Eğer bir ülkede, parlamento rejimi sağlıklı kurulamamış, halkın egemenliğine dayalı bir yönetim şekli kurulamamışsa, sosyal sınıflar arasında güçlü bir denge oluşturulamamış ve ülke ekonomik olarak gelişememişse, o ülkede, kim sabah erken kalkarsa ihtilali o yapmaktadır. Çünkü devlet yönetimi boşluk kabul etmemektedir. Halk gereğini yapmaz ise birileri gereğini yapıyor ve halk gördüklerini; "*Cumhuriyetin, laikliğin, vatanın bölünmezliğinin*" kurtuluşu olarak hayra yormaktadırlar.

12 Eylül askeri darbe sonrasında cezaevine düşen sağcı-solcu binlerce genç akıl almaz işkencelere maruz kaldı.12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Türkiye'deki iç gelişmeleri gerekçe göstererek darbe yaptı. Bu müdahale ile TBMM kapatıldı, 1961 Anayasa'sı kaldırıldı. Bütün siyasi partiler kapatıldı ve mallarına el konuldu. Darbe Türkiye üzerinde tam anlamıyla bir silindir gibi geçti. 650 bin kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi "*örgüt üyesi olmak*" suçundan yargılandı.7 bin kişi için idam cezası istendi.517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si idam edildi. (18 sol görüşlü, 8 sağ görüşlü, 23 adli suçlu, 1'i Asala militanı). İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclis'e gönderildi.388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120

³³⁴ **Ilıcak**, Nazlı. '*Cumhuriyeti Koruma ve Kollama Harekâtı*', Tercüman.16 Eylül 1980

³³⁵ **Tek**, Hayati.'*Darbeler ve Türk Basını*',Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Haziran,2006,s. 205-206-207-208-209-210-211-212-213-214.

³³⁶ **Tek**, Hayati.'*Darbeler ve Türk Basını*',Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Haziran, 2006,s. 215.

öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi.31 gazeteci cezaevine girdi. 300 gazeteci saldırıya uğradı.3 gazeteci silahla öldürüldü. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 13 büyük gazete için 303 dava açıldı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Dış borç ise merkez bankası verilerine göre;1980 15,7 milyar dolar,1981 16,6 milyar dolar,1982 17,8 milyar dolar,1983 18,8 milyar dolar,1984 20,8 milyar dolardır.12 Eylül öncesi yaşanan olayların hep darbeye zemin için yapıldığı iddia edildi. 12 Eylül darbesi öncesinde çok sayıda cinayet ve suikast işlendi. Bu cinayet ve suikastların çoğunun faili bugün bile ne yazık hala bulunamadı. Bulunan ve hapishaneye atılan failler ise, ilginç bir şekilde askeri cezaevlerinden kaçırıldı. Asıl failler kaçırılırken, masumlar idam edildi. Cezaevine konulan binlerce insana zulmedildi. Cezaevlerinde yıllarca süren işkenceler yaşandı. Bu işkence hanelerde insanlık dışı uygulamalar yapıldı.

7-12 Eylül Dönemi Sıkıyönetim ve Dönemle İlgili Birkaç Makale

12 Eylül'de tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edildi.

12 Eylül 1980 tarihinden önce, 26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş olayları nedeniyle 13 ilde (Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kars, Malatya, Kahramanmaraş, Sivas, Şanlıurfa) sıkıyönetim ilan edilmişti. 13 ilden Sivas (26 Şubat 1980) ve Erzincan'da (20 Nisan 1980) sıkıyönetim daha sonra kaldırılmıştı. Ancak "Yaygın şiddet olayları" nedeniyle sıkıyönetim uygulanmıştır.

26 Nisan 1979: Adıyaman, Diyarbakır, Hakkâri, Mardin, Siirt ve Tunceli,

20 Şubat 1980: Hatay, İzmir,

20 Nisan 1980: Ağrı illerinde sıkıyönetim ilan edilmişti. ³³⁷

12 Eylül'de diğer illerde de (48 il) sıkıyönetim ilan edildi. Uygulama, 19 Mart 1984 tarihinden başlayarak aşama aşama 19 Temmuz 1987 tarihine kadar tüm illerden kaldırılmıştır.

Tarihlere göre sıkıyönetim uygulamasının kaldırılması:

³³⁷ Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, 'İlk Önlemler',12 Eylül Öncesi ve Sonrası TTK. Ankara, Aralık,1981,s.210-211.

19 MART 1984: Bilecik, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Gümüşhane, Isparta, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya, Muş, Sinop

19 TEMMUZ 1984: Afyon, Amasya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Çorum, Muğla, Nevşehir, Niğde, Rize, Sakarya, Tekirdağ, Yozgat

19 MART 1985: Antalya, Bursa, Eskişehir, Hakkâri, İçel, Kocaeli, Malatya, Kahramanmaraş, Samsun, Sivas, Tokat, Zonguldak

19 TEMMUZ 1985: Ankara, Artvin, Edirne, Erzincan, İzmir, Ordu

19 EYLÜL 1985: Trabzon

19 KASIM 1985: Adana, Adıyaman, Ağrı, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Kars

19 MART 1986: Bingöl, Elazığ, Tunceli, Şanlıurfa

19 MART 1987: Van

19 TEMMUZ 1987: Diyarbakır, Mardin, Siirt

19 KASIM 1984: Denizli, Giresun, Kayseri, Konya, Manisa, Uşak.³³⁸

12 Eylül Darbesinden 29 Yıl Sonra Ölüne 10 Dakikası Kalanların Son Sözleri

12 Eylül 1980 darbesi sonrası kurulan Sıkıyönetim Mahkemeleri üst üste idam cezaları verirken, Kenan Evren, “Hainleri asmayıp da besleyecek miyiz?” dedi. Dört yılda darağacına gönderilen 50 kişi arasında yer alan gençlerin ne düşündüğü ise tam 29 yıl sonra “Son mektup”larıyla ortaya çıkmıştır.

İdam mahkûmu gençlerin sözleri:

Sevgili anneciğim ve babacığim, sizleri ve ezilen halklar uğruna mücadeleyi erken bırakmak zorunda kaldığım için üzgünüm. Serdar Soyergin (25 Ekim 1980 Adana)

Sevgili anneciğim eğer ben asılıp ölürsem, sen hiç üzülme. Geride kalan yoldaşlar da senin oğlundur. Veysel Güney (10 Haziran 1981 Gaziantep)

³³⁸ A.g.e.s.211-212

Değerli babacığım ve tüm dostlarım. Ben kimseyi öldürmedim, suçsuzum. Babacığım, ben ölüme seve seve gidiyorum, bir namussuzluk ve bir... lik yapmadım. Onun için hiç üzülmeniz gerekmez. Hıdır Aslan (24 Ekim 1984 İzmir)

“Canım Abim. Uzun uzun yazacak değilim. Üzülmeyin acılara yenilmeyin hayata karşı güçlü olun yaşam budur. Erdal Eren (13 Aralık 1980 Ankara)

Sevgili annem, babam ve kardeşlerim. Zavallı ve çaresiz biriymiş gibi ardından ağlamanız beni yaralar. Ömer Yazgan (29 Ocak 1983 İzmit)

Sevgili anama, babama ve kardeşlerime, gözyaşlarınızı düşmanlardan gizlemeyi öğrenmelisiniz. Mehmet Kambur (29 Ocak 1983 İzmit)

Değerli karıcığım, ülkemin özgürlüğü uğruna canımı severek feda ediyorum. Mustafa Özenç (20 Ağustos 1981 Adana)

Sevgili Babacığım. Bu satırları yazmamın nedeni kendinizi bu konuda suçlamamanız içindir. İlyas Has (6 Ekim 1984 İzmir)

Değerli aileme, annem, babam ve kardeşlerime.. Devrimci olarak yaşadım, devrimci olarak ölüyorum. Ramazan Yukarıgöz (29 Ocak 1983 İzmit)

Sevgili aileme, anneme, Mediha ablama, Nuriye ablama, kardeşim Meliha, yeğenim Servet ve enişteme: İnanın bu yaşamımda ölmeme değil, sizleri arkada, gözü yaşlı bıraktığıma üzülüyorum. Kadir Tandoğan (25 Haziran 1981 İstanbul)³³⁹

Darbeciler Topluma Karşı Suç İşledi

12 Eylülcülerin ısrarla yargılanmasını istiyorsunuz. Neden?

12 Eylül öncesi parlamentodaki en genç milletvekiliydim. 12 Eylül'ün Türkiye'ye kurulmuş bir tuzak olduğuna baştan beri inandım. Sokak karıştırıldı. Ekonomi zaten kötüydü. Evine ekmek götüremeyen çocukların belinde silah vardı. Sözüm ona birbirlerini vurdular.

13 Eylül'den sonra terör bir anda kesildi. Ankara'nın ortasında bombalar patlıyordu, patlamaz oldu. Kenan Evren darbeden önce yaptığı konuşmada 'Sıkıyönetim bitmeli, ordu asli

³³⁹ Avcı, Ümran. AHT

görevini yapamıyor' diyordu. 12 Eylül'den sonra ilan edilen sıkıyönetim bütün ülkede 3 yıl sürdü. Kenan Evren başta olmak üzere ordu görevlerini yapmadı.

Gelir gelmez sendikaları kapattılar ama TUSIAD'I kamu yararına dernek kabul ettiler. Yunanistan'ın NATO askeri kanadına dönmesine izin verdiler. Bir ay içerisinde aldıkları kararlar ve uygulamaları 12 Eylül'ün neden yapıldığını gösteriyor.12 Eylül Türkiye'ye ve halka karşı işlenmiş bir cinayettir. Yargılanması gerekir.³⁴⁰

Dün 11 Eylül'dü Bugün 12 Eylül

Seksen dört yıl önce, dünkü bu vakitler, Yakup Cemil'i kurşuna dizmiştik. Yirmi yıl önce, aynı vakitlerde, Ahmet Kenan Evren'in gür ve tok sesiyle uyandık. Eylül ayını sevmediğimi, bitmesini ipe, halatla çektiğimi hep söylemişimdir. "Yerinde infaz" ayıdır kendileri.,.

Yakup Cemil, Menderes, Zorlu, Polatkan, Ulucanlar...

Yakup Cemil'in problemi, Enver'le değil, İttihat-Terakki'nin perde arkasındaki tek adamı Talat'laydı.

Öbürleri (Cemal ve Enver) asker, Talat ise posta-telefon idaresinden gelme sivildi. Osmanlı askerleri, sivil gaza gelerek, Birinci Dünya Savaşı'na girmişti.

Trablus-garp, Deme, Bingazi, Kafkas ve Bağdat cephelerinde ölümüne dövüşen Yakup Cemil için, İstanbul günleri artık sonun başlangıcıydı.11 Eylül 1916 pazartesi sabahı, Kâğıthane surlarında, komutanlığını yaptığı bir müfreze, Binbaşı Yakup Cemil'i kurşuna dizdi. "Almanlarla beraber, aynı cephede savaşa girmeyin, memleketi mahvedeceksiniz!" diyen biri öldürüldü. Savaşı kaybetti Osmanlı. İki yıl sonra İstanbul işgal edildi. Vatanın her karış toprağı işgal edildi. Ordumuz terhis edildi.³⁴¹

20 Yıl Sonra 12 Eylül

Nasıl anımsarsak anımsayalım. Bir gerçek var ki, bugün 12 Eylül askeri müdahalesinin 20'nci yıldönümü. 12 Eylül 1980'in öncesinde yaşananları anımsayan herkes

³⁴⁰Gürsoy, İdris. 'DarbecilerToplumaKarşı Suç İşledi', **Darbenin Şahitleri**, Kaynak Yayınları, İzmir,2011,s.229,230,231,232,233,234,235.

³⁴¹ Fişek, Kurthan. 'Dün 11 Eylül'dü Bugün 12 Eylül', Hürriyet, 12 Eylül 2000

kabul eder ki, politikacılar başka çıkış yolu bırakmamışlardı. Peki, o bir çıkış yolu muydu? Hayır. Eğer öyle olsaydı 12 Eylül'ü bugün saygıyla anardık. Nitekim 12 Eylül de, can güvenliği kalmamış insanlarımıza önce derin bir "Ohh!" çektirmiş, "hiç değilse evimizden işimize, işimizden evimize giderken serseri bir kurşunla öldürülme korkumuz kalmadı" dedirtmişti. Ama can güvenliğini veren 12 Eylül, hemen ardından aynı insanların hukuk güvenliğini ellerinden aldı. Suçlu suçsuz on binlerce insanı mağdur etti. En kötüsü, 12 Eylül'ün yetişmiş kadroları ezmesi sonucu ortalık sorumluluk duygusundan ve devlet adamı terbiyesinden yoksun politikacılara kaldı.

Bu düzeydeki politikacılar yüzünden, askeri siyaset dışına çıkarmak hâlâ mümkün olmadı. Böyle bir 12 Eylül'ü, 20'nci yılında nasıl anmak istersiniz?³⁴²

Yaşasın Bugün 12 Eylül, Neşe Doluyor İnsan

12 Eylül 1980.

Sabah 07.30'da henüz kargalar kahvaltılarını etmeden omzumdan dürtülme marifetiyle uyandırıldım. Babamı uyandıran. Aceleyle konuştu:

Kalk oğlum, ordu başa geçti!..Tekrar yastığıma kafamı koymamla, kendimi kütüphanenin başında bulmam toplam 45 saniyemi almıştı. Kütüphane ve çalışma masamdaki bütün siyasi içerikli broşürleri ve sağ-sol içerikli ne kadar kitap ve dergi varsa hepsini bir koliye toplamaya başladım. Hatta topladığım kitaplar arasında 'Basketbol Stratejisi' adlı kitap da vardı. Ne de olsa 'strateji' kelimesi kıl bir kelimeydi, her an takabilirler diye düşündüm. Tam 20 yaşındaydım, yani tecrübesizdim.

Bir önceki darbede 10 yaşında olduğumdan 12 Mart'la ilgili pek bir şey hatırlamıyorum. Kitapların tümü iki koli tutmuştu. O kadar para verip almışım, sobada da yakmaya gönlüm de razı olmuyor; 'En iyisi apartmanın kömürlüğüne koymak...' diye düşündüm. Apartman yöneticisi Hüsnü Bey amca elinde kâğıt kalem daire numarasına göre kolilerinizi yerleştirin, mutlaka kolilerin üstüne isim ve soyadı yazın diyordu. Sağ içerikli koliler sağa, sol içerikli koliler sola!..'

'Eee, onların ne işi var burada?'

Darbe oldu evladım, evde kitap tutmamak lazım. N'olur, n'olmaz.20 yıl önce sağ-sol çatışmalarını önleyemeyenler. Niye önlemedilerse?... Türkiye'ye demokrasi adına el koydular.

³⁴² Ekşi, Oktay. '20 Yıl Sonra 12 Eylül', Hürriyet,12 Eylül 2000

Tabii ki her cümleyle 'Atatürk adına', diye başladılar, 'Atatürk adına' diye bitirdiler. O gündən bu güne çok şeyler değişti.

Emekli orgeneral ressam Netekim Paşa'nın babasının imam ve hacı olmasını fırsat bilen irtica hortladı.'Köşe dönme felsefesinin' mimarı Turgut Özal'ın sayesinde, rüşvet, yolsuzluk, kara para, hayali ihracat, banka söğüşleme sıradan ve onurlu işler haline dönüştü.

Mafya palazlanıp ülkeyi ve ihaleleri yönetir hale geldi.'Nasıl olsa kitaplar bir gün yakılır!..' diye düşünen gençlik giderek kitaptan ve kültürden uzaklaştırılıp, birer ot gibi yaşamaya yönlendirildi.Hadi o zaman ne duruyoruz...12 Eylül darbesini hep beraber coşkuyla kutlayalım.³⁴³

12 Eylül Özel Köresi

Ben darbenin olduğu ilk gün nasıl olup da tutuklanmadım, hâlâ hayret ediyorum bu işe. Şöyle caddeye çıkıp bizim bölgeye bir baksaydı askerler, sadece bizim evde soba yanmakta olduğunu görürlerdi.

Darbeyi duyduğum anda büyük bir hızla kitap yakmaya başlamıştım, sanki dosyamda yeterince tutuklanma nedeni yok da sadece kitaplar nedeniyle götürülecekmişim gibi.

İşte o gün Lenin'in lüzumsuz derecede fazla sayıda kitap yazmış olduğunu ilk kez fark ettim. Aslında belki de sorun Lenin'de değil bendeydi. Oysa Mao ne kadar iyiydi, bütün kitapları küçücük onun, şıp diye yanarak kül olup gidiveriyorlar. Yani Grundrisse'yi sobaya sokacağım diye imanım gevremişti, bugün bile çektiklerimi net olarak hatırlıyorum.En kolay yanan kitap da Pllitzer'inkiydi.

Tüm Marksizm'i, diyalektik materyalizmi ve insanlık tarihini yaklaşık 50 sayfada şık diye özetleyiveren bu kitabı yakmam 10 saniyemi bile almamıştı. Bakın size şimdi söylüyorum, öyle kızmak filan yok tamam mı?

David Letterman, Jay Leno, Cem Yılmaz filan halt etmiş, bence en büyük stand-up'çı komedyen Kenan Evren'dir. Yemin ediyorum size, bana inanmıyorsanız, gidin bir yerlerden bulun o dönemde yapmış olduğu konuşmaların bandını, bir izleyin. O laflar ciddi olarak, cidden inanılarak söylenemeyeceğine göre şuna karar verdim ki, Kenan Evren'de muhteşem bir mizah anlayışı var.

³⁴³ **Öztekin**, Rasim. 'Yaşasın Bugün 12 Eylül... Neşe Doluyor İnsan...', 'Akşam,12 Eylül 2000

*Türkiye'de gerçekten demokrat olabilen insan sayısı taş çatlasa yüzde 5'i geçmez. O gün Anayasa'ya "hayır" diyenlerin sayısı neyse, bugün de aynıdır bu gerçek demokrat sayısı. Memleketimizin yüzde 95'i de çeşitli farklı siyasetlere inanmış görünmekle birlikte, onları bir araya getiren tek özellik demokrasiden fazla hoşlanmıyor oluşlarıdır. Ve işte bu gerçek de sevgili okurlar, bizim hayatımızı, olan biten bütün komikliklere rağmen son derece dramatik yapmaktadır aynı zamanda.*³⁴⁴

Devam Ediyor Hala

*12 Eylül, amaçlanan bütün sonuçları ile devam ediyor hâlâ. Keşke 12 Eylül kaynaklı sorunlarımız, temel amaç ve ilkeleri ile yerli yerinde duran yasaklı 12 Eylül Anayasası ve yasaları ile sınırlı olsaydı. Yeniden baş tacı (!) ettiğimiz siyasi yasaklıların yasaklarını referandum kampanyası ile kaldırırken arkasının geleceğini, adım adım demokratikleşmenin gerçekleşeceğini ummuştuk. Kendi hesaplarına uygun düştüğünde pek çok kez anayasanın orasını burasını değiştirdikleri halde, 12 Eylül'ün yasaklı düzeninin bütünlüğünü düzeltmeye yönelik anlamlı bir adım atmadılar. Bugün 12 Eylül'ün 20. yıldönümü. 12 Eylül'ün yasaklı düzeni bütün sonuçları ile yürürlükte. Buna karşı anlamlı, örgütlü bir ses, karşı çıkış var mı? Hani utanılmasa, 12 Eylül'ün kutlaması, bayramı bile olacak.*³⁴⁵

12 Eylül

12 Eylül 1980 sabahı darbeyi öğrendiğimizde benim ve eşimin ilk tepkisi, "oh, terör duracak" oldu. MHP'nin yayın organı Hergün gazetesinin yazarıydım. Günde 20 kişi öldürülüyordu. MHP'de görüş ayrılıkları vardı; sert tartışmalar da yaşanırdı ama bunu dışa vuramazdık. Neden mi? "Komünistler tarafından öldürülmekten korktuğu için, kendisini MHP'de 'ayrı' göstermek istiyor" denmesin diye! Öyle çılgın bir ortam ki, "korktu" demesinler diye, "Öldü" denilmesine boyun eğiliyordu, sağda da solda da... O sabah eşimin ve benim kendimizi birden 'kurtulmuş' hissetmemiz bundandı. 12 Eylül böyle güvenliği sağladı ama yeni sorunlara yol açarak gitti.

³⁴⁴ **Turgut**, Serdar. '12 Eylül Özel Köşesi', Hürriyet, 12 Eylül 2000

³⁴⁵ **Soner**, Şükran. 'Devam Ediyor Hala...', Cumhuriyet, 12 Eylül 2000.

1960'tan beri parti kapatmakla en duyarlı oldukları "milli birlik" konusunda da ciddi sıkıntılara sebep olmuşlardır. Partileri kapatmanın diğer bir sonucu da, siyasi yelpazenin parçalanması, bu yüzden "demokratik irade"nin zaafa uğramasıdır: Koalisyonlar, istikrarsız ve güçsüz hükümetler. "Yönetemeyen demokrasi" ya da "halksız demokrasi" denilen sağlıklı sistem. Devlet ve adalet işlerinde en önemli atamalar MGK'nın da başı olan 'sorumsuz' Cumhurbaşkanı tarafından yapılır. Parlatmentonun Anayasa Mahkemesine beş üye seçme yetkisine 12 Eylül son vermiştir... ABD ve Fransa'da cumhurbaşkanları daha da yetkilidir ama seçimler yoluyla halka karşı sorumludurlar ve yasama organları bizdeki gibi güçsüz değildir. 12 Eylül'e hücum edip 28 Şubat'ı alkışlayanlar 28 Şubat'ın tamamen 12 Eylül'ün türevi olduğunu ve merkezi oligarşiyi daha da güçlendirdiğini görmezlikten geliyorlar. Türkiye mutlaka bunları aşarak liberal demokrasiye ulaşacaktır.³⁴⁶

20 Yıl Geçmiş

12 Eylül 1980'in üzerinden tam 20 yıl geçti. Nerelerden nerelere geldik ve nerelere doğru gidiyoruz. 12 Eylül planının nerede yapıldığı konusunda; kesin, diyebileceğim bir düşüncem var. Fakat bu hain planı bize neden "reva gördükleri" konusunda kuşkuluyum. 12 Eylül'le ilgili yazılanlara bakıyorum. Bir kısmı düpedüz ve alçakça yalan. Ve o günleri hiç hatırlamayan gençlerimiz, o yalanlara ister istemez inanıyor. "Bu işler böyleymiş..." diyorlar.

12 Eylül'ün provası özelliğini taşıyan 12 Mart 1971 darbesinin kumandanlarından biri, neden bu hareketi yaptıklarını soran bir gazeteciye, "Sosyal gelişme, ekonomik gelişmenin önüne geçince mecbur kaldık" gibisinden bir açıklama yapmıştı. Gerçekten, 1970'lerde, daha doğrusu 1960ların sonlarında toplumsal gelişme çok hızlanmıştı. Toplumsal gelişmenin hızlanması demek, yeni "taleplerin" ortaya çıkması ve dile getirilmesi demektir. Ve o günlerin Türkiye'sinin ekonomisi, demokrasi içinde ve demokrasinin kurallarına uygun olarak dile getirilen bu talepleri karşılayacak durumda değildi. Dengeli bir gelir dağılımı ve katılımlı bir özveri ile Türkiye "bir yerlere" gelebilirdi. Fakat doymak bilmeyen egemen sınıflar, "paylaşmak" yerine "ezmeyi" yeğlediler. Böyle durumlarda, "bahane" çok kolay yaratılır ve bu kez de yaratıldı. Ve 12 Eylül'e böyle gelindi. En doğru lafı, bir ABD'li subay söylemişti: "Bizim çocuklar başardılar." ³⁴⁷

Baykal: Hesaplaşmam Henüz Bitmedi

³⁴⁶ Akyol, Taha. '12 Eylül', Milliyet, 12 Eylül 2000.

³⁴⁷ Ateş, Toktamış. '20 Yıl Geçmiş', Cumhuriyet, 12 Eylül 2000.

Milliyet gazetesi yazarlarından Fikret Bila'ya konuşan Deniz Baykal "Sayın Demirel'in söylediği manada ben de meydanlarda hesaplaştım. Zincirbozan'dan çıktım, yasakla mücadele ettim, Meclis'e döndüm, CHP'yi açtım, genel başkan oldum; bu manada evet hesaplaştım ama benim hesaplaşmam sürüyor" diye devam ediyor.

"Henüz Bitmedi"

Baykal, görüşmemizde 12 Eylül'le hesaplaşmasının bitmediğini vurguladı ve şöyle konuştu:

"12 Eylül'de çok canlara kıyıldı, çok canlar yandı, çok acılar çekildi. Bu bakımdan Ankara Adliyesi'ne gelen, etrafında toplanan insanlarımızı, müdahil olanları çok iyi anlıyorum, saygı duyuyorum. Benim partim de dâhil partiler de müdahil oldular. Onları da anlıyorum. Darbeye karşı bir duruş almak adına müdahil oldular.

Parti kararıdır, saygıyla karşılıyorum. Ama benim açımdan 12 Eylül'le siyasi hesaplaşma bitmedi. 12 Eylül'ün kurduğu rejimle hesaplaşmam sürüyor.

12 Eylül'ün demokratik, laik rejime verdiği tahribatı giderinceye kadar, Türkiye'de tam ve gerçek demokrasi kuruluncaya kadar benim hesaplaşmam sürecek."

"Vesayete Karşı Mücadele"

Baykal, 12 Eylül'ün yarattığı vesayetten kurtuluyoruz derken, bu kez demokrasinin başka vesayetler altına girdiğini belirterek, şöyle devam etti:

"12 Eylül'ün kurduğu vesayetle mücadele edip, ondan kurtuluyoruz derken, yerine demokrasinin üzerinde ve yine 12 Eylül zihniyetiyle başka bir vesayet kurulmuşsa, hesaplaşma bitmemiş demektir. Demokrasi sadece darbe tehdidi değil her türlü baskı ve tehditten kurtuluncaya kadar bu mücadelenin sürmesi gerekiyor. Bu siyasi bir mücadele, siyasi bir hesaplaşmadır. Bu bakımdan benim kişisel olarak müdahil olmamın bir önemi yok. Çok daha büyük acılar çekmiş insanların hak ve hukukunun takibi çok daha önemli."

"Evren'e Karşı Muhtıra"

Baykal, Zincirbozan'a sürüldüğünde nasıl bir mücadele verdiğinin en yakın tanığının Demirel olduğunu anımsatarak, şöyle dedi:

“Ben Zincirbozan’dan doğrudan Kenan Evren’e bir mektup yazdım. Bir anlamda Evren’e bir karşı muhtıra niteliğindedi. O mektubumda Evren’e, ‘Demokrasiyi rafa kaldırmaya, bizi buraya sürmenizin hukuki ve siyasi açıdan hiçbir geçerli dayanağı yoktur. Bu yetkiyi nereden aldınız diye sordum. Bugünlerden o günlere bakan bir mektuptu. Ağır eleştiriler ve suçlamalarda bulundum. Bunun sorumluluğunu taşıyacağını ve hesabını vereceğini ilettim. Bu mektubum, devlet arşivlerinde duruyor olmalı. Ben siyasi hesaplaşmaya 12 Eylül günü başladım, Zincirbozan’da devam ettim hâlâ da sürdürüyorum.”

“Çıkmak İçin Dilekçe Vermem”

Baykal, 12 Eylül yönetiminin kendilerini Zincirbozan’dan çıkarmak için bir kâğıt imzalamaya kalktığını, ancak buna direndiğini de şöyle aktardı:

“Bizi Zincirbozan’a tıktılar. Amaçları yeni kurulmaya başlayan partileri yönlendirmemizi engellemekti.

Sayın Demirel’le, rahmetli İhsan Çağlayangil’le ve birçok arkadaşla oradaydık. Bir gün bir astsubay bir kâğıt dolaştırmaya başladı. Baktım, bir taahhütname, işte dışarı çıktıktan sonra burada yaşadıklarım, gördüklerim hakkında açıklama yapmayacağım, diyor ve altını imzalamamızı istiyor. AP’liler ve Sayın Demirel de imzalamış. ‘Ben imzalamam’ dedim. ‘Benden burada yaşadıklarımızı unutmamı istiyorsunuz, böyle bir şeyi imzalamam’ diye direndim. Orada Zincirbozan’ın komutanı, Çanakkale Bölge Başkanı var. ‘Niye imzalamıyorsun’ diye sordular. ‘İmzalamam’ dedim. ‘O zaman çıkamazsın’ dediler. ‘Çıkamazsam çıkamayayım’ diye karşılık verdim. Nedenini sordular. Ben dedim, ‘buraya girmek için dilekçe vermedim, siz getirdiniz, buradan çıkmak için de dilekçe vermem. Bizi buraya getirmenizin de çıkarmanızın da sorumluluğu sizindir’. Sonuçta direneceğimi anladılar ve o kâğıdı iptal ettiler, yırtıp attılar. İmzasız çıktık. Hatta Sayın Demirel, yanıma gelip, ‘o imza işi benim de hoşuma gitmedi, sizi tebrik ederim, bu hareketinizle benim boynumdan değirmen taşıyı aldınız’ dedi.”

Demirel’den Chp Yemeği

Baykal, Zincirbozan koşullarında da CHP adına mücadeleye devam ettiklerini belirtirken, 9 Eylül anısını da şöyle anlattı:

“Zincirbozan günleri devam ediyor. 9 Eylül yaklaşıyor, CHP'nin kuruluş yıldönümü. 12 Eylül'e karşı kutlama yapma kararı verdik CHP'li arkadaşlarla.9 Eylül sabahı önce normal biçimde kahvaltuya indik. Sonra odalarımıza gidip en iyi kıyafetlerimizi giydik, kravatlarımızı taktık. Dikkat çekmemek için birer birer aralıklı olarak aşağıya indik. O arada karakolun yanındaki arazide kasımpatılar açmış, bir arkadaşımız gidip çiçek topladı. Sonra bir anda binanın önündeki Atatürk büstünün önünde toplandık ve saygı duruşunda bulunduk. Atatürk'ün büstüne, topladığımız çiçeği koyduk.9 Eylül'de CHP'nin kuruluşunu kutladık. Demirel, bu tavrımızdan çok etkilendi, duygulandı. Gelip bana, 'Sizi yine tebrik ediyorum, bir daha inandım ki, Türkiye'de demokrasi ölmeyecek, yaşayacak' dedi. Akşama da, ziyaretçilerin getirdiği erzaklardan biz CHP'lilere bir ziyafet sofrası kurdurdu, beraber kutladık.”³⁴⁸

İşkencecisinden 28 Yıl Sonra Hesap Sordu

İstanbul / Ankara / TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu dün işkenceleriyle tanınan dönemin Emniyet Genel Müdürü Refet Küçükütyaki ve Mamak Cezaevi Müdürü emekli Albay Raci Tetik'i dinledi. Komisyon üyeleri ilk görüşmeyi Dolmabahçe Sarayı'nın yönetim binasında Küçükütyaki ile yaptı. Komisyon Başkanı Nimet Baş'ın yanı sıra, BDP'li Sırrı Süreyya Önder ile MHP'li Atilla Kaya'nın katıldığı görüşmede Küçükütyaki, işkenceyle ilgili sorulara “Bilmiyorum, duymadım, görmedim” diye yanıtlar verdi.

349

³⁴⁸ Bila, Fikret, 'Baykal: Hesaplaşmam Henüz Bitmedi',06 Nisan 2012,Milliyet.

³⁴⁹ TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu.20.10.2012 ANKARA

BDP’li Önder, görüşmeden önce gazetecilere “Raci Tetik, benim bilfiil işkencecim. Sadece benim değil, Mamak zindanından geçen binlerce insanın işkencecisi. İki yoldaşımızın da ölümünden sorumlu. Onları sorarak başlayacağım. İlhan Erdost , Mustafa Yalçın” dedi. ‘Size nasıl bir işkence yapılmıştı?’ sorusuna Önder, şu yanıtı verdi: Mamak’ta herkese ne yapıldıysa. Tabutluklar, falakalar, kendi eliyle dövmeleler, köpekleri üstümüze salmalar, hakaretler, görüşçülerimize yapılan eziyetler. Önder, toplantıdan önceki açıklamasında söz ettiği gibi Tetik’e, “Sizin idarenizdeki bir cezaevinde İlhan Erdost ve Mustafa Yalçın’ın katledilmesini anlatmakla başlayabilirsiniz.” dedi. Komisyon üyeleri bakım merkezinden ayrılırken, MHP İstanbul Milletvekili Atilla Kaya şunları söyledi: ‘En küçük bir pişmanlık hatta üzüntü emaresi bile göstermeyen bir tavrı var. Bütün o işkenceleri, oradaki baskıları da ‘Bunlar bizim, benim disiplin anlayışım, yönetmeliklerin ve üstlerimizin talimatı’ şeklinde değerlendirdi. İşine gelmeyen noktalarda hatırlamıyor. Esas itibarıyla 31 bin insan geçmiş oradan. Bunlardan sadece 4 bini ceza almış diğerleri hepsi beraat etmiş.

Dönemin Emniyet Genel Müdürü Refet Küçüktiryaki, Dolmabahçe’deki görüşmede işkenceyle ilgili sorulara ‘Ben kalkıp da bir polise ‘işkence yapın’ diyemem. Ne bir kişiye tokat attım ne de bir kişiye ‘tokat atın’ dedim’ diye yanıt verdi. BDP’li Önder, “Sizin döneminizde sanıklar Ankara Emniyetinin 5’inci katından kendilerini aşağı atıyorlardı” deyince Küçüktiryaki “Ya benden öncedir ya benden sonradır” dedi. Küçüktiryaki, sorulan sorular karşısında haberi olmadığını ve bilmiyorum, hatırlamıyorum şeklinde cevaplar varmış. Küçüktiryaki’nin ‘Bilmiyorum, hatırlamıyorum’ gibi yanıtları komisyon üyelerini kızdırdı. BDP’li Önder, “Siz, gerçekten Emniyet Genel Müdürlüğü yaptığınızdan emin misiniz?” şeklinde sormuş.³⁵⁰

12 Eylül 1980’den Sonra Kenan Evren’in Uşak Ziyareti

10 Nisan 1983 Pazar. Hoş geldin Paşam/Ömür boyu güzel yaşam.

Uşak’ta beni çok sayıda pankartla karşıladılar. Şimdi hatırlamıyorum yerini ama galiba 1981 yılındaydı, şöyle bir pankartla karşılaştım:

‘Hoş Geldin Paşam

Ömür Boyu Güzel Yaşam.’

Bana ömür boyu güzel yaşam diliyor.

³⁵⁰ **Başaran**, Rifat. ‘İşkencecisinden 28 Yıl Sonra Hesap Sordu’, TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu. 21.10.2012Ankara

*Başımızda Kenan Paşa,
Umut Doluyuz Baştan Başa,
Acı Günlerin Kurtarıcısı, Güzel Günlerin Yaratıcısı Paşamız İlimize Hoş Geldiniz,
Evren Başımızda.
Huzur Aşımızda.
Gelişiniz Güneş,
Varlığınız Hayattır,
Atatürk Uşak 'ı Yunan'dan, Evren ise Anarşiden Kurtardı.³⁵¹*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRŞEHİR BASINI VE DEMOKRATİKLEŞME

Demokrat Parti iktidarına karşı Kırşehirli olan Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'nın verdiği demokrasi mücadelesi 20 Temmuz 1954'de Kırşehir'in il iken ilçeliğe düşürülmesine yol açarken, 1 Temmuz 1957 yılında tekrar il olma hakkını kazandığında da bir hakkın iadesinden çok Hacıbektaş, Avanos, Kozaklı gibi ilçeleri elinden alınarak Kırşehir'in küçük bir il olmasının yolunu açmıştır. (Bkz. Ek 19) Özellikle Demokrat Parti iktidarı döneminde Osman Bölükbaşı'nın genel başkanı olduğu Millet Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin girdiği seçimlerde aldığı oy ve devrin iktidarına karşı verdiği hürriyet ve demokrasi mücadelesi bir anlamda Kırşehir'in bugünlere gelişinin bir tarihi oluyordu.

Bunun yanında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ulu Önder Atatürk'ün başkanlığında açıldığı 23 Nisan 1920'de Kırşehir Meclis'te yedi milletvekili ile temsil edilmiştir.³⁵²

³⁵¹ Oran, Baskın. **Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları**, Belge Araş. Fadıl Kocagöz, Bilgi Yay. Üçüncü Baskı, Ankara, Haziran,1989,s.146.

Türkiye'de çok partili hayatın henüz emekleme devresinde olduğu yıllarda en güzel demokrasi mücadelesini yedi milletvekiliyle Kırşehir ve Kırşehirli vermiştir.³⁵³

1-Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayat Ve 1950'den 2002'ye Kadar Yapılan Seçimler, Siyasî Partiler Oy Dağılımı

1950 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	DP	4.241.393-23.568	52,68
	CHP	3.176.561-21.408	39,45
	Bağımsızlar	383.282-3.310	4,76
	Millet P	250.414-17.675	3,11
Kullanılan Oy	8.051.650	Seçm. S. 8.905.743	90.40
Kırşehir Kullanılan Oy	65961	Seçm. S. 81.899	87.46
1954 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	DP	5.151.550-24.354	57,61
	CHP	3.161.696-18.633	35,36
	Cum. Millet P.	334.085-34.374	4,85
	Bağımsızlar	137.318-3717	1,54
	Türk. Köylü P.	57.011-114	0,64
Kullanılan Oy	8.941.660	Seçm. S.10.262.063	88.63
Kırşehir Kullanılan Oy	81192	Seçm. S.80240	91.57
1957 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	DP	4.373.621	47.88
	CHP	3.753.136	41.09

³⁵² Bekir (Kocaoğlu) Efendi, Cemalettin (Çelebi) Efendi, Cevdet (Seçkin) Bey, Müfit (Kurutluoğlu) Bey, Rıza (Silsüpür) Bey, Sadık (Savtekin) Bey, Yahya Galip (Kargı) Bey Birinci Dönem TBMM, TBMM Tutanakları

³⁵³ Güner, Şevket. İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003 s.13-14-15.

	Hürriyet P.	350.597	3.84
	Bağımsızlar	350.597	3.84
Kullanılan Oy	9.250.949	Seçm. S.12.078.623	76.58
Kırşehir Kullanılan Oy	38.022	Seçm. S.74.182	82.13
1961 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	CHP	3.724.752	36.74
	AP	3.527.435	34.79
	C.Köylü M.P.	1.415.390	13.96
	Y.Türkiye P.	1.391.934	13.74
	Bağımsızlar	81.732	0.81
Kullanılan Oy	10.522.716	Seçm. S.12.925.395	81.41
Kırşehir Kullanılan Oy	11469	Seçm. S.140.326	81.73
1965 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	AP	4.291.232	52.87
	CHP	2.675.785	28.75
	Millet P.	582.704	6.26
	Y.Türkiye P.	364.514	3.72
	Bağımsızlar	296.528	3.19
	Türkiye İşçi P.	276.101	2.97
	CKMP	208.696	2.24
Kullanılan Oy	9.748.678	Seçm. S.13.679.753	71.26
Kırşehir Kullanılan Oy	59.219	Seçm. S.81.377	72.77
1969 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	AP	4.229.945	46.55
	CHP	2.487.163	27.37
	Güven P.	598.013	6.58
	Bağımsızlar	511.097	5.62
	Millet P.	293.849	3.23
	MHP	274.225	3.03
	Birlik P.	254.708	2.81
	TİP	243.797	2.68
	Yeni Türkiye P.	197.912	2.18
Kullanılan Oy	9.516.035	Seçm. S.14.788.552	64.34
Kırşehir Kullanılan Oy	54.186	Seçm. S.83899	64.58
1973 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	CHP	3.570.583	33.31
	AP	3.197.897	29.82
	DP	1.275.502	11.89
	MSP	1.216.771	11.81
	C.Güven P.	564.343	5.21
	MHP	362.208	3.38

	Bağımsızlar	303.218	2.83
	Birlik P.	121.759	1.14
	Millet P.	62.377	0.58
Kullanılan Oy	11.223.843	Seçm. S.16.798.255	66.82
Kırşehir Kullanılan Oy	60.772	Seçm. S.93.675	64.88
1977 Genel Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	CHP	6.136.171	41.38
	AP	5.468.202	36.88
	MSP	1.268.918	8.56
	MHP	951.544	6.42
	Bağımsızlar	370.035	2.51
	C.Güven P.	277.713	1.87
	DP	274.484	1.85
	Birlik P.	58.540	0.39
	TIP	2.565	0.14
Kullanılan Oy	15.358.210	Seçm. S.21.207.303	72.41
Kırşehir Kullanılan Oy	74.442	Seçm. S.112.796	66.00
1983 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	ANAP	7.833.148	45.14
	HALKÇI P.	5.285.804	30.46
	MDP	4.036.970	23.27
	BAĞIMSIZLAR	195.588	1.13
Kullanılan Oy	18.238.362	Seçm. S.19.767.366	92.26
Kırşehir Kullanılan Oy	81.373	Seçm. S.90.786	89.63
1987 Genel Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	ANAP	8.704.335	36.31
	SHP	5.931.000	24.74
	DYP	4.587.062	19.14
	DSP	2.044.576	8.63
	Refah P	1.717.425	7.16
	M.ÇALIŞMA P.	701.583	2.93
	IDP	894.210	2.24
Kullanılan Oy	24.603.541	Seçm. S.26.376.953	93.28
Kırşehir Kullanılan Oy	115.328	Seçm. S.124.149	92.89

1991 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	DYP	6.600.726	27.03
	ANAP	5.862.623	20.75
	SHP	5.066.571	20.75
	RP	4.121.355	16.88
	DSP	2.624.301	10.75
	SOSYALİST P	108.369	0.44
	BAĞIMSIZLAR	32.721	0.13
Kullanılan Oy	25.157.089	Seçm. S.29.979.123	83.92
Kırşehir Kullanılan Oy	110.133	Seçm. S.124.417	88.52
1995 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	RP	6.012.450	21.38
	ANAP	5.527.288	19.65
	DYP	5.396.009	19.65
	DSP	4.118.025	19.18
	CHP	3.011.076	10.71
	MHP	2.301.343	8.18
	HADEP	1.171.623	4.17
	BAĞIMSIZLAR	133.895	0.48
	YDH	133.889	0.48
	MP	127.630	0.45

	YDP	95.484	0.34
	İP	61.428	0.22
	YP	36.853	0.13
Kullanılan Oy	29.101.469	Seçm. S.34.155.981	85.20
Kırşehir Kullanılan Oy	119.410	Seçm. S.141.334	84.49
1999 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	DSP	6.919.670	22.19
	MHP	5.606.583	17.98
	FP	4.805.381	15.41
	ANAP	4.122.929	13.22
	DYP	3.745.417	12.01
	CHP	2.716.094	8.71
	HADEP	1.482.196	4.75
	BBP	456.353	1.46
	BAĞIMSIZLAR	270.265	0.87
	ÖDP	248.553	0.81
	DTP	179.871	0.58
	LDP	127.174	0.41
	DP	92.093	0.31
	MP	79.370	0.25
	BP	78.922	0.25
	İP	57.607	0.18

	EMEP	51.756	0.17
	YDP	44.787	0.14
	SIP	37.680	0.12
	DEPAR	37.175	0.12
	DBP	24.620	0.08
Kullanılan Oy	32.656.070	Seçm. S.37.495.217	87.09
Kırşehir Kullanılan Oy	136.176	Seçm. S.152.236	89.45
2002 Genel Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	AKP	10.848.704	34.43
	CHP	6.114.843	19.41
	DYP	3.004.949	9.54
	MHP	2.629.808	8.35
Kullanılan Oy	32.753.386	Seçm. S.41.407.015	79.10
Kırşehir Kullanılan Oy	119.761	Seçm. S.156.888	76.34
2007 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	AKP	16.327.291	46.58
	CHP	7.317.808	20.88
	MHP	5.001.869	14.27
Kullanılan Oy	36.056.293	Seçm. S.42.799.303	84.25
Kırşehir Kullanılan	124.702	Seçm. S.149.869	83.21

Oy			
2011 Genel ve Kırşehir Seçimleri	Parti Adı	Aldığı Oy	Yüzdesi
	AKP	21.399.082	46.66
	CHP	11.155.972	20.85
	MHP	5.585.513	14,29
Kullanılan Oy	38.465.341	Seçm. S.49.675.341	77.4
Kırşehir Kullanılan Oy		Seçm. S.156.708	

354

A-Kırşehir 1920-2002 Yılları Tbm'm'deki Milletvekilleri

1.Dönem:23 Nisan 1920

Bekir (Kocaoğlu) Efendi
 Cemalettin (Çelebi) Efendi
 Cevdet (Seçkin) Bey
 Müfit (Kurutluoğlu) Bey
 Rıza (Silsüpür) Bey
 Sadık (Savtekin) Bey
 Yahya Galip (Kargı) Bey

2.Dönem:11 Ağustos 1923

Ali Rıza Bey
 Lütfü Müfit (Özdeş) Bey
 Refik İsmail (Kakmacı) Bey
 Mahbub Bey
 Yahya Galip (Kargı) Bey ve Şevket Turgut.

3.Dönem:1 Kasım 1927

³⁵⁴ **Güner, Şevket.** ' Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçildiği 1950'den 2002'ye Kadar Yapılan Seçimler, Siyasî Partiler Ve Oy Dağılımı', **İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir**, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003, s.13-14-15

Haşim (Börekçi) Bey
Lütfü Müfit (Özdeş) Bey
Yahya Galip (Kargı) Bey

4.Dönem:4 Mayıs 1931

Haşim (Börekçi) Bey
Lütfü Müfit (Özdeş) Bey
Serdar Ahmet Bey

5.Dönem:1Mart 1935

Haşim (Börekçi) Bey
Lütfü Müfit (Özdeş) Bey
Mehmet Seyfeli
Ali Rıza Esen

6.Dönem:3 Nisan 1939

Haşim (Börekçi) Bey
İzzet Özkan
Mehmet Seyfeli
Dr.Yusuf Ziya Somer
Dr.Hüseyin Ülkü

7.Dönem: 8 Mart 1943

Fuat Çobanoğlu
Faik Seler
Şevket Turgut
İbrahim Turan

8.Dönem: 8 Ağustos 1946

İsmail Hakkı Baltacıoğlu
Nihat Erdem
Sahir Kurutluoğlu
Şevket Turgut

9.Dönem: 14 Mayıs 1950

Osman Bölükbaşı
Halil Sezai Erkut
Elvan Kaman
Rıfat Özdeş

10.Dönem: 2 Mayıs 1954

Osman Bölükbaşı
Osman Alişiroğlu
Ahmet Bilgin
Mehmet Mahmutoğlu
Tahir Taşer

11.Dönem: 27 Mayıs 1957

Osman Bölükbaşı
Osman Canatan
Hayri Çopuroğlu
Fazıl Yalçın

12.Dönem: 15 Ekim 1961

Ahmet Bilgin
Memduh Erdemir
Halil Özmen

13.Dönem: 10 Ekim 1965

Memduh Erdemir
Mehmet Güver
Süleyman Onan

14.Dönem: 12 Ekim 1969

Mustafa Aksoy
Cevat Eroğlu

Mustafa Kemal Güneş

15.Dönem: 14 Ekim 1973

Memduh Erdemir

Sait Saylam

Mustafa Aksoy

16.Dönem: 5 Haziran 1977

Mustafa Eşrefoğlu

Doğan Güneşli

Kılıç Sorgucu

17.Dönem: 6 Kasım 1983

Mehmet Budak

İsmet Ergül

Tevfik Güneş

18.Dönem: 27 Kasım 1987

Şevki Göğüsger

Gökhan Maraş

Kazım Çağlayan

19.Dönem: 20 Ekim 1991

Coşkun Gökcalp

Sabri Yavuz

Hilmi Yükselen

20.Dönem: 24 Aralık 1995

Mehmet Ali Altın

Cafer Güneş

Ömer Demir

21.Dönem: 18 Nisan 1999

Ramazan Mirzaoğlu

Mustafa Haykır

Fikret Tecer

22.Dönem: 3 Kasım 2002

Hacı Turan

Mikail Arslan

Hüseyin Bayındır. ³⁵⁵

12 Eylül'den sonra demokrasi adına partilerin yeniden kurulması ve seçim mücadelelerini ve yaşanan olayları aktaracağım. İşte 12 Eylül'den sonra kurulan partilerimiz, onların Kırşehir teşkilâtları. ³⁵⁶

2-Kırşehir'de ANAP ve ANAP'TA Siyasete Soyunanlar

ANAP'ın kuruluşunu izleyen 1983 yılı Ağustos ayının başlarındayız. Genel Başkan Turgut Özal'ın görevlendirdiği Mehmet Altınsoy Milli Güvenlik Konseyi'nin vetosundan korktuğundan olacak şimdiye kadar pek aktif politikaya karışmamıştır.

İnsanlar bulup Özal'ın partisini Kırşehir'de de örgütlemek amacıyla araştırmalara başlamıştı. Teşkilatlandırma görevini alan Hakkı Göçen yetkiyi aldıktan sonra 15-20'gün siyasete karışmamış kişilerle görüştü. Hakkı Göçen'in kendi başkanlığında oluşturduğu il yönetimini; Erdal Dağ Başkan Yardımcısı, Osman Demiryürek, Mustafa Güneş, Şeref Aslan, Süleyman Kuşçu, Hikmet Yavuz, İbrahim Gürses, Nuri Toklucu, Muzaffer Önen, Mustafa Berkaş, Ahmet Şahin. Merkez İlçede ise Başkanlık görevi Kâzım Sever'e verilirken, Serdar Ergül Başkan Yardımcısı, Musa Emektar Sekreterliğe, Muzaffer Tekeli de Muhasip üye, Vakkas Gazi Yaşar. Nazım Altan, Veysel Kaya, Musa Çetinkaya, İbrahim Zehir, Ömer Demirkıran'ı ve İsmail Aslanderen ise yönetim kurulu üyesi olarak oluşturdular. ³⁵⁷

³⁵⁵ Güner, Şevket. 'Kırşehir'i 1920-2002 Yılları Tbm'm'de Temsil Eden Milletvekilleri', **İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir**, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003, s.31-32.

³⁵⁶ Güner, Şevket. '12 Eylül 1980 Sonrası... Kırşehir', **İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir**, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003, s.35-36

³⁵⁷ A.g.e., s.35-36.

A-23 Temmuz 1983 Cumartesi

Arzumuz var Evren Paşa,
Bir yol da Kırşehir coşa,
Karşılarınız koşa koşa
Kırşehir'e küs müsünüz?
Ahi Evren Adaşınız,
Ziyaretle bağdaşınız,
Bizler ise çağdaşınız,
Kırşehir'e küs müsünüz?
Sevginizi bekliyoruz,
Sonsuz saygı ekliyoruz,
Konsey ile bekliyoruz,
Kırşehir'e küs müsünüz?
Politikanın döndüğü,
Herkesin masum bildiği
Atatürk'ün çok geldiği,

Kırşehir'e küs müsünüz?³⁵⁸

B- Bizim Kırşehir'le Siyasi Çekişmemiz Yok Ki Küselim

'Halk ozanı Şemsi Yastıman'ın bu mektubunu alınca doğrusu çok duygulandık hepimiz.

*Biz Kırşehir'e hiç küs olur muyuz sevgili vatandaşlarım... Bizim siyasi çekişmemiz yok ki küselim... Geçmişte hep böyle oldu. Böyle olduğu için de bir kör dövüşü içerisinde 12 Eylül 1980'e geldik. '*³⁵⁹

3-12 Eylül Sonrası Kırşehir'de İlk Seçimler

12 Eylül sonrasının ilk milletvekili seçimi 6 Kasım 1983 olarak belirlenmişti. ANAP'TAN İsmet Ergül'le birlikte Mehmet Nedim Budak ve Kemal Avşaroğlu aday olmuşlardı. Diğer partilerin adayları da şunlardı: Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) M. Sadi Erdem, Necip Torun, Murat Üçlerbozkurt. Halkçı Parti (HP) Mehmet Canpolat, H. Yusuf Canpolat, Ahmet Yağmur.

12 Eylül yönetiminin izniyle bu üç partinin katıldığı milletvekili seçimleri sonunda ANAP'TAN İsmet Ergül ile Mehmet Nedim Budak ve HP'den emekli öğretmen Tevfik Güneş de milletvekili olmayı başardı.

Gündemde 25 Mart 1984 Pazar günü yapılacak yerel seçimler vardı: Bu seçimlere altı parti katıldı. Anap, HP ve MDP ile birlikte yeni kurulan Doğru Yol Partisi (DYP), Sosyal Demokrat Parti (SODEP) ve Refah Partisi (RP).Partilerin belediye başkan adayları da şunlardı:

ANAP'ın adayı Hakkı Göçen, MDP'nin adayı Naci Selçuk, HP'nin adayı Hulusi Altıntaş, SODEP'in adayı Yaşar Yükselen, RP'nin adayı Kayhan Baycan, DYP'nin adayı Hasan Coşkun ve bağımsız Orhan Baycan.

Belediye başkan adayları zorlu bir seçim mücadelesinden sonra ANAP'lı Hakkı Göçen 16.548 geçerli oyun yüzde 44'ünü alarak belediye başkam seçildi. Seçimde ANAP 7.298,

³⁵⁸ **Yastıman, Şemsi.** Kırşehirli Halk Ozanı. Âşıklık geleneğinin çeşitli türlerinde seslendirdiği eserlerle ve bilhassa dönemi içinde unutulmaya yüz tutmuş olan "destan" ve "taşlamaları" ile sevildi.10Temmuz 1923-10Temmuz 1994

³⁵⁹ **Oran,** Baskın. '23 Temmuz 1983 Cumartesi',**Kenan Evren'in yazılmamış Anıları**, Belge Araşt. Fadıl Kocagöz, Bilgi Yay. Mayıs 1989,İstanbul, s.153-154.

SODEP 4.030, DYP 2.214, HP 1.221, MDP 935, RP 914, bağımsız aday Orhan Baycan da 326 oy aldı.

Belediye meclisinde de durum farklı değildi. 15 üyeliğin 10'unu ANAP 7.168 oyla kazanırken, Nuri Toklucu, Kemal Aslan, Turan Ergül, Cemalettin Yılmaz, Hasan Uygur, Bahri Kendirli, Celal Öztürk, Turgut Göktürk, Hüseyin Güzel ve Yaşar Şahin belediye meclis üyesi olmuşlardı. 4.308 oy alan SODEP'ten Şiho Sarı, Naci Demir, Ethem Mutlu ve Ali İhsan Keskiner ile 2.197 oyla da DYP'li Dinçer DEMİR belediye meclisine girmişlerdi.

3 Kasım seçimleri gündeme geldi. ANAP'ta milletvekili listesinin birinci sırasına İl Başkanı Hidayet Yağmur, ikinci sırasına Kamanlı Mustafa Uğurlu, üçüncü sırasına da Çiçekdağlı Kemal Çalışkan getirildi. Aday listesi genel merkezce atanmıştı. Kırşehirli seçmenler tüm Türkiye'de olduğu gibi bir anlamda yılların hincını bu partiden çıkartmıştı.³⁶⁰

A-Turgut Çetintürk DYP'Yİ Kuruyor ve İlk Seçimler

12 Eylül'den sonra kapatılan AP'nin Kırşehir milletvekili Mustafa Eşrefoğlu Kırşehir teşkilatını kurmakla görevlendirildi.

DYP'yi Kırşehir'de kurma görevi Turgut Çetintürk'e verildi. DYP'nin ilk yönetim kurulunda şu kişiler yer almışlardı: Turgut Çetintürk Başkan, Cavit Yıldız İkinci Başkan, Yahya Selçuk, Mehmet Barlas, Fazıl Yükselen, İsmet Barutçu, Ömer Altın, İsmet Aslan, İsmet Yeşilli, Yaşar Gökbulut, Tefvik Milletsever. Merkez İlçe Başkanı da Dinçer Demir olmuştu.³⁶¹1983'ün 6 Kasım'ında yapılan milletvekili seçimlerinde yer alamayan DYP bütün çalışmalarını 25 Mart 1984'te yapılacak yerel seçimler üzerinde yoğunlaştırdı.

20 Ocak 1984 günü eski milletvekili Memduh Erdemir ve elli arkadaşının yanında MDP'den Burhan Korkmaz da ekibiyle DYP'ye geçtiler. Katılanlardan bazıları şunlardı: Ayhan Caner, Ali Lafçı, Musa Dünder, Mustafa Yaman, Celâl Arıöz, Osman Uğurlu, Kamuran Güven. Yerel seçimlerde DYP adayı Hasan Coşkun 2.214 oy alarak partisini Kırşehir'de üçüncü parti yaptı. Bu seçimi Hakkı Göçen kazanarak belediye başkanı olmuştu.³⁶²DYP genel başkanlığını Yıldırım Avcı'dan devralan Hüsamettin Cindoruk 18 Kasım 1985 Pazartesi günü Kırşehir'e geldi ve eski dava arkadaşlarını DYP davet etti. Feshedilen MDP'den Abdullah Yılmaz, Murat Bozkurt gibi isimler DYP'ye geçtiler.25 Mayıs

³⁶⁰ Güner, Şevket. '12 Eylül sonrası Kırşehir'de ilk seçimler...', **İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir**, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003,s.62.

³⁶¹ A.g.e. s.66-67-68.

³⁶² A.g.e. , s.68.

1987'de Kırşehir Milletvekili İsmet Ergül de ANAP'tan ayrılıp DYP'ye katıldı. İsmet Ergül eski partisi ANAP'ın il merkezi önünde "*İşte şimdi gerçek yuvama kavuştum*" dedi.³⁶³

29 Kasım 1987 erken genel seçimi yaklaşırken demokratlar yeniden DYP çatısı altında toplanmaya başladı. Bu arada 1983 milletvekili genel seçimlerine ANAP listesinde giren fakat oyların kâfi gelmemesi nedeniyle seçilemeyen Avukat Kemal Avşaroğlu, MDP Türkiye'de kendini feshettikten sonra Kırşehir il başkanı Abdullah Yılmaz da DYP'ye girdi ve adaylığa soyundu.³⁶⁴

B-Halkçı Parti'deki Vetolar ve Adaylık Telâşı

Millî Güvenlik Konseyi'nin çeşitli bahanelerle SODEP'i seçime sokmayacağı zaten belli olmuştu. Bu da bir anlamda HP'yi Kırşehir'de rahatlattı. Adaylık için istifa eden Mehmet Canbolat'ın yerine İl Başkanlığı'na Sahir Yağmur geçti. İkinci sırada Ahmet Yağmur üçüncü sırada ise Avukat Sabri Yavuz vardı. Fakat Konsey bu listedeki isimlerin üçünü de veto etti. Yeni bir liste daha oluşturuldu. Kırşehir Homurlu Beşler Köyü'nden olan Kırşehir'in tanınmış ailelerinden Sülükçü'lerin damadı öğretmen Tefvik Güneş ilk sıraya, Kaman'dan Avukat H. Yusuf Canpolat ikinci sıraya, kahvehane işletmecisi Ahmet Al aş üçüncü sıraya yerleştirildi.³⁶⁵

12 Eylül yönetiminin seçime sokmayacağı anlaşılan ve Genel Başkanı Erdal İnönü'nün de veto edildiği Sosyal Demokrat Parti'nin (SODEP) başına Cezmi Kartay Genel Başkan olmuştu.

Kırşehir teşkilatı Akıp Aksaç'a havale edildi ve Yaşar Yükselen ile çalışmalara başladı. Eski CHP kadroları da SODEP'i beklediklerinden işleri zor olmamıştır işte liste:

Kemal Akpınar, Necati Gür, Hulusi Altıntaş, Bahri Ertan, İsmail İlbaş, Mehmet Ali Ökse, Muzaffer Özdemir, Hacı Avcı, Fevzi Işıklı, Kâzım Güler, Hacı Yağmur, Cahit Gürses, Hacı Yıldız, Ahmet Alper, Erdal Akpınar. Bu arada Merkez İlçe Başkanlığı'na da Orhan Ökse

³⁶³ A.g.e. , s.68-69.

³⁶⁴ A.g.e. , s.69-70.

³⁶⁵ A.g.e., s.86.

getirilmişti. SODEP Kırşehir'de teşkilatlanmasını tamamlamıştı. Fakat Evren'in SODEP'i Büyük Türkiye Partisi ile birlikte dışlaması bütün hesapları da alt üst etmişti. Seçime Cezmi Kartay'ın SODEP'i değil, Kaman eski Kaymakamı Necdet Calp'ın HP'si girdi. Sosyal demokratların 6 Kasım 1983 seçimlerinde tek temsilcisi oldu.³⁶⁶

Kırşehir'de SODEP'i kuran Yaşar Yükselen partisinin adını duyurmaya çalışıyordu. Bu amaçla SODEP Genel Başkanı Cezmi Kartay 1983'ün Cumhuriyet Bayramı arifesine rastlayan Cuma günü Kırşehir'e geldi. Toplantıda partinin 6 Kasım seçimleri öncesi izleyeceği strateji tartışıldı. SODEP'in seçime sokulmamasından dolayı HP'yi desteklediler.

Bu görüşler genelde kabul gördü ve sosyal demokratlar olarak Özellikle HP listesinde birinci sırada yer alan Tefik Güneş'e tepkiler artıyordu. Bu tepkiler sonucu SODEP'liler "*Haydi sandıkta tak tak yapmaya...*" Bazı sosyal demokratlar sandıkta "*Tak tak*" yapma yerine ANAP'ın desteklenmesi gerektiğini ileri sürerek bir anlamda da MDP'ye açık destek veren 12 Eylül'cülere ders vermeyi düşünüyorlarmış.

ANAP Kırşehir'de 31.081 oy alarak iki milletvekili çıkartırken, Halkçı Parti ise büyük bir sürpriz yaparak 26 bin 767 oyla bir milletvekilliği almış MDP ise 19.240 oyda kalmıştı. 6 Kasım seçimleri sonucunda Kırşehir'i temsilen Meclis'e giden Tefik Güneş, bir gecede birkaç partiye transfer olarak adını "*Jet Tefik*"e çıkartan Kırşehir milletvekilidir.³⁶⁷

C-Sosyal Demokratlar İki Parça

Sosyal Demokratlar 25 Mart 1984'te yapılacak yerel seçimlere de iki parti halinde yoğun bir şekilde hazırlanmaya başladılar. Yaşar Yükselen SODEP'in belediye başkan adayı olurken, Hulusi Altıntaş da HP'den belediye başkan adaylığına soyunmuştu.³⁶⁸

D-Sabri Yavuz Hp'den Sodep'e Geçiyor

1983 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde HP'den üçüncü sıradan aday olan ancak Konsey'in vetosuna takılan Sabri Yavuz HP'den ayrılarak SODEP'e katıldı ve belediye başkanlığına aday adayı oldu. Yavuz'la birlikte Mühendis Avşar Çelebi, Emekli Albay Cavit Öyekçin ve eski belediye başkanı Orhan Baycan da aday adayı olunca parti içinde bu dört aday arasında bir önseçim yapıldı. Yapılan önseçimde Yaşar Yükselen önde çıktı ve aday oldu. 25 Mart 1984 tarihinde Kırşehir'de yapılan yerel seçimlerin adayları şu şekildedir:

³⁶⁶ A.g.e. , s.86-87-88.

³⁶⁷ A.g.e. s.88-89.

³⁶⁸ A.g.e. s.89.

ANAP'tan Hakkı Göçen, SODEP'ten Yaşar Yükselen, DYP'den Hasan Coşkun, HP'den Hulusi Altıntaş, MDP'den Naci Selçuk, RP'den Kayhan Baycan, Bağımsız Orhan Baycan'dır. ANAP'tan Hakkı Göçen 7298, SODEP'ten Yaşar Yükselen 4030, DYP'den Hasan Coşkun 2214, HP'den Hulusi Altıntaş 1221, MDP'den Naci Selçuk 935, RP'den Kayhan Baycan,326 oy almışlardır.

E-Millî Nizam Partisi'nden Başlayan Saadet Partisi'yle Devam Eden Erbakancıların Kırşehir'deki Siyasî Yolculuğu

Ahmet Tekdal ve arkadaşları 1984 yılında yapılacak yerel seçimlere partiyi hazırlamak amacıyla yurt çapında çalışmaya başladılar³⁶⁹ ve Ahmet Tekdal M. Emin Ayak'ı O ise Bahattin Dulkadiroğlu'nu il başkanı, Ziya Özdemir'i de ilçe başkanı olarak atadı.18 Ağustos 1983 Perşembe günü açıklanan Refah Partisi yeni il yönetiminde şu isimler vardı: Bahattin Dulkadiroğlu (Başkan), Hüseyin Yıldırım, İbrahim Karadeniz, Mustafa Kaya, Hilmi Göktaş, Mustafa Ekici, Ramazan Ay, Süleyman Ergül ve Salih Güdük.³⁷⁰

a-1973 Milletvekili Seçimi ve İmamın Sâlâ' Sı

Milletvekili Kâzım Çağlayan tecrübeli politikacıydı. Adını "*Her işe bir el varan Kâzım*"a çıkartması boşa değildi. Yıl 1973.Kâzım Çağlayan Adalet Partisi'nin Mucur ilçe başkanıdır. Kâzım Bey'in desteklediği milletvekili adayı Memduh Erdemir'dir kuvvetli rakibi ise Zeki Sayın'dır. Kâzım Çağlayan'ın yaptığı hesaba göre "*Zeki Sayın Çiçekdağı'nda budanırsa bu iş tamam*"dır.14 Ekim 1973 günü sabahın alacakaranlığında Kâzım Çağlayan bindiği bir jiple ve ekibiyle Çiçekdağı'na varır. Bu yörelerde o yıllarda telefon da yoktur.

³⁶⁹Güner, Şevket. ' Millî Nizam Partisi'nden Başlayan Saadet Partisi'yle Deva Eden Erbakancıların Kırşehir'deki Siyasî Yolculuğu', **İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir**, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003, s.143.

³⁷⁰ Güner, Şevket. 'RP'nin ilk İl Başkanı Bahattin Dulkadiroğlu ', **İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir**, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003 s.143

Sabaha karşı o civarın en büyük köylerinden birinde imam sala vermeye başlamaz mı?"*Hayırdır inşallah, kim öldü?*" diyenlere verilen cevaplar hazırdır: MSP milletvekili adayı Zeki Sayın ölmüş. Allah rahmet eylesin. Seçim sabahı bütün Çiçekdağı'nın köylerine dalga dalga yayılır Zeki Sayın'ın "*Hakk'ın rahmetine kavuştuğu...*" Böylece Zeki Sayın'a oy verecek seçmen üzüntü içinde oylarını yine Zeki Sayın'ın hemşerisi olan AP adayı Memduh Erdemir'e verirler. Kâzım Çağlayan'a da bu olaydan sonra seçimi kazanan Memduh Erdemir'i geniş omuzlarının üzerine alarak "*milletvekili*" diye takdim etmek kalmıştı.³⁷¹

F-CHP'NİN En Büyük Rakipleri: MHP ve CHP

MHP'li Belediye Başkan Metin Çobanoğlu'nun kazandığı 1994 seçiminde CHP'nin adayı ve yandaşlarının özellikle kullandıkları "*Oylarınızı CHP'ye verin, yoksa MHP gelir*" sloganlarıyla günlerce nasıl propaganda yaptıklarını yakından bilenlerdeniz. CHP'lilerin en büyük rakibi yine kendimiz oluruz.

Geçmişte görev verdiklerimiz ne yaptılar ki bundan sonra ne yapacaklar? Öyle görünüyor ki MHP-CHP hesaplaşmasının hatları ilerideki günlerde daha çok netleşecek.³⁷²

G-Anap'ta İkinci Göçen Dönemi Mi?

ANAP'tan 1984 seçimlerinde Kırşehir Belediye Başkanlığı koltuğuna oturan Hakkı Göçen'in karşısında Kırşehir Millî Eğitim Müdür Yardımcılığı yapmış, Kırşehir Eğitim Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi Turan Kodaloğlu var. Adayın kim olacağı belli değil. Zamanı gelince göreceğiz ANAP'ta parti içi demokrasinin nasıl işlediğini...14 Temmuz 1998³⁷³

³⁷¹ **Güner**, Şevket. '1973 Milletvekili Seçimi ve İmanın Sâlâ' sı...' , *İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir*, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003, s.154.

³⁷² **Güner**, Şevket. 'Chp'nin En Büyük Rakipleri: MHP ve CHP! ', *İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir*, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003,s.206.

³⁷³ **Güner**, Şevket. 'Anap'da İkinci Göçen Dönemi mi ? ', *İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir*, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003,s.206-207.

4-Kırşehir'in Değişmeyen Makûs Talihi

Tarihte adları Makissos, Justianapolis, Suşehri, Gülşehir'di, şimdi Kırşehir...

Ahi Evran'ları, Hacı Bektaşî Veli'leri, Âşık Paşa'ları, Ahmed-i Gülşehir'leri, Yunus Emre'leri bağrında yatıran ulular kenti güzel Kırşehir. İlim adamlarının ilk medreseyi kurup otağ kurdukları Kırşehir. Tek parti döneminden çok partili döneme geçişle birlikte siyaset adamları çıkaran Kırşehir. Kırşehir'in toprağında doğup büyümüş, okuyup yazmış, Türkiye ve dünya çapında ün yapmış bir Sahir Kurutluoğlu, bir Burhan Ulutan, bir Osman Bölükbaşı ve daha başkaları... Kırşehir'de Türkmen mayası ile yoğrulmuş bir Muharrem Ertaş ve oğlu Neşet Ertaş, bir Şemsi Yastıman, bir Çekiç Ali ve bunların yetiştirdiği yüzlerce halk ozanı. Kervansaray Dağı'nın eteklerindeki Gölhisar sırtlarında Petlas Lâstik Fabrikası'nın temelini atan Adalet Partisi Genel Başkanı bugünkü Cumhurbaşkanımız Sayın Süleyman Demirel'in adayı Mustafa Eşrefoğlu'nu da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne göndermeyi bildi Kırşehir.

1960 yılından 1980 yılına kadar çok partili demokrasi mücadelesinde Kırşehirli Osman Bölükbaşı'ya ve diğer Millet Partili seçilmişlere Kırşehir için bir şey istemiyoruz demiştir.

O gün iktidar olan ANAP seçimden önce bir Şeker Fabrikası'nın temelini attı. Demokrat Parti'nin Başbakanı Menderes ve bakanları da günlerce Kırşehir'de kalmışlar.

O tarihte başlayan ve günümüze kadar süregelen bu yanlış zihniyet, iktidara kafa tutma huyu bizleri maalesef bugün içine düştüğümüz kötü günlere getirdi.

Osmanlı Devleti'ni kuran velilere beşiklik yapmış, 23 Nisan 1920 Seçimlerinde Yedi Milletvekili olan,³⁷⁴ tarihî Kırşehir'in kaderi çok daha iyi olabilirdi.³⁷⁵

5-Söyleşiler ve Değerlendirilmesi

Bu bölümde çalışmamla ilgili olarak daha önceden hazırlamış olduğum aşağıdaki sorularıma:

-Demokrasi ve demokratikleşme kavramları hakkında bilgi verebilir misiniz?

-Sizce Demokratikleşme Nasıl Olmalı ve Sizce Demokratik Düzene Nasıl Geçilebilmeli?

-12 Eylül 1980 tarihinde demokratikleşme süreci ve ardından gözaltılar Bu uygun mu? Bu nasıl demokratikleşme?

-1970 ile 1980 (12 Eylül Müdahalesi olmadan önce) yılları arası Türkiye'de ve Kırşehir'de Sosyal Hayat Nasıldı ve Nasıl Görüyordunuz?

-12 Eylül'e Evet 13 Eylül'e Hayır İfadesini Nasıl Değerlendiriyorsunuz?

- İster 27 Mayıs 1960, ister 12 Mart 1971, isterse de 12 Eylül 1980 müdahaleleri niçin Cuma akşamı? Niçin böyle bir şey olmuş olabilir, tesadüf mü sizce?

-1974'deki Kıbrıs Barış Hareketi ile 1980 arasında insanlar ne yapıyordu. Kıbrıs'la mı ilgileniyorlardı yine sağ sol olayları var mıydı, Müdahalede Kıbrıs'ın Etkisi Oldu Mu?

³⁷⁴ TBMM Tutanakları.23 Nisan 1920.

³⁷⁵ Güner, Şevket. 'Kırşehir'in Değişmeyen Makûs Talihi', İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir, Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos 2003,s.207-208-209-210-211.

-6 Eylül 1980 yani aşağı yukarı 12 Eylül Müdahalesi'nde 6 gün önce Milli Selamet Partisinin Konya Mitingi İsrail'in Kudüs'ü kuşatması protesto edilecek şekilde düzenlenmişken şeriat mitingine dönüşmesi, acaba bu askeri müdahalede nerededir?

-Acaba Fahri Korutürk uzun süre cumhurbaşkanlığında kalması yeni Cumhurbaşkanının seçilememiş olması müdahaleyi etkiledi mi, seçilmiş olsaydı bir ortak kanaatte bir ortak noktada buluşabilirler miydi?

- Acaba 1980'de de 1971'deki gibi muhtıra yapılsaydı 12 Eylül 1980 Müdahalesi engellenebilir miydi?

-Hükümet müdahale öncesi nasıl bir rol oynadı, müdahaleyi engelleyemez miydi?

-Sizce 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Türkiye'de ve Kırşehir'de Demokratikleşmeyi Nasıl Etkiledi?

12 Eylül 1980 dönemini yaşamış; Hakkı Atık³⁷⁶, Hakkı Göçen³⁷⁷, Adil Gülvahapoğlu³⁷⁸, Hüseyin Boz³⁷⁹, Hüseyin Güven³⁸⁰, Arif Kılıç³⁸¹, Hacı Mehmet Gülten³⁸², Turgut Çetintürk³⁸³, Ramazan Sürmeli³⁸⁴, Av. Gökhan Maraş³⁸⁵, Elvan Mamak³⁸⁶, Mehmet Yılandı³⁸⁷, Cihat Sun³⁸⁸, Av. H.Yusuf Canpolat³⁸⁹, Av. Abidin Maraş³⁹⁰, Cihat Pehlivan³⁹¹, Bekir Dalgacı³⁹², Saime Yapıcı³⁹³, Ramazan Maraş³⁹⁴, Şefik Tekin³⁹⁵, Veysel

³⁷⁶ Kırşehir'in ilk emlak esnafı Hakkı Atık 1932 doğumlu.

³⁷⁷ 1984-1989 Yılları arası Kırşehir Belediye Başkanı

³⁷⁸ Kırşehir Barosu Avukatlarından, Emekli Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Araştırmacı yazar şair, 1944 doğumlu.

³⁷⁹ Kırşehir Eğitim Enstitüsü mezunu, 1955 doğumlu.

³⁸⁰ Kırşehir esnaflarından, 1957 doğumlu.

³⁸¹ 2009 Belediye Başkanlığı Seçimlerinde MHP Belediye Başkan Adayı. 1960 doğumlu.

³⁸² Kırşehir esnaflarından, 1921 doğumlu.

³⁸³ Kırşehir'in ilk İnşaat yüksek mühendislerinden, 1946 doğumlu.

³⁸⁴ Kırşehir Gazetesi'nin sahibi, 1959 doğumlu

³⁸⁵ 1973-74 de MHP genel merkezde görevli, 18. Döneminde Anavatan Partisi'nde Kırşehir milletvekili, Anavatan Partisi MYK üyesi ve 48. Hükümette de Kültür Bakanı, 1993-1994'lü yıllarda kongreyle ve Anavatan Partisi Ankara İl Başkanı, 1997'den sonra serbest avukat. 1951 doğumlu.

³⁸⁶ Kırşehir esnaflarından, 1949 doğumlu.

³⁸⁷ Kırşehir Şoförler Odası Eski Başkanlarından, 1934 doğumlu.

³⁸⁸ Emekli öğretmen, 1947 doğumlu.

³⁸⁹ 1989-1994, 1999-2004 yılları arası Kaman Belediye Başkanı, avukat, 1948 doğumlu.

³⁹⁰ 12 Eylül 1980'de tutuklanmış ve 18 Ay Konya Askeri Cezaevi'nde tutuklu kalmış, Avukat ve 1962 doğumlu.

³⁹¹ Kırşehir Eğitim Enstitüsü mezunu, 1957 Kırşehir doğumlu.

³⁹² 1977-1980 ve 1989-1994 yılları il genel meclis üyeliği, 1991 yılında milletvekili aday adayı, 1994 Yılı Kırşehir İli'nin Boztepe İlçesi Belediye Başkanı, 1943 doğumlu.

³⁹³ 1989 yılında Chp Kırşehir Belediye Başkanı Mehmet Ali Yapıcı'nın eşi, 1952 doğumlu.

³⁹⁴ 1958 yılından bugüne kitapçıyım, 1933 doğumluyum.

³⁹⁵ Fakülte mezunu, 27 yıl Emniyet Teşkilatı'nda çalışmış, Kırşehir Chp Merkez Başkanlığı Yapmış, Özel Güvenlik Uzmanı 1960 doğumlu.

Turgut³⁹⁶ isimli kişiler vasıtasıyla cevaplar arayıp değerlendirme yaptım ve şu sonuçlara ulaştım:

Demokrasi klasik anlamda halkın kendi kendisini yönetmesidir. Demokrasi iyi bir yaşam ve yönetim şeklidir. Demokrasi bireylerin hür yaşamları ve her istediklerin kanun dâhilinde yapmaları için hazırlanmış zeminlerdir. Demokratikleşme; demokrasiden ne anlıyorsanız bunun uygulama şeklinin ileriye götürülmesidir. Yani aşama aşama gelişmesidir. Demokrasi kavramının uzun yıllar boyunca konuşulan, tartışılan, uygulanan kimi zaman da bir şekilde hırpalanan ideal bir yönetim biçimi olduğunu ama tam bir yaşam tarzı olarak demokrasiyi uygulamanın yaptığım çalışmalar ve görüşmeler sonucunda mümkün olmadığını gördüm.

Bu doğrultuda demokratikleşme ve demokrasinin temelini ilk olarak eğitimden geçtiğini bundan ötürü halkın her alanda eğitim olarak kültürü, sanatı, medyası ve okullarıyla birlikte bu doğrultuda bu kavramlarla birlikte yaşayarak öğrenmesi gerekmektedir.

Bu anlayış toplumun bütün kurumlarıyla halkla birlikte ortak çalışmalarını olur. Dünyadaki bütün ülkeler ideal anlamda demokrasiyi uyguladıklarını söylerler ama teoride olduğu hiç bir ülke demokrasiyi çifte standartlardan dolayı tam anlamıyla uygulamıyor uygulayamıyor. Yani bugün en gelişmiş ülkeler İngiltere, Fransa, Almanya, Batı Avrupa ülkeleri desek Amerika desek hepsi de demokrasiyi işine geldiği şekilde uyguluyor, ideal anlamda uyguluyor teorik olarak uygulamıyor. Türkiye’de de böyle bütün dünyada da böyle. Yani demokratikleşme demokrasiyi bulunduğu yerden ileriye götürme. Demokrasi katı kalıplar içerisine sokulacak bir kavram değildir. Demokrasi zaman ve şartlara göre dünyanın gelişimi ile paralel olarak olgunlaşır gelişir. Demokratikleşmeyi ileri safhalara götürmek sadece yasalarla olmaz yani mevzuatla olmaz. Mevzuatı ne kadar ideal çıkartırsanız çıkartın parlemontodan uygulayıcılar o olgunlukta, kültürde değilse, toplum o eğitimi kültürü almamışsa çıkardığınız yasalar tam anlamıyla uygulanmaz. Uygulayıcılar da son derece önemlidir. Mevzuatlar demokratik olacak, çağdaş olacak zaman ve mevzuatlara uygun olarak çıkaracaksınız. İnsan hakları genel hak ve hürriyetleri koruyucu yasalar olacak. Toplum eğitim ve kültür düzeyi yüksek olacak. Mevzuatı çıkarmışınız toplum cahilse eğitimi kültürünü tam almamışsa ya da o mevzuata uygun düzeyde değilse uygulanamaz bu yasa. Dolayısıyla demokratik bir ülke yaratamazsınız. Devlet oluşturamazsınız sistemi tam çalıştıramazsınız.

³⁹⁶ 1999 MHP İl Başkanı, Emekli Öğretmen, Şair, 1959 doğumlu.

Demokrasi için olmazsa olmaz ikinci şart kesinlikle güzel bir ekonomidir. Bunun için de üretim şartları yüksek, sivil toplum teşkilatları birbirleriyle uyumlu ve çalışkan, adalet mekanizması ise teraziyi bozmadan sapaşğlam, kanunlar halkla barışık ve yaşantıya katkılı ve olumlu olmalıdır. Sağlam bir ekonomiyle üstesinden gelinemeyecek ya da çözülemeyecek sorun olmaz.

Ekonomisi iyi olmayan devletleri emperyalist devletlerin yöneteceği de aşıkârdır. Temel nokta ekonomiden kaynaklanmaktadır. Ya düşük ekonomiyle yardım bekler halde bir devlet yahut da kuvvetli ekonomiyle halkıyla barışık, yarınlara umutla bakabilen, mutlu ve umutlu bir devlet.

Şeklindeki değerlendirmeyi yaptıktan sonra 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesiyle getirilecek olan demokrasi anlayışına bakalım.12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesiyle Türkiye'nin demokratikleşmesini sağlayacaklarını ifade etmişler. Askeri müdahaleyle nerede, ne zaman demokrasi ve demokratikleşme sağlanmıştır? Ama müdahale öncesi şartlar da çok önemli.

Cumhurbaşkanı'nın uzun süre seçilememiş olması demokrasinin normal seyrinde çıkırında işlemediğinin ifadesidir. Yani devlet organlarının birisinde bir aksama varsa hepsi bir birini etkiler. Halka yansır bu işte başı hükümetin tabi bir yerde icranın başı başbakanı gibi görünüyor ama elbette ki cumhurbaşkanı da icrada görev alıyor. Sonarsında ise siyasal ve sosyal hayat berbat bir hale gelsin, demokrasini getirmiş olduğu sağ-sol, ileri-geri, ülkücü-milliyetçi, solcu-devrimci... Kavramlar birbirine girsin ve kavramların savunucuları birbirlerine düşman olsunlar, eğitim öğretim kısıtlansın yıkıcılık bölücülük demokrasi sayılsın, parti liderleri yan yana gelmesinler, güvenlik güçleri dışarıdan seyretsinler hatta taraf olsunlar, silah kaçakçılığı hat safhada olsun, mezhep çatışmalarını başlatsınlar, eş, dost, akraba, yakın arkadaşlar birbirlerine düşman olsunlar, kavga etsinler hatta silah siksınlar... Kıbrıs çıkarması ve onun getirdiği öğrenci hareketlenmeleri, çeşitli mitinglerle, programlarla, açıklamalarla bir şekilde halk gerilisin. 13 Kişi Kırşehir'de 12 Eylül Dönemi'nde öldürölüyor, otorite boşluğu hat safhada, öyle bir meclis düşünün ki liderler birbirlerine selam vermesinler, tokalaşmasınlar, cumhurbaşkanını seçmesinler. Hukuk devleti işlerini yapamasın... *Kuvvete dayanmayan adalet aciz, adalete dayanmayan kuvvet zalimdir.*³⁹⁷

³⁹⁷ Pascal, Blaise.'Düşünceler',Çev. İsmet Zeki Eyuboğlu, Kaknüs yay. İstanbul, Mayıs 1996,s.86.

Daha sonra ise dışarı ülkelerden gelenlerin katkısıyla ilk olarak üniversitelerde masum öğrenci hakları diye başlayan, hükümet işini yapamıyor açıklamalarıyla devam eden, sağ-sol davalarıyla gelişen ve son olarak da ayrışmalar, gruplaşmalar, yaralanmalar ve ölümler... Düşünebiliyor musunuz böyle bir durumun da davetçisi halktan uzak olan siyasiler olsun.

Evinden, köyünden, kasabasından o zamana kadar hiç ayrılmamış; okumak, iş gücü sahibi olmak ve kendini kurtarmak için yurdumuzun çeşitli yörelerinden hiç bilmedikleri, tanımadıkları şehirlere, üniversitelere gelen masum Anadolu Çocukları. Ne hikmetse ilk olaylar üniversitelerde başlıyor.

Cehalet mi dersiniz, uyum problemi mi dersiniz, kıskırtıcılar vardı mı dersiniz, bizim çocuklar amacına ulaştı mı dersiniz,³⁹⁸ ne dersiniz deyin, adını siz koyun ama şu bir gerçek ki ülke kötü bir hale gelmiş. Ve bir de bakıyorsunuz ki 27 Mayıs 1960 -12 Mart1971’de de olduğu gibi bir 12 Eylül 1980 Cuma akşamı Türk Silahlı Kuvvetleri ve yeni bir başlangıç, yeni bir hayat. Önceki hayata ölümlere kalımlara nazaran şükür diyebilen insanlar.

Kavgalar bitiyor, can güvenliği sağlanabiliyor, hayat normale biniyor hatta bir kesime göre ise işler tıkırında. Ama ya unutulmuşlar; sağda ya da solda fark etmeksizin kaybedilen yarının Türkiye’sinin geleceği okuryazar olan gençlik sermayesi.

Baskı ve zulümler sonucu yitirilen Türk Milleti’nin onuru, refleksi, milli duyguları, yakılan ya da toprak altına gizlenen -belki de en kıymetli hazine olan- kitaplar ve dönemin okur-yazar grupları, terörü bitireceğiz derlerken kaybolan hürriyetler, insan hakları, özgürlükler, demokrasiler...Evet, böyle bir dönem daha yaşamışız 1960 ve 1971 yıllarında yaşadıklarımız gibi. Akabinde ise 12 Eylül Dönemi’nin öncesi 24 Ocak Kanunları’nın hazırlayıcısı, 12 Eylül Dönemi’nin sonrası da ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olan Sayın Turgut Özal Beyefendiyle -Yunanistan’da 7-8 yıl ara olmasına rağmen bizde 3 yıl aradan sonra- 1983 yılında tekrar sivil siyaset ve unutulmuş demokrasiye, demokratikleşmeye merhaba. 12 Eylül 1980 dönemini yaşayanlar tarafından dönem böyle aktarıldı bana.(Bkz. Ek 20-21-22)

Kırşehir basınında ise o dönemle ilgili çok bilgiler verilmemekle birlikte müdahalenin olduğu gün normal değerlendirilmiş üç gün sonra yani 15 Eylül 1980 Pazartesi günü

³⁹⁸ T B M M Tutanak Hizmetleri Başkanlığı, 12 Eylül gerçekleştiğinde Amerikan Başkanına rapor verilirken, “Our boys did.” dedi ya, “Bizim çocuklar halletti konuyu.” dediler.” Onların çocuklarıydı, onu gerçekleştirdiler... Komisyon: 10-236-12 Eylül, Tarih: 05.10.2012, s. 4

MGK’NİN basın bildirisi ilk sayfada yer almış ama olumlu ya da olumsuz herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır.

28 Mart 1977 iki sayfa halinde tertiplenen ve günümüze kadar gelebilen Kırşehir’in yerel gazetesi olan Çiğdem Gazetesi’nin 805 sayılı 12 Eylül 1980 Cuma günü baskısının birinci sayfasında yolların otopark olmasından, doktora danışmadan sakinleştirici alınmaması gerektiğinden, konut, zirai ve esnaf kredi faizlerinin arttırıldığından bahsederken ‘*Turnalar, Oluk Oluk, Dünyamsın*’³⁹⁹ şiirleri ikinci sayfasında ise işyeri ilanları bulunmaktadır. Ülkede askeri müdahale yaşanırken nedendir bilinmez Kırşehir Çiğdem Gazetesi ülke gündeminden hiç bahsetmemiştir.

Çiğdem Gazetesi’nin 806 sayılı 15 Eylül 1980 Pazartesi günü baskısında yapılan askeri müdahale birinci sayfasında Son Söz Ordumuzun ana başlığı ve Kenan EVREN fotoğrafı yer vermiş ama yaşananların değerlendirilmesini yapmamış ya da yapamamıştır. ‘*Ulu Önder Ölmedi*’⁴⁰⁰ şiiri ve Kırşehir’de ilkokulların açılması diğer manşetlerdir. İkinci sayfasında ise işyeri ilanları bulunmaktadır.

Çiğdem Gazetesi’nin 807 sayılı 22 Eylül 1980 Pazartesi günü baskısının tamamen müdahaleden uzaklaşmış sanki on gün önce hiçbir şey olmamış gibi birinci sayfasında eğitim durumundan, yaklaşan Kurban Bayramı’ndan,90 torunlu Kamanlı Gazi Duran Çavuştan bahsetmiş ve ‘*Hak Yolunda ile Sen Gideli*’⁴⁰¹ şiirlerine yer vermiştir. İkinci sayfasını ise işyeri ilanları ayırmıştır.

Çiğdem Gazetesi’nin 808 sayılı 23 Eylül 1980 Salı günü baskısının birinci sayfasında filtreli sigara üretiminden, yağ stokundan, hac programından, kiralık ev sıkıntısında, gümrük

³⁹⁹ SAPUT, Ali,ALDUK, Arif,AYDOĞAN,Arif. Çiğdem Gazetesi, Kırşehir, 12 Eylül 1980.

⁴⁰⁰ ÇİFTÇİ, Reyhan. Çiğdem Gazetesi, Kırşehir, 15 Eylül 1980.

⁴⁰¹ GÖKTÜRK, Recep. NAKİPOĞLU, Sabri. Çiğdem Gazetesi, Kırşehir, 22 Eylül 1980.

muafiyetinden bahsetmiştir. Aynı zamanda ise ‘Ankara Geceleri ve Dayanak’⁴⁰² şiirleri yer alırken ikinci sayfasında ise işyeri ilanları bulunmaktadır.

Çiğdem Gazetesi’nin 809 sayılı 26 Eylül 1980 Cuma günkü baskısının birinci sayfasında Cumhuriyet Altını’ndaki artıştan, kredi imkânından, barajın katkısından ve ‘Sevgi Dolu Gözler’⁴⁰³ şiirinden bahsederken ikinci sayfasında yine işyeri ilanları ile kayıp ilanından bahsedilmektedir.

Çiğdem Gazetesi’nin 810 sayılı 27 Eylül 1980 Cumartesi günkü baskısının birinci sayfasında ortaokul ve liseler için hafta ortası başlanacağından, hac güzergâhı ve otobüsünde doktor bulunacağından, odunun kilosundan bahsedilirken ‘Neyleyim’⁴⁰⁴ şiiri yer almıştır. İkinci sayfasında ise Sosyal Sigortalar Kurumu ilanı ve işyeri ilanları bulunmaktadır.

Çiğdem Gazetesi’nin 811 sayılı 29 Eylül 1980 Pazartesi günkü baskısının birinci sayfasında fabrikalarda artan üretimden, Kırşehir Meytaş kirecinden, ders kitaplarındaki yeni düzenlemeden, sebze meyve fiyatlarından bahsederken ‘Efkâr Dağıtan Meyhanesi ile Karanlık Dünya’⁴⁰⁵ şiirleri yer almıştır. İkinci sayfasında ise Sosyal Sigortalar Kurumu ilanı ve işyeri ilanları bulunmaktadır. (Bkz. Ek 23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36)

Görüldüğü gibi Kırşehir’in tirajlı bir gazetesi olan 1977’den günümüze kadar yayın hayatını sürdüren Çiğdem gazetesi 12 Eylül 1980 Askeri Müdahale haberine müdahaleden üç gün sonra sadece TSK’nın basın bildiriyle yer vermiş olması müdahalenin Kırşehir basın hayatında ne kadar etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

Burada konuyla ilgili olarak gördüğüm EMASYA Protokolü’nden ve TSK İ Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesinden bahsetmek istiyorum.

⁴⁰² PALANÇI, Ali.UZUNOĞLU, Arif. Çiğdem Gazetesi, Kırşehir, 23 Eylül 1980.

⁴⁰³ TUGAN, Aşkın. Çiğdem Gazetesi, Kırşehir, 26 Eylül 1980.

⁴⁰⁴ ÖZEN, Ali. Çiğdem Gazetesi, Kırşehir, 27 Eylül 1980.

⁴⁰⁵ ÇETİNKAYA, Hakkı. ÇOLYAN, Halış. Çiğdem Gazetesi, Kırşehir, 29 Eylül 1980.

EMASYA (Emniyet Asayiş Yardımlaşma) birlikleri birkaç yıl önce itirazlara rağmen bölük ya da tabur seviyesinden tugay haline getirildi ve 10 bin personele çıkarıldı.

EMASYA, 28 Şubat'tan sonra ilk olarak 1997'de İstanbul'da İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay arasında yapılan bir protokolle kuruldu. Protokol, askeri birliklere toplumsal olaylara Valiliğin izniyle müdahale yetkisi tanıdı. Ancak protokolda yer alan bir madde de ise Valiliğin talebi olmadan da birliklerin gerekli gördükleri durumlarda olaylara müdahale edebileceği belirtildi.

Askerin "Çevik Kuvveti" de denilen bu birliklerin, el koyma yetkisi de bulunuyor. Gerekli hallerde, kamu kurumlarının her türlü araç-gereç ve malzemesi, EMASYA komutanlarının emrine veriliyor.

4 Şubat 2010 tarihinde EMASYA kaldırılmıştır.

TBMM Genel Kurulu'nda darbeye imkân tanıdığı iddialarıyla tartışmaya neden olan TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini değiştiren yasa maddesi kabul edildi.(13 Temmuz 2013)

TBMM Genel Kurulu'nda TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini değiştiren yasa maddesi kabul edildi. "**Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır**" ifadesi, "**Silahlı kuvvetlerin vazifesi; yurtdışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, TBMM kararıyla yurtdışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır**" şeklinde değiştirildi.

TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesinin değiştirilmesi ve Emasya Protokolünün yürürlükten kaldırılması hem Türkiye'nin hem de Kırşehir'in demokratikleşmesinde son derece faydalı olmuştur. İnsanlar daha demokratik bir ortamda özgürce düşüncelerini ifade etmeye başlamışlardır.

SONUÇ

Türkiye’de demokrasi geleneğinin oluşması ve kültürünün gelişmemesinde askeri müdahalelerin etkisinin bir hayli fazla olduğunu değişik şekillerde defalarca kez okuyup öğreniyoruz. Hal böyle olunca da değerlendirmelerimizde bu anlayışı da bir kenara atamıyoruz.

İster sağ, sol olayları ister alevi suni çatışmaları isterse de buna benzer ayırıcı nitelikli olaylar olsun uzun yıllar birlikte yaşamış hatta et tırnak olmuş insanların başına nasıl böyle ayırıştırıcı oyunların geldiği düşündürücüdür.12 Eylül öncesindeki olaylarda, ihtilal süresince hapishanelerde ve mahkemelerde sol, sağ demeden bu ülkenin vatansever gençleri birbirlerine zarar vermişler hatta birbirlerini öldürmüşlerdir.

Emekli bir amirale atfedilen '*Geri kalmış ülkeler kendi ordularının işgali altındadır.*'⁴⁰⁶Sözü ne kadar doğrudur bilinmez ancak 27 Mayıs'ı gerçekleştiren ekibin üyesi olan Orhan Erkanlı'nın '*Memleket buhrana girdiği zaman orduda birbirinden habersiz teşkilatlar kurulur, bunların bir kısmı tesadüflerle birleşir, harekete geçer, bir kısmı ise kaybolur gider.*'⁴⁰⁷Tespiti defalarca ispatlanmış bir gerçektir. Netice itibarıyla 27 Mayıs; Demokrat Parti rejimini,12 Mart; terörü,12 Eylül ise ülkeyi uçuruma sürükleyen kardeş kavgasına durdurmuştu, sözde de olsa.

Vatanını, milletini, devletini ve bayrağını sevmek bakımından hiçbir kurum ve kuruluşun diğerine üstünlüğü olamaz. İşçi, memur, çitçi, köylü, akademisyen, asker, polis, gazeteci, kadın, erkek, genç, yaşlı, kısaca herkesin; herhangi birini vatan sevgisi konusunda yargılamaya hakkı yoktur.

Silâh altındayken vatan sevenler safında yer alan gençlerin sivil hayata dönünce karşı cephede olacaklarını kimse iddia edemez. Bununla birlikte cunta ile ordu aynı değildir. Cuntalar gelip geçici Türk Silahlı Kuvvetleri ve ordu millet sıfatını taşıyan Türk Milleti kalıcıdır. Silâh altındaki erler, onları yöneten subaylar bu milletin evlatlarıdır.

Tıpkı ülke yönetimini elinde bulunduran sivil siyasetçilerimiz, yargı mensuplarımız, işçimiz, köylümüz, doktorumuz, mühendisimiz, polisimiz gibi. Bu ülke onlarla birlikte vardır, yaşayacaktır ve kuvvetlenecektir.

Türkiye'de demokrasinin gelişim süreci oldukça önemli sorunlar yaşamış, bunları aşarak yoluna devam etmiştir. Bunlar doğal gelişmelerdir çünkü olaylar sadece siyasi olarak değerlendirilemez. Meseleleri değerlendirirken Anadolu'nun jeopolitik, jeostratejik konumları, ekonomik, coğrafi, siyasi, kültürel kısacası her şeyiyle bakmak gerektiği kanaatindeyim. O nedenle Türk Milleti'nin demokrasi sürecinde sergilediği bu gelişmeler hiçbir zaman küçümsenmemelidir. Zira Türkiye kendi tarihsel bağlamı içinde, kendi gelenekleri ve deneyimleri ışığında ele alınmalıdır. Çünkü bugün dünyada sadece birkaç ülkede demokrasi eskidir ve yerlidir. Bu da büyük bir gelişimin sonucunda olmuştur. Çoğu ülkede ise demokrasi yenidir ve de dışarıdan ithal edilmiştir. Bazılarında ise demokratik kuruluşlar, ülkeyi terk eden emperyalistler tarafından miras bırakılmıştır. Bazılarında da galip gelen dış güçler tarafından empoze edilmiştir. Ancak Türk Demokrasisi ne miras alınmış ne

⁴⁰⁶ Tek, Hayati. **Darbeler ve Türk Basını**. Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Haziran,2006,s.361.

⁴⁰⁷ A.g.e.s.362

de empoze edilmiştir. Türk Demokrasisi Türk Milleti'nin özgür seçimini temsil etmiştir. Büyük ölçüde yabancı modeller üzerine kurulduğu doğru olmakla birlikte, bu modellerin seçimi tamamen Türk Milleti'nin kendisine aittir ve demokratik gelişmenin biçimi ve hızı dış güçlerden çok Türk Milleti'nin kendisi tarafından benimsenmiştir. Bu yüzden *hep gelişme süreci içinde olmuştur.*⁴⁰⁸ Bugün artık Türkiye'de demokrasi, kurumlarıyla birlikte gelişme göstermiş, siyasal kültürün içeriği demokratik bir siyasal yapıyla daha fazla uyum içine girmiştir ve eminim ki eğitim seviyesi de arttıkça tecrübelerle dolu olan bu millet demokrasi ve demokratikleşme kavramlarını çok daha yüksek basamaklara taşıyacaktır.

Düşünce özgürlüğünün sınırları genişlemiş, yapılabilecek siyasal tercihler çoğalmıştır. Siyasal katılmayı uyaran gönüllü kuruluşlar yaygınlaşmış, çıkarların birleşmesi ve ifadesi kolaylaşmıştır. Kurum ve kuruluşlar hayta varlıklarını sürdürürlerken işçi sendikaları, sanayi dünyasının vazgeçilmez öğeleri olarak toplumda yerlerini almışlardır.

*Barışçıl yöntemlerle demokrasiye geçmeyi başaran örnek bir ülkenin vatandaşları olan Türk Milleti demokratik bir sisteme sahip olmaktan övünç duymaktadır.*⁴⁰⁹

Bu arada 2010 anayasa referandumunda, değişikliklerin kabul edilmesiyle 13 Eylül 2010 tarihinde İnsan Hakları Derneği (İHD), 78'liler Girişimi, İstanbul Tabip Odası'nın da dâhil olduğu çeşitli sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve derneklerden oluşan yaklaşık 40 kuruluş ve o dönem yaşananlara maruz kalan yüzlerce insan Sultanahmet Adliyesi'nde 12 Eylül darbesini yapanlar hakkında suç duyurusunda bulundu ve demokrasi adına yapılan müdahalenin yargılanma süreci başladı ve 15. Duruşma 21 Haziran 2013'de yapılarak 27 Eylül 2013 tarihine ertelendi.(Bkz. Ek 48-49-50-51-52-53)

⁴⁰⁸ Değerlendirme için bkz. Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, s. 29.

⁴⁰⁹ **Turan**, İlder. *'Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu', Türk Siyasal Hayatı'nın Gelişimi*, Beta Basım yayım, İstanbul 1986, s. 475.

TÜRK ORDUSU VAZİFE BAŞINDA Silâhlı kuvvetlerimiz bütün Yurtta idareyi fiilen ele aldı

Hürriyet İstanbul Askerî Valisi
Cumhuriyet Halkın Gazetesi
Cuma 27 Mayıs 1960
Sayı 134 - 25.000
Türkiye Türlerinde

Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Millete Tebliği

Türk Silâhlı Kuvvetleri, sabaha karşı saat 3.30 itibarıyla bütün yurtta idareyi ele almıştır. Silâhlı kuvvetlerimiz, bütün yurtta idareyi fiilen ele almıştır. Silâhlı kuvvetlerimiz, bütün yurtta idareyi fiilen ele almıştır. Silâhlı kuvvetlerimiz, bütün yurtta idareyi fiilen ele almıştır.

İstanbul'un felih yılında hiçbir fören yapılmayacak

İstanbul'un felih yılında hiçbir fören yapılmayacak. İstanbul'un felih yılında hiçbir fören yapılmayacak. İstanbul'un felih yılında hiçbir fören yapılmayacak.

Bayram sevindi İstanbul bayraklarla donandı

Bayram sevindi İstanbul bayraklarla donandı. Bayram sevindi İstanbul bayraklarla donandı. Bayram sevindi İstanbul bayraklarla donandı.

Milli Müdafaa İstişare Konseyi dün toplandı

Milli Müdafaa İstişare Konseyi dün toplandı. Milli Müdafaa İstişare Konseyi dün toplandı. Milli Müdafaa İstişare Konseyi dün toplandı.

İsrail'iler denizaltı ile adam kaçırmış

İsrail'iler denizaltı ile adam kaçırmış. İsrail'iler denizaltı ile adam kaçırmış. İsrail'iler denizaltı ile adam kaçırmış.

Orfi İdare dün iki tebliğ nesretti

Orfi İdare dün iki tebliğ nesretti. Orfi İdare dün iki tebliğ nesretti. Orfi İdare dün iki tebliğ nesretti.

Fas'la Veliâh bütün Kabine adına içti

Fas'la Veliâh bütün Kabine adına içti. Fas'la Veliâh bütün Kabine adına içti. Fas'la Veliâh bütün Kabine adına içti.

İsrail - B.A.C. hava çarpışması

İsrail - B.A.C. hava çarpışması. İsrail - B.A.C. hava çarpışması. İsrail - B.A.C. hava çarpışması.

Fren patlamasını önleyecek bir sigorta icat etti

Fren patlamasını önleyecek bir sigorta icat etti. Fren patlamasını önleyecek bir sigorta icat etti. Fren patlamasını önleyecek bir sigorta icat etti.

Amerikan uçağı ile alakalı Rus notasına cevap verildi

Amerikan uçağı ile alakalı Rus notasına cevap verildi. Amerikan uçağı ile alakalı Rus notasına cevap verildi. Amerikan uçağı ile alakalı Rus notasına cevap verildi.

Yağmur Ege'de sararık yapı

Yağmur Ege'de sararık yapı. Yağmur Ege'de sararık yapı. Yağmur Ege'de sararık yapı.

Yunanistan güzellik kraliçesi seçildi

Yunanistan güzellik kraliçesi seçildi. Yunanistan güzellik kraliçesi seçildi. Yunanistan güzellik kraliçesi seçildi.

Her ayın başında huruçluk yapıyoruz

Her ayın başında huruçluk yapıyoruz. Her ayın başında huruçluk yapıyoruz. Her ayın başında huruçluk yapıyoruz.

Taşındığı gün yeni evinde oldu

Taşındığı gün yeni evinde oldu. Taşındığı gün yeni evinde oldu. Taşındığı gün yeni evinde oldu.

Amerika Radyo bombardımanı açtı

Amerika Radyo bombardımanı açtı. Amerika Radyo bombardımanı açtı. Amerika Radyo bombardımanı açtı.

Ek 7 -16 Eylül 1961'de Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edildi-

YENİ İSTANBUL
Cuma 17 Eylül 1961
Fiyatı: 25 Kurus

F.R.Zorlu ve H.P. Polatkan dün sabaha karşı idam edildiler

Menderes'in hastalığı henüz geçmediği için hakkındaki idam hükmü infaz edilemedi

60 No. lu tebliğ: "Menderes'in durumu salâha doğru gidiyor"

Gürsel, dört Parti Lideri ile dün tekrar görüşti

Bu seferki toplantıya Bülükbâşı çağırılmadı, toplantıda ve Bakanlar Kurulunda görüşülen konular hakkında herhangi bir açıklamada ve beyanda bulunulmadı

Müşterek Beyanname: Yassıda ile ilgili olan kısım resmen açıklandı

Siyasi partiler 27 Mayıs ihtilâlinin siyasi maksatlarla her ne suretle olursa olsun itismarına müsaade etmeyeceklerini bir kere daha kesin olarak ifade ediyorlar

Kuzey Irak'taki Kürt inşanı

Çi. Kaşgarlıoğlu'nun açıklamasına göre...

İnönü dün Sarper ve Org. Sunay ile görüşti

İnönü'nün Sarper ve Org. Sunay ile görüşmesi...

Siyasi Partilerin Aday yoklamalarını kazananlar

C.H.P., A.P. ve Y.T.P.'nin İstanbul adayları dün belli oldu

Adalet Partisi Ege Teşkilatında İstifalar

Adalet Partisi'nin Ege Teşkilatında istifalar...

Zulüm Çemberi

MİLA 18

Ek 8 -17 Eylül 1961 Adnan Menderes idam edildi-

**Pazarford
18**
KYLÜZ 1961
Sayı 11 - 10. EKİM
1961

Hürriyet

GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE
Müessesesi: İZMİR

EMERSON'UN ÇUKURUNU İZLEMİYORUZ
Kolymos
SİYASİ GAZETE
BİR MACARIN KULLANIMINI KADININ
KULLANIMINI

Menderes de idam edildi

Alı doktor, sıhhatinin iyi olduğuna dair rapor verdi
Zorlu ve Polatkan'dan sonra son infaz da İmralı'da yapıldı

Türkiye'nin en beşinci Başbakan Adnan Menderes, Marmara'daki İmralı adasında dün öğleden sonra idam edilmiştir.

Menderes hakkındaki idam kararı, Ankara'da yapılan mahkemeden sonra, idam kararına göre, idam işlemi yapıldı. İdam işlemi, idam mahkûmlarının idam işlemi için İmralı adasına getirilmesiyle başladı. İdam işlemi, idam mahkûmlarının idam işlemi için İmralı adasına getirilmesiyle başladı. İdam işlemi, idam mahkûmlarının idam işlemi için İmralı adasına getirilmesiyle başladı.

Yassıada Sanıkları Aynı Yarı 2 Cezaevine Veriliyor

Menderes, 17 (Onsekiz) Ocak 1961 tarihinde, Ankara'da yapılan mahkemeden sonra, idam kararıyla idam edilmiştir. Menderes'in idam kararı, Ankara'da yapılan mahkemeden sonra, idam kararıyla idam edilmiştir.

Tarih rapor

Dün, Ankara'da yapılan mahkemeden sonra, idam kararıyla idam edilmiştir. Menderes'in idam kararı, Ankara'da yapılan mahkemeden sonra, idam kararıyla idam edilmiştir.

GÜMÜŞPALA MBK ÜYELERİ İLE GÖRÜŞTÜ

"Hususi bir meseleyi konuştuk", diyen AP lideri açıklama yaptı

Ek 9 - 15 Ekim 1961'de milletvekili ve senato seçimleri yapıldı-

FIRSAT
KYLÜZ 1961
Sayı 11 - 10. EKİM
1961

Cumhuriyet

GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE
Müessesesi: İZMİR

KIRMIZI ve SİYAH
STENDHAL
AK KİRAZ ve KIRMIZI EYL
KULLANIMINI

Milletvekili Seçimlerinin Oy Tasnifi Neticelei

Son Haberlere Göre CHP 188, AP 155, YTP 60, CKMP 45 Milletvekili Çıkardı, 2 Yer Ortada

Yeni secim sisteminin ortaya koyduğu güçlükler sebebiyle tasnifler dün de tamamlanamadı

Seçimi kazananların isimleri

Şimdi ne olacak?
Koalisyon hükümetini teşkil etme zorluğu görülüyor

Bütün partilerin Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı için anlaşacağı sanılıyor
AP, Başbakanı seçmek istiyor

SON DAKIKA:
Koalisyon için ilk temaslarda

Senato seçiminde katli neticeye doğru

AP 72, CHP 54, CKMP 7 YTP 17 Senatör çıkardılar

Yüksek Seçim Kurulunun neticeleri resmen açıklaması için daha bir iki güne ihtiyaç olduğu belirtiliyor

Kazanan Senato üyelerinin isimleri

Secimleri kaybeden meşhurlar

Gümüşpala İzmirde dün iktidardaymış gibi beyanat verdi

Partinin skidam ediyor" Türk milletini kölelikten aydınlık kurtulmuş" diyen AP lideri Ankara'ya geldi

MBK 14 lerle ilgili teblig yayınladı

Adanada CHP içinde patlak veren buhran

CHP'nin en beşinci başkanı Gürsel'in bir hafta önce ortaya çıkarılan yeni bir hükümet için konuşması, parti içindeki buhranı daha da derinleştirdi.

operasyonu, Cumhurbaşkanı'nın seçilememesi ve MSP'nin Konya mitingi gibi sebepler 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin sebepleri arasında gösterilmektedir. -

Ek 14

Ek 15 -Üçüncü Müdahale 12 Eylül 1980-

ADRES: Nispetiye Caddesi
No: 43 İSTANBUL
TELEFON: 2244 10 (Santral)
YIL: 31, SAYI: 11807

BUGÜN
12
SAYFA
10
LIRA

Milliyet
Halk Gazetesi

KURUCUSU: ALI NAĞI KARACAN

UNİVERSİTE HAZIRLAMADA
UĞUR DERSANESİ
LİSE SON 15 EYLÜL
BEKLEMEKLERİ 9 EYLÜL
Lokan Ömerler Cad. No 12
TEL: 52 55 41

GUM
12
EYLÜL
1980

*Parlamento ve hükümet feshedildi,
bütün yurttta sıkıyönetim ilan edildi...*

SİLAHLI KUVVETLER YÖNETİME EL KOYDU

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 1 NUMARALI BİLDİRİSİ:

YÜCE Türk milleti: Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti son yıllarda izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahrikiyle varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir.

Devlet başbaşa organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır.

Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar, faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek sistemli bir şekilde ve haince ilkokullardan, üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve

• Genelkurmay Başkanı Evren'in başkanlığında Millî Güvenlik Konseyi kuruldu...

nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak, bölünme ve iç harbin eşğine getirilmişlerdir.

Kısaca, devlet güçsüz bırakılmış ve äcze düşürülmüştür.

Aziz Türk milleti, işte bu ortam içinde Türk Silâhlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyetini Koruma ve Kollama görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen hareketin amacı ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlenmesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır. Parlamento ve hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Bütün yurttta sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05.00'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasagi konulmuştur.

Bu kollama ve koruma hareketi hakkındaki ferretuatlı açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye radyoları ve TV'nin haber bültenlerinde tarafımdan yapılacaktır.

Vatandaşların sükûnet içinde, radyo ve TV'lerini başında yayımlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrımdan çıkan Türk Silâhlı Kuvvetleri ne güvenlerini beklerim.

Kenan Evren
Orgeneral

Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 2 NUMARALI BİLDİRİSİ:

1. Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ, İstanbul İli, Sıkıyönetim Komutanlığına.

2. Ordu Komutanı Orgeneral Bedrettin Demirel, Konya, Niğde, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Yozgat illeri sıkıyönetim komutanlığına.

3. Ordu Komutanı Orgeneral Selâhattin Demircioğlu, Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Sinop illeri sıkıyönetim komutanlığına.

Ege Ordusu Komutanı Orgeneral Süreyya Yüksel, İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Antalya illeri sıkıyönetim komutanlığına.

Donanma Komutanı Korumiral Nejat Serin, Kocaeli, Bursa, Bilecik, Sakarya, Bolu, Zonguldak illeri sıkıyönetim komutanlığına.

2. Kolordu Komutanı Korgeneral Hüsnü Çelenkler, Çanakkale, Balıkesir illeri sıkıyönetim komutanlığına.

4. Kolordu Komutanı Korgeneral Recep Ergun, Ankara, Çankırı, Kastamonu illeri sıkıyönetim komutanlığına.

5. Kolordu Komutanı Korgeneral Adnan Doğu, T Tekirdağ, Kırklareli, Edirne illeri sıkıyönetim komutanlığına.

6. Kolordu Komutanı Korgeneral Nevzat Bölüğüray, Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gaziantep, Hatay illeri sıkıyönetim komutanlığına.

7. Kolordu Komutanı Korgeneral Kemal Yamak, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Hakkari, Van illeri sıkıyönetim komutanlığına.

8. Kolordu Komutanı Korgeneral Sabri Geliç, Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis illeri sıkıyönetim komutanlığına.

9. Kolordu Komutanı Korgeneral Selâhattin Canbaz-

oğlu, Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin illeri sıkıyönetim komutanlığına.

1. Taktik Hava Kuvvet Komutanı Korgeneral Tevfik Alpaslan, Eskişehir, Kütahya, Afyon illeri sıkıyönetim komutanlığına atanmışlardır.

2. Sıkıyönetim komutanlıkları ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması için lüzüm göreceklere her türlü tertip ve tedbir almaya yetkili kılınmışlardır.

3. Bütün vatandaşlar, ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin kısa sürede sağlanması için sıkıyönetim komutanlıklarının aldığı ve alacağı kararlara, tedbirlere ve yayımlanacak bildirimlere titizlikle uyacaklardır.

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 3 NUMARALI BİLDİRİSİ:

1. Kuruluşunda belediye teşkilatı bulunan tüm yerleşme merkezlerinde vatandaşların birlik, düzen ve sağlığını korumasından birinci derecede belediyeler sorumludur.

2. Vatandaşların zarurî ihtiyaçlarını teşkil eden gıda maddelerinin satışı, elektrik, su, havagazı ve toplu taşıma hizmetleriyle sağlık ve temizlik faaliyetleri düzenli bir şekilde yürütülecek, itfaiye ekipleri teçhizat ve personeliyle her an görev alacak tarzda hazır bulunacaktır.

Belirtilen faaliyet sahalarında çalışan görevli ve

hizmetlilerle müessesce amirleri, sokağa çıkma yasagi süresi içinde sıkıyönetim veya garnizon komutanlıklarından izin belgesi alarak çalışmaya devam edeceklerdir.

3. Özellikle bütün fırınlar ve un fabrikaları tam kapasiteyle çalışacak ve halkın ekmei ihtiyacını karşılayacaklardır. Bu sahada hizmet veren vatandaşlara gerekli izin belgeleri sıkıyönetim veya garnizon komutanlıklarınca verilecektir.

4. Gıda maddelerinin satışlarında panige ve istifçiliğe fırsat verilmeyecektir.

5. Belediyelerde ve diğer sağlık kuruluşlarında çalışan bütün sağlık personeli görev yerlerinde bulunacak acil durumda vatandaşlar, hasta tahiyesi için belediye

tabipliklerine başvuracaklardır.

6. Gıda ve yakacak gibi halkın zarurî ihtiyaç maddelerini taşımakla görevli kamu ve özel kara, deniz ulaştırma araçları, şehirlerarası ve şehirçi nakliyatında sokağa çıkma yasagi süreleri içinde de normal seferlerini yapabileceklerdir. Bu gibi araçlar için garnizon komutanlıkların gereken müsaadeyi vereceklerdir.

7. Askerî servis araçları günlük seferlerine normal şekilde devam edeceklerdir. Bütün vatandaşlarımızın görevlilere yardımcı olmalarını beklerim.

Kenan Evren
Orgeneral

Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı

Ek 16 -12 Eylül döneminde Devlet Başkanı Kenan Evren tarafından hükümeti

kurma görevi Eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Emekli Oramiral Bülent Ulusu'ya

verilmiş ve O'da Milli Güvenlik Konseyi'nden güvenoyu alarak işbaşına gelmiştir.

(20.09.1980-13.12.1983) -

22 Eylül 1980 Pazartesi

Hürriyet

TÜRKİYE TÜRKLERİNDE YIL 33 SAYI 11657

GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE

KURUCUSU: SEDAT SIMAVI (1896-1953)

FIYATI 10 LİRA

Hava durumu

MARMARA: Parçalı bulutlu, 15-20°C

İÇİŞİ: Açık gökyüzü, 15-20°C

EGE: Açık gökyüzü, 15-20°C

AKDENİZ: Parçalı bulutlu, 15-20°C

AKDENİZ: Açık gökyüzü, 15-20°C

TRAKYA: Parçalı bulutlu, 15-20°C

TRAKYA: Açık gökyüzü, 15-20°C

TRAKYA: Açık gökyüzü, 15-20°C

TRAKYA: Açık gökyüzü, 15-20°C

Ulus, yeni yönetimin kadrosunu seçti

Bu hükümet

DEVLETLERİN soruları vardır. Tutarlılık, kararlılık, emniyet ve güven zaman zaman her toplumdaki gerekliliktir. Özgürlükler farklı da olsa her Batı ülkelerinin ortak sorunu olmuştur. Emniyetli düzenin sağlanarak, kararlı yönetimle bu problemlere yol açılmıyorsa...

Daha önce kader bir çakıtın içinde bulunan ülkemizde yeni bir dönem başlatılmaktadır. Politikacılarımız açık davetlere çıkarılmaları yeni yönetimimizdir.

Öncekinin 1980 ve 1973'de olduğu gibi hükümetin bürokrat, asker ve işkoluvarlık kurulu olması yetersizdir. Herkesin, Ege'nin adı seçilmesini bir profesyonel politikacıya, bürokrata da politikacıya reddetmek istemeyebilir.

Herkesin belirlenmiş bir düzenli politikacılar devrinin, işkoluvarlık bürokrat ve işkoluvarlık yerine militeri yerleştirmeyle...

Herkes, iktidar kime ve "Devlet benim" fikrine kapılarak ve sonradan da bir çok kez bu fikri yerine getirmek için emniyet sağlanıp bulunmaktadır.

Uygulanması için çok farklı da olsa 1980, 1973 ve 1960 dönemleri bir arada değerlendirilmelidir. Herkesin emniyetli düzenin sağlanarak, kararlı yönetimle bu problemlere yol açılmıyorsa...

O halde güncel konuların, hükümetin, iktidarın yerleşmiş bazı sınırları takip etmekte hiçbir yarar yoktur. Politikacıların ve bürokratların bu sınırları ihmal etmemesi, emniyetli düzenin sağlanarak, kararlı yönetimle bu problemlere yol açılmıyorsa...

Haydi görüş yapalım.

- ★ Hükümette beş emekli general var
- ★ Listede bürokrat ve teknokratlar çoğunluğu oluşturuyor

Başbakan Bülent Ulusu, Ankara Ordularlığı'nda, silahsız askerlerle birlikte konuşuyor. (Eğilimler) Başbakan Bülent Ulusu, saat 14.00'te Ordularlığı'na geldi. Başbakan ve Genelkurmay Başkanı...

Hükümet açıkladı

Devlet	Devlet	Devlet	Adalet	Milli Servis	İçişleri	Dışişleri	Maliye	Başbakan yardımcıları
 <p>Prof. Dr. İhsan Üstün 1920'de Ankara'da doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde hukukçu olarak çalıştı. 1950'de Ankara'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de Ankara'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Mehmet Özgenç 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Prof. M. Nispet Özgenç 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Devlet Menten 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Haluk Bayraktar 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Selahattin Çelikel 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>İhsan Türkmen 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Kaya Erdem 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Eyyup Bayraktar 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>
 <p>Hasan Şahin 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Tahsin Onalp 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Kemal Cantürk 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Prof. Dr. Necmi Ayanoglu 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Recai Barutalp 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Necmi Özgür 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Prof. Dr. Sabahattin Özbek 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Prof. Dr. Turan Esener 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Turgut Özal 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>
 <p>Sahap Kocaoglu 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Servant Bingöl 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Münir Rai Güney 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>İhsan Evliyavlu 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Şerif Tutan 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Vedat Özgül 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Sadık Şişe 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Cihad Baban 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>	 <p>Mehmet Özal 1920'de İstanbul'da doğdu. İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı. 1950'de İstanbul'da hukukçu olarak çalıştı.</p>

● Son derece neşeli olan Başbakan Ulusu, hükümet onaylanıncaya kadar Başbakanlığa gitmedi. Yeni hükümet üyeleri ile görüşmeler dün akşama doğru tamamlandı ve liste Devlet Başkanı'nın onayına sunuldu. Org. Evren tarafından onaylanan hükümetin yeni üyeleri bugün ilk toplantıyı yapacak

Yeni Sıkıyönetim Yasası dün yürürlüğe girdi

● Güzülmünde yasama işlemi 30 güne çıkartıldı. Komutanlar, çalınmış emniyetli düzenin devletin emniyetini güvence altına alacak. Silah kullanma, tutuklanabilir.

AKSARAY (Haberler) - Başbakanlık Kurulunun yasama işlemi 30 güne çıkartıldı. Komutanlar, çalınmış emniyetli düzenin devletin emniyetini güvence altına alacak. Silah kullanma, tutuklanabilir.

Sıkıyönetim kanunları, 1980'de çıkarılan kanunların devletin emniyetini güvence altına alacak. Silah kullanma, tutuklanabilir.

AKSARAY (Haberler) - Başbakanlık Kurulunun yasama işlemi 30 güne çıkartıldı. Komutanlar, çalınmış emniyetli düzenin devletin emniyetini güvence altına alacak. Silah kullanma, tutuklanabilir.

Org. Saltık, Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri oldu

AKSARAY (Haberler) - Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri olarak Org. Saltık, Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri oldu.

AKSARAY (Haberler) - Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri olarak Org. Saltık, Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri oldu.

DİSK GENEL SEKRETERİ İŞIKLAR YAKALANDI

● KİŞİLERİN emniyetli düzenin devletin emniyetini güvence altına alacak. Silah kullanma, tutuklanabilir.

AKSARAY (Haberler) - Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri olarak Org. Saltık, Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri oldu.

Akaryakıt, seker ve gübre zam geldi

● Normal benzin 49 lira, gazyağı 31 lira, mazot 30 lira oldu

● Amonyum gübrelere 6-7,5 lira, potasyumlu gübrelere 12,5 lira oldu

● 48 lira olan sekerin satış fiyatı yarın sabaha kadar durduruldu

● Yeni Enerji ve Sanayi bakanları zamlar için "Zorunludur" dedi

(Yazın 9. Sayfada)

Ek 17 - Emekli Orgeneral Turgut Sunalp'in liderliğinde siyasal parti kurulması yönünde yapım girişimleri sonucu ilk siyasî partisi Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) kurulmuştur.-

Ek 18- 17 Mayıs 1983'te Turgut Özal liderliğinde Anavatan Partisi (ANAP), Necdet Calp başkanlığında ise Halkçı Parti (HP) Mayıs ayında emekli Orgeneral Ali Fuat Esener'in başkanlığında ise Büyük Türkiye Partisi (BTP) kuruldu. -

Ek 19 - 20 Temmuz 1954'de ilden ilçeliğe 1Temmuz 1957 ise ilçeleri alınarak tekrara il olan Kırşehir (Adnan MENDERES Dönemi).

Ek 20 -1980 Kırşehir Merkez

Ek 21 -1980 Kırşehir Merkez

Ek 22-Kırşehir Eğitim Enstitüsü'nün yer aldığı ve 1980 Olaylarının birçoğunun yaşandığı o dönemin Terme Caddesi'nden bir fotoğraf.

Çiğdem

Günlük Bağımsız Siyasal Gazete

YIL 4 - SAYI 807 - FİYAT: 500 KURUS. KURULUŞ TARİHİ: 28 MART 1977

Pazartesi
22
Eylül 1980

İlkokul Mezunlarının Yarısı, Ortaokulu Bitirenlerin Yüzde 30'u Tahsili Bırakıyor

Türkiye'de ilkökullük mezunların yüzde 50'si ortaokula, ortaokullu mezunların yüzde 30'u tahsili bırakıyor.

Sizin Şiirleriniz

Hazırlayan HAKUN BORA ŞAHİN

Hak Yolunda

Dünyayı düğün yapmış,
Elinde, elmasında,
Taban güzellikler yitiliyor,
Tasalar bir bitmiş kurtuluş.

Neden yapmış mutluğumu,
Kastiliyorlar,
Bilmeden, anlayamam,
Ne tutuyorlar.

Mademki dünyaya geldik,
Gülelim dostça eğlenelim,
Mademki herşeyimiz gayesi bu,
Hak yolunda bulalım kendimizi.

Recep Göktürk

Sen Gideli

Nişan ayıldım eğildim,
İzlenimler gibi çöğürüm,
Kuşlar güldün bağladım
Sen bu elerden gideli.

Gülsüm geçem sızdam oldu
Yüreğim yara kan oldu
Beyazı eğir ve sen oldu
Sen bu elerden gideli.

Ayıldığın yakıt beni
Sensiz hayatıktı hem
Dere aşarak yakıt beni
Sen bu elerden gideli.

Beni de çöğür yarıma
Bu işi koyana yarım
Aşklar dığış bağrıma
Sen bu elerden gideli.

Sabri Nakipoğlu

bir kısmı çeşitli sebeplerden dolayı okulu bırakıyor. Her yıl liselerden mezun olan öğrencilerden büyük bir kısmı ise yüksek okullarda tahsili bırakıyor.

Üniversitelerden geçen ve Yabancı Dil Merkezi tarafından yapılan sınavlara giren ilkökullük mezunların tahsili bırakıyor.

bu arada yine çeşitli sebeplerden dolayı liselerden mezun olan öğrencilerden büyük bir kısmı ise ortaokullarda tahsili bırakıyor.

Yüksek okullarda tahsili bırakıyor. Bu öğrencilerin tahsili bırakmalarının önemli bir kısmı ise ortaokullarda tahsili bırakıyor.

Kurban Bayramı Yaklaşırken Kurban Fiatları Hızla Artıyor

Kurban Bayramının yaklaşması üzerine İstisna Kurban Fiyatları hızla artıyor. Kurban fiyatları her yıl belirli bir artış göstermektedir.

İstisna Kurban Fiyatları hızla artıyor. Kurban fiyatları her yıl belirli bir artış göstermektedir.

Kurban fiyatları her yıl belirli bir artış göstermektedir. Kurban fiyatları her yıl belirli bir artış göstermektedir.

Kaman'lı Gazi
Hicazlı Yeltek küyünde sarayda ve İstisna Kurban Fiyatları hızla artıyor. Kurban fiyatları her yıl belirli bir artış göstermektedir.

Duran Çavuşun 90 Torunu Var
Balıksazın Savaşından önce siparişimiz daha sonra ise askere almış. Tuz 14 yıl cepheinde çavuşlu hizmetini sürdürmüştür.

90 torunu var. Balıksazın Savaşından önce siparişimiz daha sonra ise askere almış. Tuz 14 yıl cepheinde çavuşlu hizmetini sürdürmüştür.

<p>ÇİĞDEM GÜNLÜK BAĞIMSIZ SİYASAL GAZETE</p>	<p>SANİTARİ SERVİS ET GÜNER Mevâ'ül Müddin AV. HÜSEYİN ULTAV</p>	<p>İdare Merkezi: Cacabey Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Katı I No. 205 - KIRŞEHİR</p>	<p>Dişli, Terzip ve Bakır ÇİĞDEM MATBAASI - KIRŞEHİR ABONE TARİFESİ: Yıllık 1500, Altı aylık 750, Üç aylık 350 TL'dir.</p>
<p>İnşaat Sahiplerinin Dikkatine</p> <p>Elimizdeki hazır ve kuru kereste ile Hertürlü İnşaat Doğrama işlerinizde emrinizdedir.</p> <p>İşleriniz temiz olarak güvünlü teslim edilir.</p> <p>GÜNER Doğrama Atölyesi Sanayi Çarşısı, Tamlıçlar Arkası Atölyesi Blok'u - KIRŞEHİR</p>	<p>Çiğdem Gazetesi</p> <p>Herşeyi düşün, kuyup, teşvikler çeklim, ve kongre hazırlamamızda bizler aynamıza Çiğdem'in de desteğiyle Ayrica gazetemiz Çiğdem taşıyıcılığı ile Kırşehir'de hemşehrilerimiz devamlı olarak hizmetinizde. Adres: Kederoğlu İş Hanı Katı I No. 205 - KIRŞEHİR</p>	<p>ÇİĞDEM</p> <p>Matbaasının yeni davetiye çeşitlerini görünüz. Düğün Nişan, Sünnet ve bilâumum davetiyenin 250'den fazla çeşidini mutlaka görünüz.</p> <p>Adres: Cacabey Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Katı I No. 205 - KIRŞEHİR</p>	
<p>Sayın İş Sahiplerine</p> <p>Yeni kurulan Kooperatifimiz Yurdun her köşesine nakliye işlerine başlamıştır.</p> <p>Tüm Nakliye İşlerinizde</p> <p>S. S. Aşıkpaşa Taşıyıcılar Kooperatifi</p> <p>Emrinizde ve Hizmetinizdedir.</p> <p>Adres: Kederoğlu İş Hanı Katı I - Tel. 16 25 - KIRŞEHİR</p>	<p>Çiğdem Matbaası</p> <p>Düğün, nişan, kokuyl, sünnet toplantı davetiyelerinin de yanı sıra her türlü işler için bir bakıma emrinizde ve hizmetinizdeyiz.</p> <p>Adres: Cacabey Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Katı I No. 205 - Kırşehir</p>	<p>SATILIK KIYMETLİ ARSA</p> <p>Şehrimizin kalkınmasına müvafık ve yapılmakta olan Ağır Sanayiye 300 metre mesafede ve Uğur Yapı Malzemeleri Fabrikası yanında sınırlı mazeretli bahçeli, her türlü mevkide 5 dönümlü tapulu Arsa satılmaktadır.</p> <p>Mustafa Mahmutoğlu'nun mirasından İlan olunur.</p> <p>2297 - Kırşehir</p>	
<p>Kırşehir'lilere...</p> <p>Şehrimizin şifa kaynağı olan</p> <p>TERME</p> <p>kaplıca ve Otelleri tüm konforu ile hergün, her saat açıktır.</p> <p>Kaplıca: 10 75 Gazino : 10 79</p>	<p>İlan ve Reklamlarınız</p> <p>Gazetemizde Değerlenir.</p>	<p>Kırşehir'lilere...</p> <p>Şehrimizin şifa kaynağı olan</p> <p>TERME</p> <p>kaplıca ve Otelleri tüm konforu ile hergün, her saat açıktır.</p> <p>Kaplıca: 10 75 Gazino : 10 79</p>	

Çiğdem

Günlük Bağımsız Siyasi Gazete

YIL: 4 - SAYI: 808 - FİYAT: 500 KURUS. KURULUŞ TARİHİ: 28 MART 1977

Salı 23 Eylül 1980

Günlük Filtreli Sigara Üretimi 90 Bin Kilodan 106 Bin Kiloya Çıktı

Diyadin sıkıntı geçiren filtreli sigara üretiminin hızla arttığına ilişkin olarak günlük üretim 90 bin kilodan 106 bin kiloya çıktı. Bu artışın nedeni, Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda, sigara üretiminin hızla arttığına ilişkin olarak Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda, sigara üretiminin hızla arttığına ilişkin olarak Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda...

Günlük ve Tekel sigara üretimi, Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda, sigara üretiminin hızla arttığına ilişkin olarak Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda...

Bu artışın nedeni, Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda, sigara üretiminin hızla arttığına ilişkin olarak Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda...

Yemeklik Yağ Sıkıntısı Olmayacak

Özellikle yağ darlığı olmasın diye Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda, yemeklik yağ sıkıntısı olmayacak.

Yağ Sıkıntısı A.S. Genel Müdürü Çelikkale'ye

Yağ sıkıntısı A.S. Genel Müdürü Çelikkale'ye, Bakanlıkça yapılan araştırmaların sonucunda, yağ sıkıntısı olmayacak.

Sizin Şiirleriniz

- HAZIRLAYAN: İARUN BORA SAHİN -

Ankara Geceleri

Ankara'nın gürültü ve kadir sesleri kaybolur ki O doğrusu o aşkının ortasında...
Bir sen seni düşündümün
Sözlerim yandı...
Bir sen varın içinde sağ kalan
Bakar çiğdem kadar temiz
Yoksa başka ne isterim?
Yoksa başka ne isterim?
Bak şimdi yine seni düşündüyorum
O neyse bucağın ufuklarında.

Ali Palancı

Dayanak

Dayanak insanın ARISTO...
Dünyayı yerinden oynatmak için
Yoksa başka ne isterim?
Yoksa başka ne isterim?
Hiç şüphesiz mi kaldır.
Bu bir insan kelâmı
İşte Dünya ve hali
İşte insan ve insanlık...
Evet, İNSANLIK ölmüştü ya...
Dayın dayanak olursun da
Dayanacak bir nef kalmaz...
Yaşamın şu dünyamda...

Arif Uzunoglu

Diyanet İşleri Başkanı Hac Programının Önümüzdeki Hafta Başında Açıklanacağını Söyledi

Diyanet İşleri Başkanı Sayın Prof. Dr. İsmail Hakkı Ersoy, Hac programının önümüzdeki hafta başında açıklanacağını söyledi.

Kırşehir'de Kiralık Ev Bulmak Sorun Oldu

Kırşehir'de kiralık ev bulmak büyük bir sorun haline gelirken, ev kiralama için büyük sergiler de halkın gözü önünde gerçekleşiyor.

Bayram Sebepiyle Günderiyecek Hediyelik Eşyaların Uygulanarak Gümrük Muafiyeti Din Başlı

Kurban bayramı sebebi ile yurt dışından ve içinden gönderilecek hediyelik eşyaların gümrük muafiyeti uygulanarak gümrük muafiyeti uygulanarak gümrük muafiyeti uygulanarak...

ÇİĞDEM GÜNLÜK BAĞIMSIZ SİYASİ GAZETE	Sahibi: SEVKE ET GÜNER Mes'ul Müdürü: Av. HOŞYUN ULTAV	İdare Merkezi: Cacabey Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Katı 1 No. 205 - KIRŞEHİR	Diğer Teşkilat ve Kurumlar: ÇİĞDEM MATBAASI - KIRŞEHİR ABONE TARİFESİ: Yıllık 1500, Altı aylık 750, Üç aylık 350 İradir.
---	--	---	---

İnşaat Sahiplerinin Dikkatine

Elimizdeki hazır ve kuru kareste ile bertürlü İnşaat Doğrama işlerinizde emrinizdeyiz.

İşleriniz temiz olarak güvüde teslim edilir.

GÜNER

Doğrama Atölyesi

Senayi Çarşısı, Tamburler Arkası
Atımsız Blok'a - KIRŞEHİR

Sayın İş Sahiplerine

Yeni kurulan Kooperatifimizin Yurdun her köşesine nakliye işlerine başlamıştır.

Tüm Nakliye İşlerinizde

S. S. AŞIKPAŞA

Taşıyıcılar Kooperatifi

Emrinizde ve Hizmetinizdedir.

Adres: Kederoğlu İş Hanı
Katı 1 - Tel: 1629 - KIRŞEHİR

Çiğdem Gazetesi

Bizimle... melek, hayır, teklif, reklam ve diğer hizmetler için bizimle iletişime geçin.

Çiğdem Matbaası

Dünya, insan, köksel, sınırsız, toplumsal değerlerin bir yansımasıdır. Çiğdem Matbaası, bu değerleri en kaliteli şekilde yayımlanmaktadır.

Adres: Cacabey Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Katı 1 No. 205 - Kırşehir

İlan ve Reklamlarınız

Gazetemizde Değerlenir.

ÇİĞDEM

Matbaasının yeni davetiye çeşitlerini görünüz. Düğün, Nişan, Sünnet ve bittimum davetiyenin 250'den fazla çeşidini mutlaka görünüz.

Adres: Cacabey Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Katı 1 No. 205 - KIRŞEHİR

SATILIK KIYMETLİ ARSA

Şehrimizin kalkınması mülahazasıyla yapılmakta olan Ağır Sanayi'ye 300 metre mesafede ve Uğur Yapı Matbaası'nın bulunduğu yerinde, muhtemelen 15 bin ile 20 bin arasında değerli bir arsa mevcuttur.

İsteklilerin Cacabey Camii yanında Mustafa Mahmutoglu'na müracaatları lütfen olmasın.

2297 - Kırşehir

Kırşehir'lilere...

Şehrimizin şifa kaynağı olan

TERME

Kaplıcası ve Otelleri tüm konforu ile hergün, her saat açıktır.

Kaplıca: 1075
Gazino: 1079

Çiğdem

Günlük Bağımsız Siyasi Gazete
KURULUŞ TARİHİ: 28 MART 1977

Cumartesi
27
Eylül 1980

Ortaokul ve Liseler Yeni Öğretim Yılına Çarşamba Günü Başlıyor

Ortaokul ve liseler Sümsükdöğüş eğitim-gözetim yılından itibaren yeni öğretim yılı çalışmalarına başlıyor. Bu nedenle liselerde bir ay önce yeni yapılmakta olan sınıfların boyanması ve temizliği yapıldı.

Ortaokullar Pakiçköy'de başlatıldı. Kadıköy'de Kartal'da, ortaokulların yeni bir ilçe de Çarşamba'da öğretim yapıldı.

İğitlerin verdiği bilgiye göre bu yıl liselere girecek olan 17 bin 865 öğrenci kaydedildi. Ortaokullara ise 21 bin 625 erkek 16 bin 380 kız öğrenci yazılmaya başlandı.

Ortaokulların yeni yapılmakta olan sınıfların boyanması ve temizliği yapıldı. Ortaokulların yeni yapılmakta olan sınıfların boyanması ve temizliği yapıldı.

Ortaokulların yeni yapılmakta olan sınıfların boyanması ve temizliği yapıldı. Ortaokulların yeni yapılmakta olan sınıfların boyanması ve temizliği yapıldı.

Hacca Giden Her Otobüste Bir de Doktor Bulunacak...

Kızılay Hacc Ekibinin en genç üyesi Sümsükdöğüş Arslan'ın hareketi edilecek bildirildi.

Kızılay Hacc Ekibinin en genç üyesi Sümsükdöğüş Arslan'ın hareketi edilecek bildirildi.

Kızılay Hacc Ekibinin en genç üyesi Sümsükdöğüş Arslan'ın hareketi edilecek bildirildi.

Sizin Şiirleriniz

Hazırlayan HAKUN BORA ŞAHİN

NEYLEYİM

Kala kaldım şu dünyada yalnız başıma,
Mezrum olan kafdağı yazılım teyima,
Ben günahtan gururda değilim başında
Ben garip Ali görmedimki düştün dost ola

Sahibini özlem hergün yanı başıma
Seyahat muadim gittiğim hak yoluna
Daglar gördüm çöllük görüp ağlıyorum
Neyleyim canım güzel olup can olmasın

Sesimin abideler şekerim ah çeki çeki,
Günahlarım bakışın bu müdür şük bilince
Sorumdan günahtan güzel kalbinde işlene
Neyleyim sultan tahım yok ki gönlünde

Sözünde tavahil gördüm serra ermek,
Yarlığın dünya dolup dökün birlemlen
Bulurdum insanlar içi gördüm karalık
Neyleyim arzusun yolu ki şu dünyada gözetek

Ali Özcan

Karayolu ile Hac İ Ekim'de Başlıyor

Diyadin İleri Baykara Tayyar Akbulak, karayoluyla gidilecek olan hac adaylarının ilk karayolu gruplarının 7-12 Ekim tarihleri arasında hareketi için hazırlanıyor.

Diyadin İleri Baykara Tayyar Akbulak, karayoluyla gidilecek olan hac adaylarının ilk karayolu gruplarının 7-12 Ekim tarihleri arasında hareketi için hazırlanıyor.

Diyadin İleri Baykara Tayyar Akbulak, karayoluyla gidilecek olan hac adaylarının ilk karayolu gruplarının 7-12 Ekim tarihleri arasında hareketi için hazırlanıyor.

Diyadin İleri Baykara Tayyar Akbulak, karayoluyla gidilecek olan hac adaylarının ilk karayolu gruplarının 7-12 Ekim tarihleri arasında hareketi için hazırlanıyor.

Kırşehir'de Odunun Kilosu 900 Kuruştan Müsteri Buluyor

Schmid'in odunun kilosu 900 kuruşta olduğu bildirildi. Odun fiyatları arttı.

ÇİĞDEM GÜNLÜK BAĞIMSIZ SİYASİ GAZETE
SEVKE TÖNER
Mecidiyeköy
AN. HOSYUN ULTAV

Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğünden YAPI İŞLERİ İLANI

1- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

2- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

3- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

4- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

5- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

6- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

7- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

8- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

9- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

10- Ekallımece Kurumunun Kırşehir Şubesinde Bina İnşaatı Olup, İlk Keşif Bedeli 85.000.000,- TL'dir.

Çiğdem Gazetesi

Her türlü reklam, fotoğraf, çizim, v.b. hizmetleri sunar. İletişim bilgileri için telefonla ulaşabilirsiniz.

Çiğdem Matbaası

Matbaa hizmetleri sunar. İletişim bilgileri için telefonla ulaşabilirsiniz.

ÇİĞDEM

Matbaasının yeni davetiye çeşitlerini görünüz. Düğün Nisan, Sünnet ve bilünüm davetiyenin 250'den fazla çeşidini mutlaka görünüz.

Adres: Çarşamba Çarşı Kapısı, Kocadereği 1/1 No: 205 - KIRŞEHİR

SATILIK KIYMETLİ ARSA

Schmid'in bahçesine yakın ve yapılmakta olan Apartmanın 300 m²'lik arsa satılmaktadır. Uğur Yapı Matbaası ile iletişime geçebilirsiniz.

İletişim bilgileri için telefonla ulaşabilirsiniz.

2297 - Kırşehir

İlan ve Reklamlarımız Gazetemizde Değerlenir.

Çiğdem Gazetesi'nde ilan ve reklam hizmetleri sunar. İletişim bilgileri için telefonla ulaşabilirsiniz.

ÇİĞDEM

Günlük Bağımsız Siyasi Gazete

YIL 1 - SAYI 311 - FİYATI 500 KURUŞ - KURULUŞ TARİHİ: 28 MART 1977

Pazartesi
29
Eylül 1980

Fabrikalarda Üretim Hızla Artıyor

Silahlı kuvvetlerin yanında 6 ayı geçen sürede ihracatı da almaya başladılar. Üretim hızla artıyor. Silahlı kuvvetlerin yanında 6 ayı geçen sürede ihracatı da almaya başladılar. Üretim hızla artıyor.

Üretim hızla artıyor. Silahlı kuvvetlerin yanında 6 ayı geçen sürede ihracatı da almaya başladılar. Üretim hızla artıyor.

Üretim hızla artıyor. Silahlı kuvvetlerin yanında 6 ayı geçen sürede ihracatı da almaya başladılar. Üretim hızla artıyor.

Sizin Şiirleriniz

Hazırlayan: HARUN BORA ŞAHİN

Efkâr Dağıtan Meyhanesi

Alın beni götürün bu meyhaneden
Acılığın yeter diyorum bu kadar.
Neden bu sanat ve bu zevklik
Teselli umutmuş... MEYD

Sen küçük insanlar dünyasında doğmuşsun
Yarım bir insanlık, çup aşkıyla süslü
Bey aşkıyla doluğuşun
Dünyeleri başıcazı arak, sandır umut işle
Bırak gıyemci arak rüyalarına
Sarı badanalı evin güzel kızı...
Sen güzel alışılarda gülip, dans edemeyen
Hemde bir geç-konda kentinde...

İnsanların acılığında içtiği masalı unut
Senki içti değil bu
Var ama içtinden başka arkadaşlar
Var ama bir düşer, ota, içtinde
Kaldırta başka dersen...
Bırak bu hayranlıklar, bu hayran
Bırak küçük dünyadaki büyük hayalleri
Sen böyle gelmiş böyle gidecekin
Ve yine bulup teselli bulmuşuna
Efkâr dağıtan meyhanesinde inceskin

Kırşehir MEYTAŞ Kireci Piyasada Aranır Oldu

Schermiz'in Obruk Mevkisinde Çiğdem gazetesi MEYTAŞ Kireci Piyasada Aranır Oldu. Schermiz'in Obruk Mevkisinde Çiğdem gazetesi MEYTAŞ Kireci Piyasada Aranır Oldu.

Her şeyin fiyatı düşüyor, sadece sebze ve meyve ucuzlamıyor. Her şeyin fiyatı düşüyor, sadece sebze ve meyve ucuzlamıyor.

KARANLIK DÜNYA

Dünyaya geldikten 15 yıl sonra,
Sanki yer ve güller parlak,
Bir ane içtendi sanki
Bütün kayalar öğür, bülbüller,
Güller konuşuyor,
Küçük tabiat yâdına gülüyordu
Bilmiyordun ki beni seveniyordu,
Girdiğin ağaçlar yaprak döküyordu,
Gökler kavrayıyordu,
Yüzüne gülen oluyordu,
Sanki bütün gün etmiş güldüyordu

Hakkı Çetinkaya

İlk ve Orta Öğretimde Ders Kitapları

İlk ve orta öğretim ders kitaplarına yeni den düzenlenmesi için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ders kitapları incelemeye başlandı. İlk ve orta öğretim ders kitaplarına yeni den düzenlenmesi için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ders kitapları incelemeye başlandı.

Her Şeyin Fiyatı Düşüyor, Sadece Sebze Ve Meyve Ucuzlamıyor

Her şeyin fiyatı düşüyor, sadece sebze ve meyve ucuzlamıyor. Her şeyin fiyatı düşüyor, sadece sebze ve meyve ucuzlamıyor.

ÇİĞDEM Sahibi: SEVRET GÜNER İdare Merkezi: Çarşamba Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Kat: I No. 205 KIRŞEHİR

Diğer Terip ve Başka: ÇİĞDEM MATBAASI - KIRŞEHİR

ABONE TAKRİHİ: Yılın 1500, Altı aylık 750, Üç aylık 350 lirasıdır.

Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğünden YAPI İŞLERİ İLANI

1- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

2- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

3- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

4- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

5- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

6- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

7- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

8- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

9- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

10- Etkililiğe konulan iş Kırşehir Dispanzer Binası inşaatı olup, ilk keşif bedeli 85.000.000,- lirasıdır.

ÇİĞDEM

Matbaasının yeni davetiye çeşitlerini görünüz. Dügün Nisan, Sünet ve bilânum davetiyenin 250'den fazla çeşidini mutlaka görünüz.

Adresi: Çarşamba Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Kat: I No. 205 KIRŞEHİR

Çiğdem Gazetesi

Northall tümk, kapp, tepeklir rekliho, ve konge ilâkâzın yayınlannmasında bir a- rıyım. Çiğdem hergün ilân gazetesiz Çiğdem'le d- geğelenir. Ayrica gazetesiz Çiğdem'le d- geğelenir. Ayrica gazetesiz Çiğdem'le d- geğelenir.

Çiğdem Matbaası

Dügün, nişan, koka- teyl, sünet, coplân davetiyelerinin iki yıla- çığılı ile bilânum. Kir- şehir katkım emrinde ve bilânumda otulmuş davetiyeler.

Ayrica Matbaamız hergün matbaa, bil- ler, fig. fatûra, ham- giçli, kartvizit sarf-ka- rı ve tüm matbaa çe- şitli ilâkâzı emrinde ve istenilen pîndir teslim emrinde çalışır ol- mıştır.

Adresi: Çarşamba Camii Karşısı, Kederoğlu İş Hanı Kat: I No. 205 KIRŞEHİR

SATILIK KIYMETLİ ARSA

Schermiz'in Obruk Mevkisinde Çiğdem gazetesi MEYTAŞ Kireci Piyasada Aranır Oldu. Schermiz'in Obruk Mevkisinde Çiğdem gazetesi MEYTAŞ Kireci Piyasada Aranır Oldu.

2297 - Kırşehir

İlan ve Reklamlarımız Gazetemizde Değerlenir.

Ek 38 – Feriköy Lisesi Şişli-İSTANBUL

Ek 39 – Sağmalcılar (Bayrampaşa Cezaevi'nin Eski Adı) 13 Nisan 1978 f-2 101

Koşuşu Paşakapı Cezaevi 1978

Ek 40 Sağmalcılar (Bayrampaşa Cezaevi'nin Eski Adı) 1979

Ek 41 -Ulucanlar Cezaevi

Ek 42 -Ulucanlar Cezaevi

Ek 43 -Ulucanlar Cezaevi

Ek 44 - Ulucanlar Cezaevi

Ek 45 - Kartal Dragos'ta uğradığı silahlı saldırı sonucu şoförüyle birlikte öldürülen eski başbakanlardan Nihat Erim'in cenaze töreni Demirel ile Ecevit'i bir araya getirdi. Kerhen el sıkışan liderler bir daha birbirlerinin yüzüne bakmadı.(12 Eylül 1980 Akıl Tutulması-Kadir Can-Boyut Yayıncılık, İstanbul,2011)-

Ek 46 - Hükümetin zamlarını protesto amacıyla bir araya gelen öğrenciler İzmir Cumhuriyet Meydanı'ndaki inşaatı bu şekle getirmişlerdi. (12 Eylül 1980 Akıl Tutulması-Kadir Can-Boyut Yayıncılık, İstanbul,2011)-

Ek 47 - İster sağcı, ister solcu olsun ama cenazede yazı serbest.(11 Ekim 1978) (12 Eylül 1980 Akıl Tutulması-Kadir Can-Boyut Yayıncılık, İstanbul,2011)-

Ek 48 - Erdal Eren; ODTÜ öğrencisi Sinan Suner'in öldürülmesini protesto etmek için 2 Şubat 1980 günü düzenlenen gösteride çıkan çatışmadan sonra gözaltına alınanlar arasındaydı. Zekeriya Önge'yi öldürdüğü iddiasıyla tutuklandı. 19 Mart 1980 günü hakkında idam kararı verildi. 13 Aralık 1980'de Ulucanlar Cezaevi'nde idam edildiğinde yaşı 17⁴¹⁰ -

BİR FOTOĞRAFTAN 12EYLÜL ŞARKISI

Erdal Eren'i idamından on altı saat önce ziyaret eden Gazeteci Savaş Ay, Erdal Eren'in son fotoğraflarını çekti. Ve o fotoğraflar bir Sezen Aksu şarkısına, 'Son Bakış'a ilham oldu.

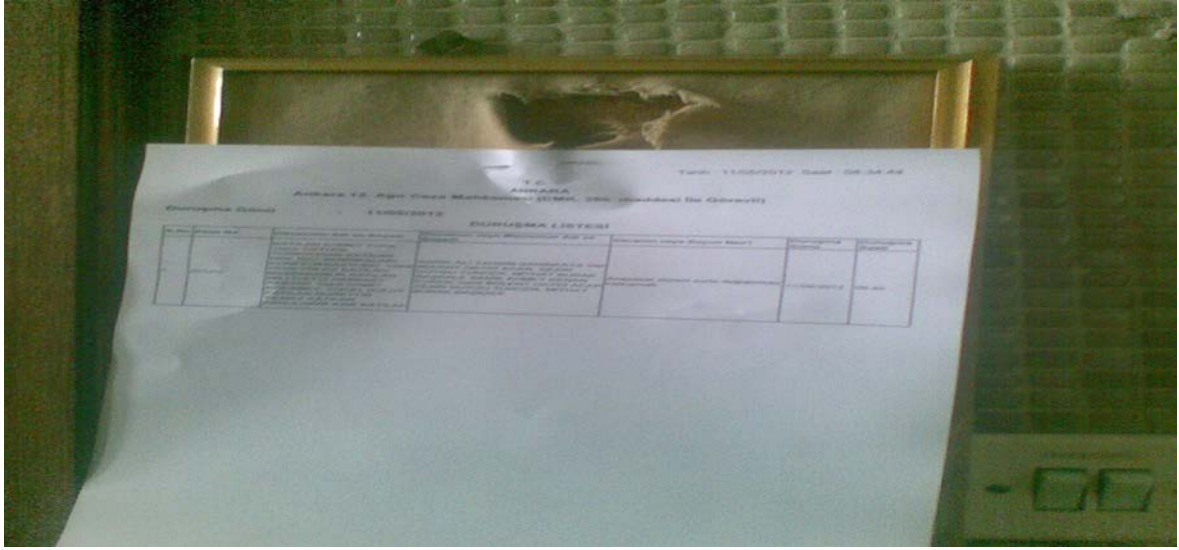
SON BAKIŞ

Bir söz bitişi gibi son buldu sevişler
Bir yaz güneşi gibi eritir hep bu terk edişler
Bir an duruşu gibi ömrün gidişi gibi
Veda ederken aşk ateşi gibi söner iç çekişler

Aman aman yandım aman
Kurşun gibi izler
Son bakıştaki o gözler kaldı aklımızda
Aman aman acı yüzler
Kurşun gibi izler
Son bakıştaki o gözler kaldı aklımızda
Aman aman...

⁴¹⁰ Durutuna, Göksel. Ntvmsnbc, 11 Eylül. 2009

Ek 49 -2010 anayasa referandumunu sonrası 13 Eylül 2010 tarihinde İnsan Hakları Derneği (İHD), 78'liler Girişimi, İstanbul Tabip Odası'nın da dâhil olduğu çeşitli sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve derneklerden oluşan yaklaşık 40 kuruluş ve 12 Eylül 1980'de yaşananlara maruz kalan yüzlerce insan Sultanahmet Adliyesi'nde 12 Eylül darbesini yapanlar hakkında suç duyurusunda bulundu ve demokrasi adına yapılan müdahalenin yargılanma süreci başladı. 12 Eylül Davası Duruşma Listesi, Adliye Sarayı, Sıhhiye Ankara,11 Mayıs 2012 -

Ek 50 -12 Eylül Davası Duruşma Salonu, Adliye Sarayı, Sıhhiye Ankara,11 Mayıs 2012-

Ek 51-12 Eylül Duruşması, Adliye Sarayı Önü, Sıhhiye-Ankara,29.06.2012-

Ek 52-12 Eylül Duruşması, Adliye Sarayı Önü, Sıhhiye-Ankara,29.06.2012-

Ek 53-12 Eylül Duruşması, Adliye Sarayı Önü, Sıhhiye-Ankara,29.06.2012-

KAYNAKLAR

AĞAOĞLU Samet. DP'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Y.Hazırlayan: Koçak Cemil, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

..... Arkadaşım Menderes, İstanbul: Alkım Yayınları, 1967.

..... Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri, Bir Soru, İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

AKKERMAN, Naki Cevat. Demokrasi ve Türkiye'de Siyasî Partiler Hakkında Kısa Notlar, Ankara: Ulus Basımevi, 1950.

AKŞİN, Sina ve Komisyon. Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980, İstanbul: Cem Yayınevi, Nisan 2000.

AKSOY İlhan. Türklerde Demokrasi Anlayışı, Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, Ankara: Güntülü Eğitim Yayıncılık ve Tic. Ltd. Şti. Yıl 1, Sayı 5, Eylül Ekim 2010.

AKYOL Taha.1980'lerde Türkiye, Ankara: Başak Yayınları, İkinci Baskı,1984.

ARCAYÜREK, Cüneyt. Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973,Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.

..... Demokrasi Dur,12 Eylül 1980(Nisan 1980-Eylül 1980),Ankara: Bilgi Yayınevi,1985.

..... 12 Eylül'e Doğru Koşar Adım, Ankara: Bilgi Yayınları,1988.

ARMAOĞLU, Fahir. Kıbrıs Meselesi, Ankara: Nadir Yayınları, 1963.

..... Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914 – 1980), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınla, 1988.

ATABAY, Mithat. “Çok Partili Dönemde Bir Muhalefet Partisi: Millet Partisi (20 Temmuz 1948 - 27 Ocak 1954)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Ayın Tarihi. Basın Yayın Umum Müdürlüğü. 1-31 Mayıs 1945 Sayı. 138, 1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. İkinci Adam (1908-1950), C.2,Beşinci Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 1985.

..... Tek Adam, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967.

- Menderesin Dramı, İstanbul:Remzi Kitabevi, 1999.
- BARUTÇU, Faik Ahmet. Siyasî Anılar (1939-1954), İstanbul: Millet Yayınevi, 1977.
- BAŞGİL, Ali Fuat. 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, İstanbul: Yağmur Yayınları, 1966.
- BAYAR, Celal. Başvekilim Adnan Menderes, İstanbul: Truva Yayınevi, 1969.
- Ben de Yazdım, Sekiz Cilt, İstanbul: Sabah Yayınevi, 1997.
- BİRAND Mehmet Ali, DÜNDAR Can, ÇAPLI Bülent. Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu, Yedinci Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 2007.
- BORATAV, Korkut. Türkiye’de Devletçilik, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1982.
- BURÇAK, Rıfık Salim. Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950, İstanbul: Olgaç Yayınları, 1979.
- Türkiye’de Demokrasiye Geçiş(1945 – 1950),İstanbul: Olgaç Yayınları,1979.
- CAN,Kadir.12 Eylül 1980 Akıl Tutulması,İstanbul:Boyut Yayıncılık,2011.
- ÇILIZOĞLU, Tanju. Kırık Politika, İstanbul: Ela Yayıncılık, 1997.
- DEVLETOĞLU,Jan.İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül’ün Ayak Sesleri,İstanbul:Doğan Kitap,2010.
- DİNÇ, Sait. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Adana: Nobel Kitabevi, 2004.
- ERDEMİR, Sebahat. Milli Birliğe Doğru, Ankara: Nadir Kitap, 1961.
- ERER, Tekin. Türkiye’de Parti Kavgaları, İstanbul: Tekin Yayıncılık, 1963.
- ERKANLI Orhan. Askeri Demokrasi, İstanbul: Güneş Yayıncılık, 1987.
- EROĞLU, Cem. Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İkinci Baskı, Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1990.
- Demokrat Parti(Tarihi ve İdeolojisi), Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1970.
- EROĞLU, Hamza. Türk Devrim Tarihi, Ankara: Sevinç Matbaası, 1981.
- ESMER, Ahmet Şükrü-SANDER Oral. İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I 7, Ankara: Alkım Kitabevi, 1989.

FEROZ Ahmad. Modern Türkiye'nin Oluşumu, Altıncı Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011.

FEROZ Ahmad-TURGAY Bedia. Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1975), Ankara: Bilgi Yayınevi,1976.

GİRİTLİ, İsmet. 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete, İstanbul: Toker Yayınları,1961.

GOLOĞLU, Mahmut, Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938), Ankara: Başnur Matbaası, 1974.

..... Demokrasiye Geçiş (1946 – 1950), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982.

GÜNER, Şevket. İnsanları ve Olaylarıyla Demokrasi Kalesi Kırşehir, Kırşehir: Kırşehir Çiğdem Gazetesi Matbaası, Ağustos,2003.

GÜRSEL, Seyfettin. 1980'li Yıllar ve Sonrası, Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, C.4, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

HAYTOĞLU, Ercan. “Millî Kalkınma Partisi ve Siyasî Hayatı”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.

HUGHES, Preston. Atatürkçülük ve Türkiye'nin Demokratikleşme Süreci, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993.

İNÖNÜ, İsmet. Hatıralar, Haz. Sabahattin Selek. İkinci Cilt, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

KARAL, Enver Ziya. 27 Mayıs İnkılâbının Sebepleri ve Oluşu, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1960.

KARATEPE, Şükrü. Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

KARAVELİOĞLU, Kamil. Bir Devrim İki Darbe (27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül),İstanbul: Güner Yayınları,2007.

KARPAT, Kemal H. Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları, 1967.

KİLİ, Suna. Atatürk Devrimi, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1998.

KISAKÜREK, Necip Fazıl. HİTABE-22, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 1975.

KÖSEOĞLU, Talat. Demokraside Davalarımız, İstanbul: Nadir Kitap, 1962.

KOÇAK, Cemil. Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945, Ankara: İletişim Yayınları, 1986.

LEWIS, Bernard. Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti, TTK.1998.

Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliği.12 Eylül Öncesi ve Sonrası, TTK, Aralık 1981.

MUMCU, Ahmet. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1/2, Eskişehir: Yükseköğretim Kurulu Yayınları, 1997.

ORAN Baskın. Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları, Belge Araştırma Fadıl KOCAGÖZ, Ankara: Bilgi Yayınevi, Üçüncü Baskı, Haziran 1989.

ÖZDEMİR, Hikmet. Siyasal Tarih(1960-1980) ve Türkiye Tarihi, C.4, Ankara: Cem Yayınları, 1997.

TEK Hayati. Darbeler ve Türk Basını, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul: Divit Basımevi, Haziran 2006.

TEZEL, Yahya S. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1982.

TEZİÇ, Erdoğan. 100 soruda Siyasî Partiler, Birinci Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi,1976.

TOKER, Metin. Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950 (Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.

..... Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Demokrat Partinin Altın Yılları(1950 – 1954), Ankara: Bilgi Yayınevi. 1991.

..... Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Demokrat Parti Yokuş Aşağı(1954 – 1957), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

..... Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Demokrasiden Darbeye(1957 – 1960), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

TÖKİN, F.Hüsrev. Türk Tarihinde Siyasî Partiler ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi (1839-1965),İstanbul: Elif Yayınları, 1965.

..... Demokrat Partinin Altın Yılları 1950-1954, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990.

TUNAYA, Tarık Zafer. Türkiye’de Siyasî Partiler 1859-1952, İstanbul: Arba Yayınları, 1995.

..... İslamcılık Cereyanı, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1962.

TUNÇAY, Mete. Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1946.

TURAN, Refik ve Komisyon. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Ankara: Okutman Yayıncılık, 2009.

TURAN Şerafettin. Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Türkiye, Dördüncü Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

SAVAŞ, Vural. Militan Atatürkçülük, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001.

SEDEN, Selime. Türkiye’de Demokrasi, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946.

SENCER Muzaffer. Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, İstanbul: Geçiş Yayınevi, 1971.

SERTEL, M.Zekeriya. Hatırladıklarım, İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1968.

SEZGİN, Ömür. Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.

SHAW, Stanford. Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İkinci Cilt, İstanbul: E Yayıncılık, 1983.

ŞAHİNGİRAY, Özel. Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri, İkinci Cilt(1920 –1953), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999.

..... Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri, Üçüncü Cilt(Ekonomik Konulara Dair; 1921 - 1938), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999.

..... Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri, 5. Cilt(Demokrat Parti’nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar, 1946–1950), İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1999.

ŞAKİR, Ziya. Celal Bayar’ın Hayatı ve Eserleri, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1952.

ŞEMSEK Muharrem. Makaleler, Ankara: Milli Eğitim ve Kültür Yayınları, Mayıs 1984.

YETKİN, Çetin. Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, İstanbul: Karacan Yayıncılık, 1982.

.....Dünya Düşünürleri Gözüyle Atatürk ve Cumhuriyeti, 5.Baskı, İstanbul:Kaynak Yayınları, 2010.

ZÜRCHER, Erik Jan. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları,1995.

1-GAZETELER(Günlük)

Aydınlık, 13 Mart 1980.

Cumhuriyet, 2 ve 3 Mart 1968-21 Mart 1973.

Çiğdem Gazetesi,12-15-22-23-26-27-29 Eylül 1980.

Günaydın, 25 Şubat 1973- 6 Mart 1973-7 Mart 1973-8 Mart 1973-17 Mart 1973-
28 Mart 1973-29 Mart 1973-8 Mart 1980-2 Nisan 1980.

Hergün, 4 Haziran 1980.

Hürriyet, 23 Şubat 1973-4 Mart 1973-18 Mart 1980- 25 Mayıs 1980-5 Haziran 1980.

Memleket, 19 Mart 1973-22 Mart 1973.

Milliyet, 14 Mart 1973- 25 Mart 1973-2 Nisan 1980-16 Haziran 1980.

Sabah, 03.04.2012,Subayların Vazifesi Anı Kollamaktı, Yavuz DONAT.

Tercüman, 22 Mart 1980- 2 Nisan 1980- 4 Haziran 1980-3 Temmuz 1980-31 Ağustos
1980.

Vatan, 13, 14, 18, 22 Eylül 1945.

Yeni Asır, 6 Mart 1973-14 Mart 1973-19 Mart 1973.

Yeni Asya, 9 Mart 1973.

Yeni Halkçı, 14 Mart 1973.

2-DERGİLER

Türkiz, Düşünce Dünyasında Siyaset ve Kültür Dergisi.

Yankı, 102 (26 Şubat-4 Mart 1973)-107 (2-8 Nisan 1973)-108 (9-15 Nisan 1973)- 105
(19-25 Mart 1973)- 479 (2-8 Haziran 1980).

Tarih ve Edebiyat Mecmuası,1,(1 Ocak 1980).

Yeni Gündem, 35 (29 Kasım-12 Aralık 1985).

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.12, Sa.1-2, s.s.(98-120), Ankara,
1995.

3-ANSİKLOPEDİLER

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000.